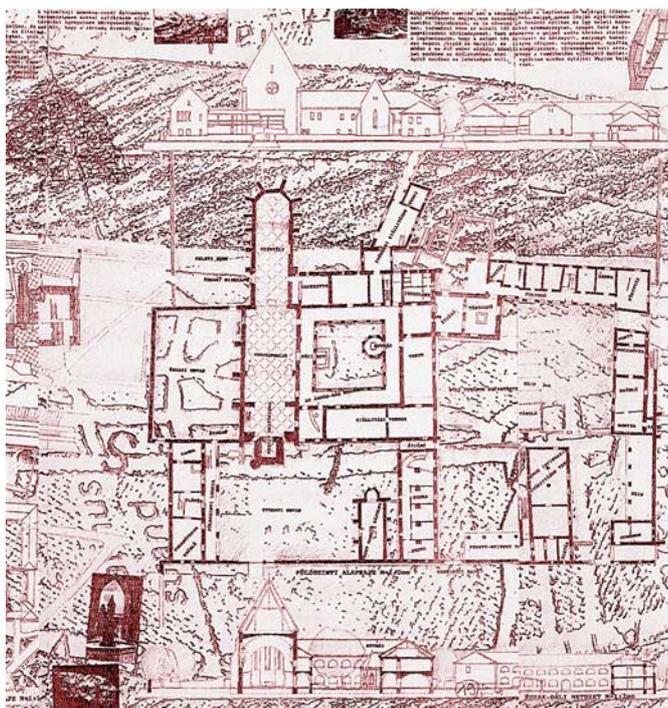

ORSZÁGÉPÍTŐ

ÉPÍTÉSZET KÖRNYEZET TÁRSADALOM
A KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS NEGYEDÉVES FOLYÓIRATA

RUDOLF MIHÁLY YBL-DÍJAS

HÁMORI PÉTER: AZ ONCSA

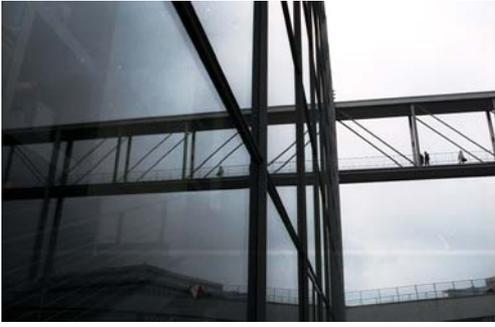
**MEGGYESI TAMÁS, LÁNYI
ANDRÁS, ERTSEY ATTILA ÍRÁSAI**

XX. SZÁZADI DOKUMENTUMOK

BERLINI ÚTIBESZÁMOLÓ

WAGNER PÉTER: SZÉKI KÉPEK

2004/2

ORSZÁGÉPÍTŐ

TIZENÖTÖDIK ÉVFOLYAM

MÁSODIK SZÁM

- 2 MEGGYESI TAMÁS: Hol ér véget a történeti város?
4 HÍREK
5 HÁMORI PÉTER: ONCSA (Országos Nép- és Családvédelmi Alap)
13 HUSZADIK SZÁZADI DOKUMENTUMOK – Z. Tóth Csaba írása és fordítása
19 MAKOVECZ IMRE KIÁLÍTÁSA
23 LÁNYI ANDRÁS: A hely helyreállítása
26 RUDOLF MIHÁLY YBL-DÍJAS
28 ERTSEY ATTILA: Támadás a Waldorf-pedagógia ellen
34 HÍREK, BESZÁMOLÓK
38 ERTSEY ATTILA hozzászólása
39 GERLE JÁNOS: Berliini útbeszámoló

E számunk melléklete: WAGNER PÉTER: SZÉKI KÉPEK

A címlapon Rudolf Mihálynak és munkatársainak a margitszigeti Szent Margit kolostor környékének rendezésére készített első díjas pályatervéből (1995) látható egy részlet, a borító hátsó oldalán a sevillei Expo magyar pavilonjának pályaterve (1990).

A borító belső oldalán lévő berliini fényképek a berliini útbeszámoló illusztrációi, magyarázatuk a cikkben található.

E számunk a NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTERIUMA Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával készült.

A folyóirat rendszeres támogatói a KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS tagszervezetei: AXIS Építésziroda Kft., BAUSYSTEM Kft., BEÖTHY és KISS Kft., BOKOR Kft., BODONYI ÉS Társa Építész Kft., DÉVÉNYI ÉS Társa Kft., EKLER Építész Kft., HADAS Műterem Kft., KÖR Építész Stúdió Kft., KŐSZEGHY Építész Bt., KVADRUM Kft., MAKONA Tervező Kft., MÉRMŰ Szövetkezet, PAGONY Táj- és Kertépítész Kft., PARALEL Kft., TRISKELL Kft., UNITEF-83 Rt, valamint a BONEX Építőipari Kft., a COMPART Stúdió Kft., és a SÁROS és Társa Építésziroda Bt.

ORSZÁGÉPÍTŐ – a Kós Károly Egyesülés folyóirata. Megjelenik negyedévenként. Kiadja az Egyesülés nevében a Kós Károly Alapítvány; postacím: 1074 Budapest, Barát utca 11. Bankszámlaszám: 10402166-21629530-00000000 Felelős kiadó: Kampis Miklós. Felelős szerkesztő: Gerle János. Nyomás: VEL Kft., Budapest. – **ISSN 0866-0069** – A lap előfizethető átutalással, vagy az Alapítványtól igényelt csekken, illetve személyesen. Szerkesztőségi ügyintézés, szervezés, előfizetés az alábbi címeken: Kós Károly Alapítvány 1114 Bp. XI. Villányi út 8. III/2. telefon: 209-1173, 209-1174, 06-20/945-5247, fax: 209-1174, e-mail: saros@mail.datanet.hu (ezen a címen a lap egyes régi és új számai is megvásárolhatók), valamint Artbureau Kft. 1065 Bp. Nagymező u. 4. I/132. telefon/fax: 322-0677. Egy szám ára: 500 Ft. Előfizetési díj a 2003. évre 1800 Ft. Külföldi előfizetőinknek a postaköltséget is felszámítjuk. Megvásárolható az alábbi boltokban: Balassi Könyvesbolt (Bp. II. Margit u. 1.), Budapest Galéria (Bp. V. Szabadsajtó út 5.), Emese Álma Könyvesbolt (Bp. X. Fehér út 1.), Fehérlófia Könyvesbolt (Bp. VIII. József u. 8.), Írók Boltja (Bp. VI. Andrássy út 45.), Lira és Lant Rt. Szakkönyvtáruháza (Bp. VI. Nagymező u. 43.), Litea Könyvesbolt (Bp. I. Hess András tér 4.), Lyra Könyvesbolt (Vác, Piac u. 1.), Magyar Építész Szövetsége Könyvtára (Bp. VIII. Ötpacsirta u. 2.), Napkapu Könyvesbolt (Vigadó Galéria, Bp. V. Vigadó tér 2.), Nemzeti Kultúra Boltja (Sopron, Várkerület 13.), Osiris Könyvesház (Bp. V. Veres Pálné u. 4-6.), Püski Kiadó Könyvesboltja (Bp. I. Krisztina krt. 26.), Székia Buda Könyvesbolt (Bp. XI. Ménési út 1/a.), TERC Építőipari Szakkönyvbolt (Bp. XIV. Pillangó park 7-9.), UR Kiadó Könyvesbolt (Bp. VI. Ó u. 19.), Vince Könyvesbolt (Bp. I. Krisztina krt. 34.) Vince Kiadó Műcsarnok Könyvesboltja (Bp. XIV. Dózsa György út 37.), valamint a LAPKER Rt. budapesti és vidéki árusítóhelyein. Honlap: www.orszagepito.org

HOL ÉR VÉGET A TÖRTÉNETI VÁROS?

– a XXII. Országos Műemléki Konferencia és a Műemléki Világnap alkalmából
Sopronban tartott előadás –

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

A megtisztelő felkérés nyomán igyekszem válaszolni az előadás címében nekem feltett kérdésre. Ez az igyekezetem némi nehézségbe fog ütközni, mert nem vagyok biztos benne, hogy tudom: mit értsünk városon, mit jelent a „történelmi” jelző, és végül mit az, hogy „véget ér”? Ráadásul azt hiszem, hogy a kérdés nem azt jelenti, hogy hogyan lehet *lehatárolni* a történelmi várost, hanem hogy *hol ér véget*? Vagyis a kérdező – akarva, akaratlan – különbséget tesz a *lehatárolás* és a *véget érés* között. Ezzel a látszólag apró jelentéstani résszel mindjárt vissza is fogok élni. Előtte azonban talán érdemes történetileg visszatekintve megállapítani, hogy már az ókori városok fejlődése is rendre túlsordult a városfalakon, hiszen a nagy területigényű létesítményeket, később a vágóhidat vagy a bőrcserző műhelyeket nem lehetett „belül” elhelyezni, mint ahogy az elegáns nyaralóknak is „*sub urbe*” volt a helyük. Tudjuk azt is, hogy a középkori monostorok jelentős része a városon kívül fekvő temetők mellett, vagy egyenesen a névadó szent sírja fölött épültek fel, és váltak a későbbi városfejlődés új csíráivá. A egykori magyar kertes települések jellegzetes sajátossága volt a palánkkal körülvett belsőséget gyűrűszerűen körbevevő akolkertek övezete. Ez előtt talán 20 éve láttam utoljára – akkor még csaknem épen – Nagykőrös egykori akolkertes övezetét, amiről állítom, hogy ma valódi hungarikumnak számítana. Önálló külső településrésznek tekinthetjük a pincefalvakat és a hegyközségeket, vagy a kúriákat és a kastélyokat is. A nagyvárosi növekedése során ugyan hamar bekebelezte az útjába eső településeket, de attól azok még történelmi városrészeknek tekinthetők. A mai szuburbanizációs tendenciák már elérték a következő gyűrűt: az agglomerációban fekvő önálló, értékes táji adottságokkal és saját történelmi maggal rendelkező településeket ma az agyonfejlesztés veszélye fenyegeti. Ha nem tudjuk is pontosan megmondani, hogy ez a hatásterület meddig tart, azt viszont igen, hogy az egykori városfalakon, sőt, adott esetben a közigazgatási határon is túlnyúlik. Mindezek alapján jogos, hogy ne településekről, hanem inkább *települési tájakról* beszéljünk, amelyen belül számos történelmi eredetű magot tarthatunk számon. Ez a szemlélet felér egy paradigmaváltással, aminek eredményeképpen a városi, vagy inkább a települési táj léptékű *rehabilitáció* és a történelmi városokra irányuló *értékvédelem* találkozhat.

A fentiek mellett nem megkerülni, hanem csak pontosítani szeretném a kérést, hogy t. i. „hol érnek véget” a policentrikus települési tájak értékes történelmi örökséget képviselő magjai, és hogy mi a helyzet a „köztes” térségekkel? Erre a kérdésre több válasz is adható, ezeket a következő 7 pontban próbálom összefoglalni.

1. Az első válasz hivatkozhatna a *Washingtoni kartá*-sokat vitatott kezdő mondatára, miszerint *minden város történelmi jellegű*. Ezen ugyan már túl vagyunk, de ha a tételben rejlő

populista felhangtól eltekintünk, akkor a belső határvonalak érzékeléséhez nagyon jó módszerek bizonyulhat az ú.n. *ökológiai túra*, amit néha az Urbanisztika tanszéken szervezünk hallgatóknak vagy külföldi csoportoknak. Ennek az a lényege, hogy ha elindulunk az egyetemtől egy meghatározott sugárirányban egészen a város széléig, és elkerüljük a főútvonalakat, akkor szép sorjában feltáruulnak a város egymást követő történelmi rétegei, *mint az évgyűrűk*. Ez a város titkos keresztmetszete. Eszerint a történelmi városrészek – fontos a többes szám! – átfedésbe kerülnek a *természetes övezet* jelenségével. Köztes térség nem létezik, a határok mindig közös határok. Nyílt titok, hogy mint településtervező mély rokonszenvet érek ezzel a műemlékvédelmi szempontból komolytalan felfogással.

2. A következő megközelítési lehetőséget az ellentétes kiindulási pont kívánja: *hol vannak egyáltalán a történelmi települési táj magjai?* Erre iskolásan azzal lehetne válaszolni, hogy ott, ahol a műemlékek vagy/és a helyileg védett épületek térben *összesűrűsödnek*. Ez a „sűrűsödés” azonban legfeljebb a közepe táján fogható meg, onnan kifelé már aligha. Segíthet annak meghatározásában, hogy *hol kezdődik*, de nem ad használható támpontot annak meghatározásában, hogy *hol végződik* a történelmi város. Az épületállomány minőségét és gyakoriságát mégsem hagyhatjuk figyelmen kívül. Talán ha nem a sűrűsögből, hanem a térbeli *folytonosságból* indulnánk ki, többre menénk. Ehhez azonban értelmeznünk kellene a folytonosságot, vagyis újra kellene értékelnünk a hivatalosan (államilag vagy helyileg) védettnek minősített épületek *közti* „anonim” épületek minőségét a védett épületek kontextusában. Ez a megközelítés egy szokatlan, fordított építéspolitikát involválhatna: hogy t. i. nem csak az érdemelhet védelmet, ami értékes, hanem a zavaró hatású *köztes* épületeket is védeni kellene – már t. i. attól, hogy jelenlegi formájukban megújulhassanak. Ezt nevezném a „*nem fenntartható értékvédelem*” politikájának –, hivatkozva arra, hogy az utcakép vagy városkép szempontjából *negatív minőség* azért valakinek mégis csak (legalább anyagi) értéket képvisel, csak éppen ez a közösség számára nem tartható fenn. *Eszerint a történelmi város ott végződik, ahol a történelmi karaktert őrző épületek folytonossága már nem állítható helyre.*

3. Hogy hol ér véget a történelmi város, az az épületállománytól függetlenül nyilván *a városész alaprajzának ill. szerkezetének történetiségével* függ össze. Ez már egy jóval nagyobb kiterjedésű városrész *területi jellegű védelmének* lehetőségét veti fel, amelynek keretében az utcák vonalvezetését, a telekrendszert, az építési vonalakat és esetleg a beépítési módot és az épületmagasságot is védjük. Ez a megközelítés differenciált védelmi stratégiákat tesz lehetővé, amelynek mértéke városrésztől városrészt váltózhat. Eközben elképzelhető az eredeti épületállomány teljes lecserélődése a beépítés intenzitásának

és magasságának növekedése mellett is. Nagyvárosaink belső-ségei csaknem kivétel nélkül ide tartoznak. A budapesti Erzsébetváros egyes tömbjeiben az egykori mezőgazdasági telekhasználat nyomai még ma is kimutathatók; mégsem jutna eszébe senkinek a korabeli falusi beépítést visszaállítani – jöllehet az Erzsébetváros történeti városrésznek tekinthető. Ez a megközelítés is tartalmaz azonban ellentmondásokat: mikor tekinthetjük a városalaprajzot „történeti jellegű”-nek? A védhető építészeti szoc-reál analógiájára adott esetben elmehetünk-e itt is az 50-es évekig (pl. Várpalota esetében)? A válasz itt is lakonikus: *a történeti város ott végződik, ahol a történeti utcavonalak és a telekrendszer már nem tartható fenn.*

4. A történeti városrészek lehatárolásának azonban nem csak műszaki-építészeti, hanem *kulturális szempontjai* is lehetnek. Nemrég sétáltam a budapesti Gát utcában, ahol József Attila született. Az épület egy egyszerű, emeletes eklektikus bérház, amivel szemben egy helyileg védett klinkertéglás nazarénus templom áll, jóval magasabb, különböző minőségű bérházak, földszintes raktárak, foghíjak és néhány, a ferencvárosi rehabilitáció keretében épült, mai építészeti felfogást tükröző épület társaságában. A hely szelleme vitathatatlan, de az utca egésze csak egy átfogó rehabilitáció keretében nyerheti el régi-új arculatát; ennek eredményeképpen azonban igenis történeti városrészé válik, mint ahogy annak tekinthetjük a Ferencvárosban a forgalomcsillapított Tompa utcát, a Mester utcát, vagy a körút felé eső párhuzamos utcák lassan megújuló sorát is. Ezt a térséget nem csak az új foghíjak sajnos elég közepes építészeti minősége jellemzi, hanem az is, hogy lassan sikerült visszaadni a városrész hangulatát, visszacsábítani a kisiparosokat és kereskedőket, szállodák építését támogatni, ami megnöveli a városrész látogatottságát és fenntarthatóvá teszi a sok hangulatos kis éttermet. 20 évvel ezelőtt még senkinek sem jutott volna eszébe a külső Ferencvárost történeti városrésznek tekinteni – vagy ha igen, az a kutatók magánügye maradt. Ez a példa – amit remélhetően még sok hasonló követ – arra utal, hogy történeti városrészek ma is „szülehetnek”. Eszerint egy történeti városrész határa ott van, ameddig *a rehabilitációs jellegű városfejlesztés energiái* elérik. A meghatározás arra is utal, hogy ezek a határok időben ki is tolódnak, vagyis nem véglegesek.

5. Mint megállapítottuk, nem csak az agglomerációs típusú térségekben, hanem már egy közepes nagyságú település esetében is megfigyelhető egy *többmagvú területi rendszer* jelenléte, ami felveti *a történeti városrészek hálózatának* és térbeli-építészeti kapcsolatainak kérdését. Valahányszor Győrben járok, mindig felkeresem az 1917-ben épült és Fiala Géza által tervezett egykori ágyúgyári lakótelepet, amely a budapesti Wekerle telep ikertesvére, és amelyet értékes történeti városrésznek tekintek. Ezért is tartom időszakosnak és jogosnak a konferencia témáját, ami a történeti város *és környéke*; az ágyúgyári lakótelep ugyanis a történeti városmaghoz képest már „könyék”-nek számít. Az esetek többségében ezek a történelmileg kialakult és ma is élő városrészek nincsenek olyan messze egymástól, hogy ne merülne fel *a köztük lévő kapcsolat városépítészeti minősége*. Ezen azt értem, hogy a védett városrészeket összekötő útvonalak, sétányok hozzátartoznak a városszerkezet folytonos természetű, hálózati jellegű elemeihez. Ezek kezelése, tudatos fejlesztése ugyan látszólag nem tartozik közvetlenül a felvetett kérdéshez, de módosíthatják a róluk alkotott és a tudatunkban hallgatólagosan pontszerűen, elszige-

telten, vagyis zárt entitásként élő képet. Véleményem szerint a valóságban a történeti városrészek közti kapcsolatok – legalább is városépítészeti szempontból – szervesen hozzá tartoznak magához a történeti városhoz, ha pedig ezek távol vannak egymástól, legalább a városról alkotott *mentális képnek* föltétlenül részei: ha Kevin Lynch élne, bizonyára fölvenné hatodiknak elhíresült 5 kategóriája mellé. A fogalmat tehát *egymással kölcsönkapcsolatban álló vagy legalább lokálisan rokon történelmi városrészek* formájában kellene újradefiniálnunk, ami a lehatárolás témáját is gazdagítja. Ezen a ponton nem csak érintkeznie kell az értékvédelemnek a városépítészettel, hanem szövetséget is kellene kötniük. Elég szomorú, hogy ma már csak településrendezésről beszélünk (ami köztudottan csak egy eszköz), a *városépítészeti kifejezést* (ami viszont inkább a célra utal) már szégyelljük kimondani. Pedig ha értékvédelemről beszélünk, akkor értékteremtésről is beszélünk kellene. *A történeti városrésznek eszerint nem csak határai, szélei, hanem kapcsolódási pontjai és kapcsolati térségei is vannak*, amelyek a jelenkori városépítészeti egyik fontos témáját kellene, hogy jelentsék.

6. A történeti városrészek lehatárolásának van egy olyan nézőpontja is, amelyet leginkább idélen szójátékkal tudnék érzékeltetni – előre is elnézést kérek –, amely mégis a helyzet véres valóságára utal: *a történeti város ott ér véget, ahol szétverjük, vagy – bűnösök közt cinkos, aki néma – ahol engedjük, hogy szétverjék*. Hadd idézzem Máté Zsoltot, miszerint „...sohasem a történeti érték avul el erkölcsileg, hanem a mindenkori jelen erkölce romlik meg, ha múltját kívánja eltörölni.” Olyan helyzetre gondolok, mint a kecskeméti malom pláza ügye. Eltekintve az eljárási rendek durva megsértésétől, olyan jelenségről van szó, amellyel szemben vagy a lehető legerélyesebben lépünk fel, vagy az ilyen konferenciák témája oka fogyottá válik. Ilyen akció nem csak annyi helyet foglal el egy vitán felül történeti városrészben, amennyit, hanem – forgalmi, parkolási stb. vonzatai miatt – legalább háromszor akkora. És mindenki tudja, hogy ez a Homoki dombi városrész lassú, de biztos halálát is elindítja – nem beszélve a Főtér ma még eleven életéről, amit a pláza, mint valami parazita szörnyeteg, magába fog szívni. És erre nem mentség az, hogy hasonló barbár beavatkozások sorában nem ez az első. De ilyen kezdeményezésre Európában *ma* már csak nálunk kerülhet sor; úgy látszik, hogy megint utolsó csatlósok akarunk lenni egy eleve vesztesre álló, öngyilkos csatában. Ha ez megvalósul, akkor volt egy *hungarikumunk*, és most lesz egy *multinacionálikumunk*. Könnyű elképzelni, hogy ezek után mi vár a többi történeti városunkra. A történeti városrészek lehatárolásának ezek után fontos stratégiai szerepe lesz abban, hogy a terrorista lelkiületű beruházó biztos célpontra találjon: hol kell időzített bombáját elhelyeznie... A fizikai romláson túl a szellemi következményeket is előre lehet látni. Mert aki azt hiszi, hogy az a valóság, ami a valóság show-ban van, és az az érték, amit a plázában meg lehet venni, azon beteljesedik a keleti mondás, miszerint *amit eszel, azzá leszel*. Hamvas Béla erre mondaná, hogy ez a *létrontás* tipikus esete – én viszont *hazaánulásnak* is tartom. Mert az érintettek ennek az egyébként is megcsönkített nemzetnek most már a belső szerveit kezdik ki. *A történeti városrész addig tart, amíg tartani tudjuk a létrontás erőivel szemben.*

7. Nem szeretném előadásomat ezzel a negatív és elszomorító képpel befejezni, és elnézést, hogy csak felháborodással tudok róla beszélni. Ezért engedjék meg, hogy végezetül

összefoglaljam mondandóm legaktuálisabb tézisét. Ez pedig az, hogy hiába határoljuk le történelmi városrészeinket, ha a város gazdája, a település polgárai, az önkormányzat és a képviselőtestület az értékeket nem tartják igazán magukénak, vagy ha igen, azok védelméhez nincsenek meg az eszközei, az államigazgatás pedig lebénul. E kérdés kezelésének legfontosabb kerete, véleményem szerint, az *integrált értékvédelem*. Az integrált értékvédelemnek az a lényege, hogy a műemlékvédelmet, a helyi építészeti és terület értékvédelmet nem ágazati feladatnak tekintik, hanem *a településfejlesztés szerves részeként* kezeli. A passzív, rendeletekre és hatósági kontrollra épülő védelem továbbra sem hanyagolható el, de e városrészeknek egyre inkább a város egészének társadalmi és gazdasági *jövőképében* van a helye, sőt merem állítani, hogy sok helyen – okos város-

politika mellett – *a kitörési pont* szerepét tölthetnék be. Többek közt ezért is aktuális, hogy elszigetelt együttesek helyett történetileg értékes városrészek hálózatáról beszéljünk. A történelmi városrészek határát lehet – és szükséges is – meghatározni, de a valóságban ez a határ addig ér, ameddig *az integrált értékvédelmi szándékok a településfejlesztési erőforrások részévé* válnak. Ezt ismerték fel az európai városok több évtizede, ennek is köszönhető a mieinknél fejlettebb környezetkultúrájuk és környezeti minőségük. Most, hogy néhány napon belül hivatalosan is Európához tartozunk, reméljük, hogy *ez az értékorientált szemlélet* lesz úrrá az egyoldalú piacorientált gyakorlattal szemben, és hogy nemzeti történelmi értékeink innentől *európai értékek* is lesznek, amelyeket egyszer talán Európa fog védeni – ha kell, velünk szemben.

NAGY GERGELY összeállításában jelent meg a Kossuth Kiadó *Magyar Örökség* címmel indított sorozatában elsőként a *Magyar építészek* kis albuma. A kiadó folyamatosan, korszakonként jelenteti meg a magyar építészet eredményeit összefoglaló nagy köteteket, ez a kis könyvecske terjedelméhez képest remek áttekintést nyújt a kezdetektől, pontosan a későgótikától napjainkig. 39 építész életművét ismerteti egy-egy oldalpáron, a reprezentatív válogatás jól tájékoztat fél évezred építőművészeti irányzatairól, alkotásairól. A kötet hasznát nagymértékben csökkenti szövegének pongyolósága, pontatlan megfogalmazásai, helyenként adatainak hibái. Mintha a már más írásaival magas színvonalát bizonyított Nagy Gergely kéziratát egy hozzá nem értő szerkesztő teljesen átírta volna. (G.J.)

KISS ISTVÁN építész (a leégett Budapest Sportcsarnok tervezője) könyvről (... *és megszülettek az építészet*, ÉTK kiadása, 2003) egészen véletlenül szereztem tudomást (bár erre a könyvre vonatkozóan különösen valószínű, hogy a gondviselés keze van a dologban). Mindenesetre jelentőségéhez képest furcsa, hogy eddig nem hallottam róla: a jelenkori építészeti kultúra kezdeteit, az alapvető műszaki felfedezéseket, az egyes ókori kultúrák technológiai teljesítményeit és azok szellemtörténeti hátterét ismerteti. Ahogy saját előszavában írja: „A könyv nem szigorú értelemben vett tudományos munka, hiszen sokszor egyetlen darab téglá vagy kő sem maradt az utókorra. Mégis a fennmaradt írások alapján lehetett megállapítani, milyen volt építészeti megjelenésük, mekkora a terjedelmük, hogyan használták őket. Ennek érdekében szükségképpen át kellett lépni az építészet határait, más diszciplínák területére merészkedve.” A mezopotámiai, mediterrán és közép-ázsiai kultúrákat felölelő, a műszaki gondolkodás logikájára épülő elméleti rekonstrukciók és leírások színes és érzékletes képet adnak az építészet lényegét adó összefüggésekről, tanulmányozását minden építészhallgatónak és vándoriskolásnak ajánlom. (G.J.)

LÜKŐ GÁBOR életműsorozatának negyedik köteteként látott napvilágot a Pozsgai Péter szerkesztette *Hímfi és a szarvas*, alcíme szerint a finnugor mítoszokkal és magyar emlékekkel foglalkozó Lükő-írásokból összeállított könyv (Táton kiadó, tel: 2701794). Az ismét mintaszerűen gondozott, jegyzetelt, mutatkozó kiadvány Lükő Gábor sokirányú tudományos tevékenységének újabb szeletét teszi hozzáférhetővé: a finnugor mitológia Kárpát-medencében megőrzött nyomait elemzi. A kárpát-

medencei kulturális együttélés történetének és jellegének rendkívül érdekes és fontos motívuma az obi-ugor medvénekek örökségének a magyar hagyományból teljesen kikopott, de magyar közvetítéssel a román népköltészetbe bekerült és ott megőrzött emlékegyéből, amelyet Lükő Gábor egyik tanulmánya több szempontból vizsgál. Lükő különös érdeme, hogy kutatott témáit egyszerre képes a zene, a tárgyművészet, az irodalom, a mitológia felől megközelíteni, és hogy nagy érzékenységgel és elfogulatlan nyitottsággal fordult a szomszédos népek hagyományai felé, aminek jóvoltából nagy mértékben gazdagodtak a népi kultúráról való általános ismereteink is.

A SCHULEK FRIGYES Kéttannyelvű Építőipari Műszaki Szakközépiskola diákjai nemrégben Kós Károly emlékkiállítás rendeztek (amelynek kiegészítéseként a Vándoriskola hallgatóinak munkáit is bemutatták). A kiállítás örömteli meglepetés volt számomra, nem is elsősorban az egyébként gondosan, kulturáltan összeállított és kiállított anyag miatt, hanem mert már belépve az iskolába mindjárt szembetaláltam magam egy nemes és szokatlan Schulek-kultusz jeleivel, de annak tartalmi vonásaival is. A falakon a Mester rajzainak reprodukciói mellett olyan diákmunkák láthatók, amelyekhez hasonlók a Műegyetem második emeleti folyosóján a száz évvel ezelőtti oktatás minőségét érzékeltetik a hallgatókkal. Schulek terveit dolgozzák fel a diákok (többek között) megdöbbentően nagy önfeláldozással, de ugyanígy Kós és Tomallyay egy-egy akvarelljének nagyszerű másolata is látható volt a kiállításon. A díszteremben olyan papír épületmodelleket láttam, amelyeknek az Építészeti Múzeum gyűjteményét kellene szaporítaniuk, és amit az iskola által rendezett 2002-es nemzetközi építészeti diákkonferenciáról, a német nyelvű oktatásról, a rendszeres népi építészeti felmérésekről hallottam, az a szakmai oktatás általános színvonaláról bennem kialakult elkéserítő képet nagyon felderítette. (G.J.)

VÁNDORISKOLA FELVÉTELI PÁLYÁZAT 2004 – Pályázati kiírás, információk, konzultáció: Salamin Ferenc, Erhardt Gábor, AXIS Építésziroda, 1024 Budapest, Margit körút 5/a Tel.-fax: 438 4956, e-mail: e.axis@chello.hu, www.vandoriskola.hu Beadandó: portfólió és kiírás szerinti tervezési feladat Beadási határidő: 2004. augusztus 30. 16 óra. (AXIS Építésziroda) Személyes meghallgatás: 2004. szeptember 4. 10 óra. (Magyar Művészeti Akadémia, 1034 Budapest Kecse utca 25.) A pályázatot elnyerőket októbertől alkalmazzuk.

Hámori Péter

ONCSA (ORSZÁGOS NÉP- ÉS CSALÁDVÉDELMI ALAP)

– Egy szociálpolitikai és építészeti kísérlet Magyarországon 65 év távlatából –

A népi építészeti csoport megjelenése

Hogyan él és lakik a nép? A XIX. század végén megszülető új tudományág, a néprajz már igen korán igyekezett választ adni a kérdésre. A kutatások hatása viszonylag gyorsan látható volt az építőművészet formáinak alakulásában is: elég, ha Lechner Ödön vagy éppen Kós Károly építetterveire utalunk. Ezek az irányzatok azonban nem voltak képesek a falu építészetét érdemben befolyásolni, illetve ezt sok esetben nem is tartották céljuknak. Amikor ilyesmire mégis sor került, akkor a végeredmény siralmas volt. 1907-ben a Földművelésügyi Minisztérium falusi mintaház-akciója a fantáziátlanságról, a paraszti igények és életmód hiányos ismeretéről adott számot. Jó példa a tornác kialakítása: ha egyáltalán terveztek is ilyet a minisztérium által felkért mérnökök, csak az árnyékvető szerepét méltatták figyelemre; azt, hogy a gazda a sáros, ganajos csizmáját itt húzhatta le a szobába való belépés előtt, figyelmen kívül hagyták, vagy talán nem is tudtak róla. Azt, hogy a serdültebb fiúknak tavasztól őszig itt volt a hálólhelyük – ami lehetővé tette számukra, hogy a szülői figyelem alól kivonják magukat, kortársi kapcsolatokat keresve eljárjanak a kocsmába és udvarolni, nem egy esetben megkezdve a szerelmi életet a házasság előtt – a pesti szakértők erkölcsellennek, sőt visszataszítónak találták. Az eredmény olyan szűkre méretezett tornác lett, amely nem volt alkalmas másra, mint az építőanyaggal való pazarlásra. 1915-ben a Belügyminisztérium írt ki pályázatot az orosz csapatok által feldúlt északkeleti területek falvainak újjáépítésére. A beadott pályamunkák többsége Lechner hatását mutatta – ám a valódi paraszti építkezéstől meglehetősen messze estek. A helyzet nem változott a húszas évek során sem. Néhányan, mint Kotsis Iván, dolgoztak ki ugyan falusi lakóházterveket, azonban ezek továbbra sem táplálkoztak a népi hagyományokból, hanem inkább a falusi épületszerkezetek és építészeti stílus változásait akarták követni.

Ezek a formák pedig folyamatos változásban voltak, és egyre kevesebb rokonságot mutattak a századfordulón íródott nagy néprajzi összefoglaló, a *Malonyay* bemutatása hagyományos

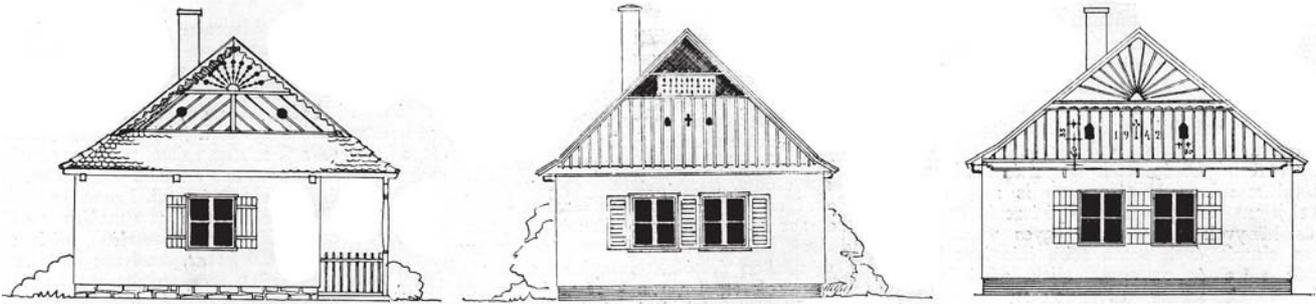
épületekkel. A nem is olyan nagyon régen általános egymenetű, három- vagy négyosztatú (tisztaszoba–konyha–lakószoba–kamra) elrendezés mellett egyre terjedt a kockaház elődjének is tekinthető L alakú alaprajzi elrendezés. Még szembetűnőbb volt a változás az épületek külső díszítésében. A tehetősebbek a gyakran városban tanult pallértól az ott látott elemeket rendelték meg: klinkertéglás falborítást, faragott kővel burkolt, vagy még gyakrabban azt csak utánzó, stukkóból készült épület- és nyílászáró-sarkokat. Mindezek gyakran vályogtéglából épült falakat takartak. Ugyanakkor az épületek talajszigetelése vagy a földes padló fával való burkolása alig-alig terjedt – mindez a *morbus hungaricus*, a TBC országában.

Ezekre a jelenségekre azok a fiatal építészek és építészhallgatók figyeltek fel, akiket meghíletett az 1930-as évek közepén a regőscserkészek, majd a nyomukba lépő népi írók falukutató mozgalma. Céljaik az említettekhez hasonlóak voltak: nem csak megismerni akarták a magyar falu építészetét, hanem programot is szerettek volna kínálni annak egészségesebbé és esztétikusabbá tételére, a régi formákhoz való visszatérésre. A magukat *Magyar Ház Baráti Körének* nevező csoporthoz tartozott Padányi Gulyás Jenő, Tóth Kálmán, Antal Dezső, Nászay Miklós, Miskolczy László, Brestyánszky Tibor, Lehoczky György; később csatlakozott hozzájuk Kiss Tibor, Tóth János és Rácz György is. A népi írókhoz hasonlóan igyekeztek helyszíni tanulmányokat végezni – és nekik is számos nehézséggel kellett megküzdeniük (a jegyző például több esetben felforgatóknak, sőt „kommunista izgatónak” mondván őket, csendőrral tessekeltette ki csoportjukat a községből). Ennek ellenére négy könyvre elegendő népi építészeti anyag gyűlt össze néhány év alatt.¹

Tovább bonyolította a népi építészeti csoport helyzetét a Le Corbusier, illetve a Bauhaus által meghíletett, a CIAM-CIRPAC-hoz² tartozó kollégákhoz fűződő viszony. Ellentéteik csak részben voltak esztétikai-technikai jellegűek. Padányi Gulyás Jenő, a népiek egyik legaktívabb tagja, aki lassanként a mozgalom vezetőjévé is vált (korábban számos úttörőnek minősülő modern

Lakótelep Páhiban és Balmazújvárosban (képek egy ONCSA-propagandafüzetből, Szabó Imre felvételei, Magyar Építészeti Múzeum)

Különböző tájegységekre tervezett utcai homlokzatok: Karancság (Nógrád-m.); Jász-Nagykun-Szolnok megye és Fábiansebestyén (Csongrád m.)

épületet tervezett, például a Hamzsabégi úti autóbusz-garázst) az Imrédy Béla vezette kormánypártban képviselői szerepet vállalt, sőt egyik ideológusává lépett elő; mindezt akkor, amikor a CIAM–CIRPAC csoport – részben tagjainak a zsidótörvény általi érintettsége miatt – kénytelen volt önmagát föloszlatni.³ Padányi Gulyás Jenőnek és csoportjának politikai indíttatásaiban és helykeresésében valószínűleg komoly szerepet játszott, hogy a falusi építészeti számukra sürgetőnek, sőt bizonyos mértékig már elkészítettnek tűnő megújítását elsősorban az államtól remélhették: az érintettek arra is nehezen tudtak pénzt fordítani, hogy egy jól-rosszul képzett pallért megfizessenek, városi építész megbízására nem gondolhattak. Különösen igaz volt ez arra a végtelenül szegény, proletársorban élő rétegre, amelyen az említettek (akiknek szociális lelkiismerete kétségkívül fejlettebb volt legtöbb kortársukénál) elsősorban segíteni akartak. Ugyanakkor Imrédy Béla és miniszterelnök-utóda, Teleki Pál egyáltalán nem zárkóztak el a nagyszabású társadalmi reformprogramoktól, amit kétségkívül megalapozott a hazai agrárszegénység mértékével való szembesítésük.

A magyar falu szociális és építészeti problémái

332 694 család 1 625 022 gyermekkel. Ennyi volt Magyarország „megélhetésében veszélyeztetett” négy- és annál többgyermekes lakosságának száma az 1941-es népszámlálás szerint. Az adat nem tartalmazza a kisebb családokat és hiányzik belőle a milliós főváros, Budapest is. Ha ehhez hozzátesszük, hogy a „megélhetésében veszélyeztetett” kategóriát az összeírást végzők meglehetősen szabadon kezelhették, továbbá, hogy az adatfelvétel a nemzetiségi vidékeken (különösen Észak-Erdélyben) viszonylag pontatlan volt, aligha járunk messze az igazságtól, ha elfogadjuk Oláh György népi író 1928-ban írt könyvcímének igazságát a *Három millió koldus országáról*.

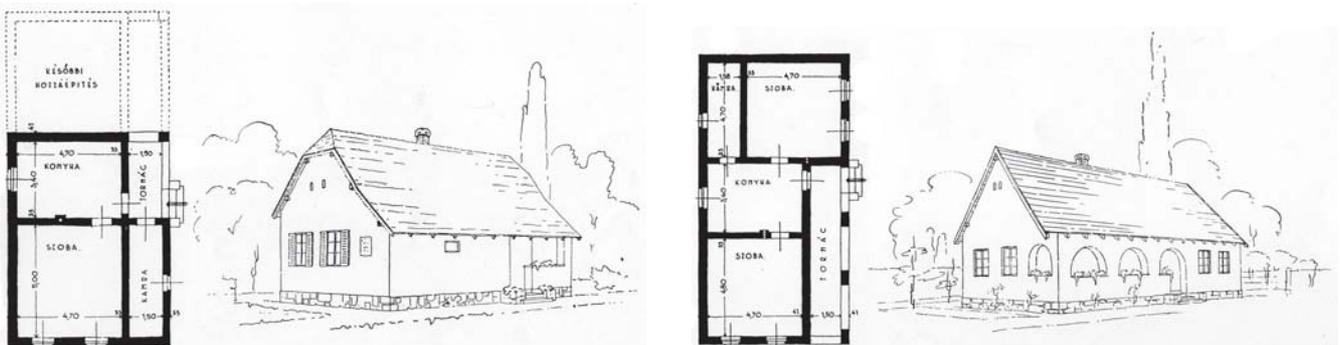
A valósággal való kormányzati szembesülés 1938-ig vártott magára, annak ellenére, hogy a népi mozgalom már csaknem egy évtizede hozzáfogott a társadalom állapotának és ben-

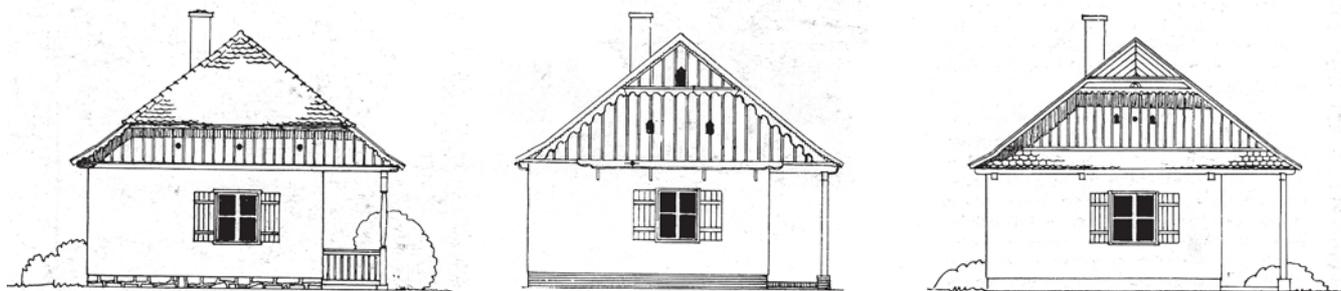
ne a nyomor legsötétebb bugyrainak hiteles bemutatásához. 1938 őszén Imrédy Béla miniszterelnök addig ismeretlen lépésre szánta el magát: minden vármegyéhez kinevezett egy-egy szociális tanácsadót, akik a kormánynak tartoztak bizalmas jelentési kötelezettséggel. Az általuk írt előterjesztések a népi írók lesújtó látéletét szinte mindenben megerősítették és egy azonnali, nagyszabású reformprogram megkezdését sürgették.

A csaknem egyöntetű javaslatok ellenére Imrédy a legkiszáradtabb megoldást, a nagyszabású földreformot elvetette: abba ugyanis az ország igazi urai, a nagybirtokosok (akiknek a földjeiből lehetett volna végrehajtani a reformot) és a nagytőkészek (akiknek vagyonából mindezt finanszírozni lehetett volna) teljes mértékig ellenezték. Így került sor arra, hogy a szociális nehézségeket ne földbirtokreform, hanem nagyszabású lakásépítés és a megélhetésben segítséget adó egyéb juttatások útján próbálják megoldani.

A lakáskérdésnek minden szociális kérdés panaceájaként való kezelése hosszú múltra tekintett vissza. A két „szociális császárságnak”, III. Napóleon Franciaországának és Bismarck Németországának szociálpolitikusai az ideális társadalmat a kistulajdonosi társadalomban, az ideális lakásformát a kertesi családi házban vélték fellelni. Úgy gondolták, hogy a tulajdonlás széles köre felelősségteljes egyéni, családi és társadalmi szintű (középosztályi) viselkedésformák kialakulását eredményezi majd. A kertesi családi háztól még ennél is többet vártak: szemben az egészségtelennek és a munkásmozgalom melegágyainak tartott bérkaszányákkal, reményeik szerint a városok körüli kerttelepek a munkást visszavezetik családjához, távol tartják a kocsmától, ha pedig a házakat a vállalat építi (ahogy az Essenben a Krupp-műveknél vagy Magyarországon a Rimamurány-Salgótaráni Vasműnél történt), akkor az a munkás hűségét fokozza a munkaadó és vállalata iránt. Az elképzelés egy és negyed évszázad távlatából joggal tűnhet túlzottan optimistának – sőt naivnak is –, de a maga korában széleskörű elismertségnek örvendett. A századforduló hivatalos körei Magyarországon is

Tisza-menti, szoba-konyhás, és dunántúli két szoba-konyhás, tornácos lakóházak alaprajza és távlati képe (Antal Dezső tervei)

Szatmár megye északi járásai; Fábiansebestyén község és Komárom megye északi járásai számára tervezett típusházak utcai véghomlokzatai

élénken érdeklődtek utána, amit a Kispesti Állami Munkástelep (közismertebb nevén a Wekerle-telep) felépítése is tükrözött.

Míg azonban Németországban vagy Franciaországban a lakáskérdés elsősorban a városi szociális problémák körébe tartozott, Magyarországon az agrárlakosság is komoly nehézségekkel küzdött. Ahogy arról fentebb már írtunk, Darányi Ignác földművelésügyi miniszter 1907-ben nagyszabású programot dolgozott ki a falusi lakáshelyzet megjavítására. A nem jól sikerült típustervek megjelentetése mellett elfogadták a cseléd-törvényt, mely minden nő cseléd számára önálló szobát és kamrát, illetve egy fél konyhát írt elő természetbeni juttatásként. A jogszabály betartása körül azonban – ahogy az Illyés Gyula *Puszták népe*c. könyvében is olvashatjuk – komoly hiányosságok voltak, ráadásul nem terjedt ki a mezőgazdasági napszámosok és törpebirtokosok hatalmas rétegére. Darányi ezért megalkotott egy párhuzamos törvényt, amely megkönnyítette a kisemberek építési hitelhez juttatását. Eszerint a kölcsönt nem az egyes munkavállalók vették fel, hanem a jóval hitelképesebb községek, illetve városok, amelyek azután személyes elbírálás alapján adták tovább a rászorulóknak az állami kamattámogatással megfejelt kölcsönt vagy építettek számukra egészséges hajlékokat. A valóban újszerű és példamutató elképzelést azonban – amelyet 1912-ben Ausztria is lemásolt – az első világháború eseményei elsodorták.

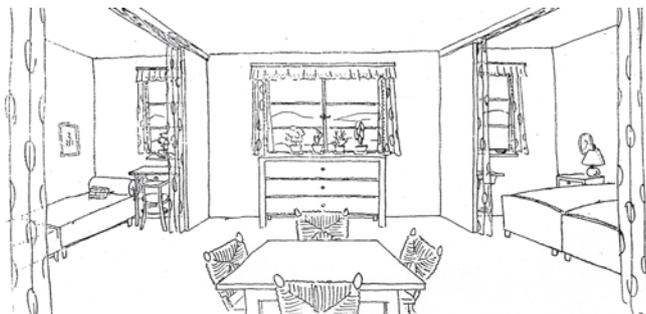
Az 1920-as Nagyatádi-féle földreform szintén tulajdonjuttatási szándékkal mintegy 300 000 házhelyet osztott szét az országban. Az ezeket elnyerőknek azonban a föld árának felét előre le kellett tenniük, ráadásul adót és törlesztést kellett utána fizetniük, így nagyon gyakran csak egy putriszerű, részben föld alá mélyített „lakóház” építésére futotta, aminek lebontását aztán évente rendelte el – és „szociális okokra” hivatkozva halasztotta is el – a vármegyei vagy járási tisztiorvos. Az 1927-ben létrehozott Országos Falusi Kislakásépítő Szövetkezet (OFAKSZ) ugyan némiképp segítette a gondokon, de hiteleit inkább csak a tehetősebbek tudták igénybe venni. Gondot jelentett az is, hogy ismét jellegtelen – egyes helyeken pedig jellegzetesen csúnya, de legalábbis feltűnően tájidegen – épületek születtek.

A „NÉPI ÉPÍTÉSZEK” ÉS A „PRODUKTÍV SZOCIÁLPOLITIKA” EGYMÁSRA TALÁLÁSA

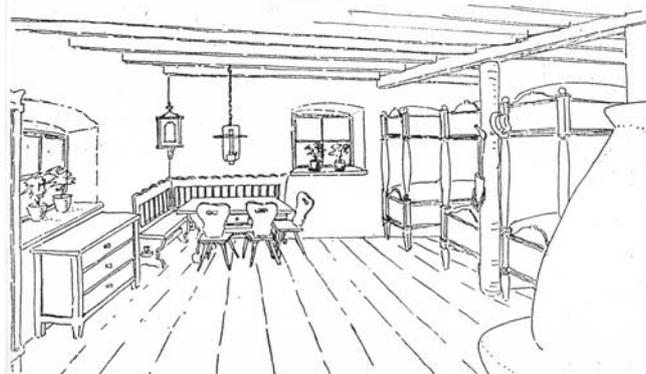
A népi építészeti csoport kutatásai folyamán gondosan felmérte a felsorolt korábbi lakásépítési akciók eredményeit, és csaknem minden szempontból elítélően nyilatkozott róluk. Emellett azonban a belügyi kormányzat felkérésére konkrét elképzeléseket is megfogalmaztak. Ezek szerint a háznak mindenekelőtt nevelnie kellett a bentlakót. Át kellett alakítania esztétikai elképzeléseit, oly módon, hogy a városi, a néphagyományoktól idegen formák és arányok helyett a tájban megszokott, évszázadokon át kialakult – és részben már eltűnt, de legalábbis eltűnőben lévő – épületekkel, lakberendezési tárgyakkal és díszítő motívumokkal tervezték körülvenni a lakókat. Át kellett alakítania továbbá a lakásnak a beköltözők – az egész család! – munkához való viszonyát is. Ennek érdekében vidéken legkevesebb 600 négyszögöles kerttel javasolták a házat körülvenni, ahol egyrészt a nagyon alacsony keresetet lehet kiegészíteni, másrészt munkanélküliség esetén is biztosítható a hasznos tevékenység. A kert egyúttal a család egységének elősegítőjeként is szerepelt, hiszen ott nem csak – vagy inkább nem is elsősorban – a családfő, hanem a családtagok jutnak munkához. Emellett a kert, persze kellő irányítás és nevelés mellett, a juttatottak egészséges életéről vallott felfogását is megváltoztathatta volna: ott ugyanis a központilag kiutalt magokból a népélelmezésből szinte hiányzó zöldségféléket terveztek termelni, amelyek elkészítését főzőtanfolyamokon lehetett – sőt kellett – megtanulniuk az asszonyoknak. Végül a háztól azt is elvárták, hogy a család nemi életét is átalakítsa: a juttatottakat további gyermekek nemzésére biztatták, ám hogy ez ne a már meglévő utódok szeme láttára történjen, őket függönnyel vagy paravánnal eltakart emeletes ágyakban helyezték el. Utóbbi esetben az erkölcsi szempont diadalmaskodott az esztétikai felett: az emeletes ágy ugyanis nem éppen a népi lakberendezés része. Két további kérdésben is kompromisszumra kényszerült az építészeti elképzeléseket végleges kánonként megfogalmazó Tóth Kálmán. Azért, hogy az építőanyag-kiutalás és a pénzügyi részletek egyszerűbbek legyenek, országosan mindössze 6 alaprajzi elrendezést és né-

A tájegység hagyományainak megfelelően kialakított típusok a Balaton-felvidékre, a Sajó vidékére és a Fertő-tó vidékére

Városszéli ipari munkások számára tervezett ikerház-típus berendezési terve, hálófülkés kialakítás (a Pest Megyei Levéltár dokumentumgyűjteményéből); lent: kiállítási mintalakóház berendezése. (Az ONCSA propagandafüzetéből, Magyar Építészeti Múzeum)

Emeletes ágyakkal berendezett, hálófülkés lakószoba távlati rajza, és a nagytérenyi mintalakótelep hasonlóan berendezett szobája étkezősarokkal (Mindkettő az ONCSA propagandafüzetéből, Magyar Építészeti Múzeum)

hány alváltozatot engedélyeztek, a népi motívumoknak így csak a falazat kialakításakor, a tetőszerkezet megtervezésekor, a tornác beépítési módjánál jutott szerep. A másik kérdés a szobaszám volt: jóllehet a korszerű falusi építészetről szóló vitában a kétszobás ház minimum-követelményként került több ízben is leírásra, Tóth Kálmán mégis az egyszobás kialakítás mellett döntött (igaz, 5 alaprajzi típus esetében bővítési lehetőséggel). Az indok egyrészt a fűtés magas költsége volt, másrészt az, hogy a nincstelen és legalább négy gyermeket eltartó családfő az egyszobás lakás árát is nehezen törlesztheti.

Közegészségügyi és esztétikai tekintetben sokkal kevesebb megalkuvásra kényszerültek a tervezők. A falazat anyaga – a városi építkezések kivételével – a legtöbb esetben vályog volt ugyan (részben az alacsony ár miatt, részben azért, hogy a kiszemelt család is kivehesse a részét a munkából), de mindig ragaszkodtak a kő vagy téglá alaphoz és a szigeteléshez. (Érdeemes megjegyezni, hogy háború alatt az ehhez szükséges kátrányos papírlemezt csak a legnagyobb nehézségek árán, központi kiutalás révén lehetett beszerezni.) A szobák gyalult fapadlós, a konyhák köves vagy téglás borításáról ugyancsak nem mondtak le, még akkor sem, ha emiatt hónapokat, fél éveket csúszott az átadás.

A külső kivitelnél – az egységes alaprajz ellenére – az adott tájegység népi építészeti formáinak követését tűzték ki célul. Ezt egy-két félresikerült helyi próbálkozást leszámítva – mint amilyen a székesfehérvári „alpesi tetős” házsor volt – a központi mémöki iroda el is érte. Arra külön ügyeltek a telepszerű építkezések esetén, hogy a házak ne készüljenek teljesen azonos kivitelben: ez ugyanis a korábbi szociális építkezések visszatérő hibája volt (például az ONCSA létrejötte előtt Dél-Borsodban, Tibolddarócon a korábbi barlanglakások helyett épített telep). Az épületek külső és belső festésénél annak ellenére – vagy talán éppen azért? – ragaszkodtak a fehér meszeléshez, mert a falvakban terjedőben voltak a színes homlokzatú épületek és a szobák „hengerezése”. Általában ragaszkodtak a nyeregtetős kialakításhoz, ahol a homlokzat folytatását jelentő oromfal – ha fából készült – olykor díszítőmotívumokat is hordozott (utóbbiak a kor ízlésének némiképp engedve általában nemzeti vagy vallási motívumok voltak: ritkábban országcímer, gyakrabban kereszt vagy kehely). Egyes helyeken – ahol ez korábban is elterjedt volt – sátoztetős formát is papírra vetettek. A tető anyagában azonban már nem követték a helyi hagyományt: az elterjedt nád-, zsúp- vagy a felvidéki zsendelytető helyett kizárólag tűzálló anyagot, általában cserepet engedélyeztek (összhangban a vármegyei építési előírásokkal).

A homlokzat díszítésénél eleinte nagyon visszafogott megoldások voltak jellemzők: leggyakrabban vízszintes tagozatot képeztek ki az ablakok felett. Később még ezt is elhagyták, mert az egyes építkezéseknél más volt a házak tájolása, így az árnyékhatásokat nem lehetett előre kiszámítani. A töredékesen fennmaradt rajzállomány alapján általánosságban megállapítható, hogy az Országos Szociális Felügyelőség Mérnöki Osztályának tisztviselői a népi hagyományból a visszafogottabb, egyszerűbb megoldásokat részesítették előnyben.

A falusi házak alaprajza sem követte feltétlenül a hagyományokat: tornácot ugyan csaknem mindig tartalmaztak a tervek, de ez nem mindig vonult végig az épület mellett, hanem több esetben ennek rovására szélesítették meg az utcafronton elhelyezkedő lakószobát, vagy az épület végében lévő harmadik

helyiséget, az általában a konyhából közvetlenül elérhető kamrát (a közös fal megnyitása szintén a praktikumot szolgálta a hagyomány ellenében).

Alapos megfontolás után a városi, városszéli munkásházak típusait másképp határozták meg: ezeknél a népi építészet kánonját szabadabban értelmezték, és leggyakoribb volt az ikerházas kialakítás. A telkek ára miatt megelégedtek 200 négyzetméteres kerttel, viszont a városi munkásság sokkal jobb kereseti viszonyai és magasabb szintű elvárásai miatt általában két, ritkán háromszobás házakat alakítottak ki, többnyire fürdőszobával vagy legalább fürdő- és mosósarokkal ellátva (utóbbi a falusi házakból sem hiányzott). A népi irány túlzott követésére, „népieskedésre” viszonylag ritkán akadt példa. Ezek közé tartozott a Zalaegerszegi ONCSA-városrész, ahol – Mindszenty József apátplébános, a későbbi érsek erőteljes sürgetésére – egy göcseji falut alakítottak ki, mely ugyan látványossággá vált, de nemigen illett bele a két világháború között erőteljesen urbanizálódó megyeszékhely stílusába. Érdekes módon a Kós Károly által Kolozsvárott épített monostorszegi ONCSA-telep sem sikerült igazán jól. A földszintes, egy-két szobás házakat a lakók nagyon kedvelték, azoknál azonban Kós az Országos Szociális Felügyelőség 101/a típusú tervét – alighanem Tóth Kálmán alkotását – vette alapul, és egészítette ki elmésen kombinált pince és padláslépcsővel. Ahol viszont szabadjára engedte tehetségét, és egyszobás, részben faszerkezetű ikerházakat alakított ki, ott a városi Közjóléti Szövetkezet alig talált jelentkezőket a lakásokra: a csaknem 6400 pengős törlesztést túl magasnak, a szobákat túl tágasnak és nehezen fűthetőnek találták, de különösen az emeletes lakáskialakítástól húzódoztak a sokgyermekes családok. (Az ügy folytatása az lett, hogy Marosvásárhely városi Közjóléti Szövetkezete elállt Kós Károly megbízásától és az ottani 35 házas ONCSA-telepet Maetz Ervin városi tanácsossal terveztették meg.)

Több esetben a mérnökök előrelátása a belsőépítészetre is kiterjedt. Sokszor nem lehetett ugyanis elképzelni, hogy az építkezést bútorként juttatásával egészítsék ki, mert a családok régi lakásaikban olyan gyenge minőségű, öreg vagy sérült tárgyak között laktak, melyek az új lakás összképét tönkretették volna. Emellett számos, a szó szoros értelmében nincstelen család volt: vagy földre tett szalmán háltak, vagy az a néhány bútordarab, amelyet használtak, korábbi, bérelt lakásuk tartozéka volt. Tóth Kálmán és társai a tárgykultúrában is ragaszkodtak eredeti elképzeléseikhez: az általuk megálmodott berendezés egyértelműen népi gyökerekből táplálkozott (kivéve a már említett emeletes ágyakat).

Az elképzelés jogi-szociális részét Esztergár Lajos, Pécs polgármestere dolgozta ki. Mindenekelőtt arra kellett választ adni: ki kapja meg a lakást vagy az egyéb juttatásokat. Az eredeti választ az Országos Társadalombiztosító Intézet fogalmazta meg. Statisztikai adataik alapján úgy számoltak, hogy a családoknál a jövedelmi szakadék két és három gyerek között mutatkozik: azaz a harmadik gyermek születése aránytalanul növekvő anyagi terhet jelent. Az 1940. évi XXXIII. törvénycikkkel megalkotott Országos Népi- és Családvédelmi Alap azonban legalább négy élő gyermek meglétét írta elő – abból a megfontolásból, hogy háromgyermekes család túl sok található az országban.

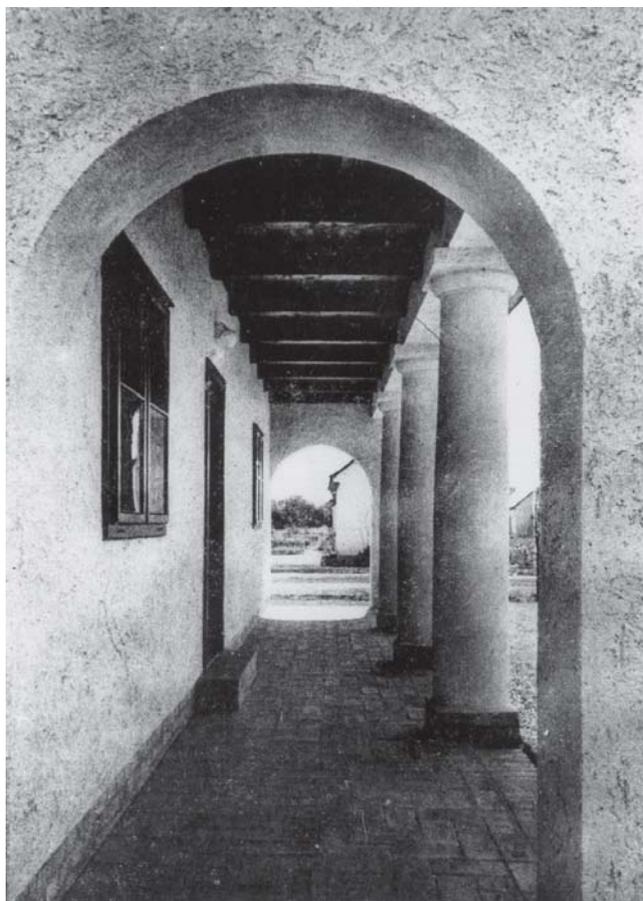
A Pécsen és Szatmárban kimunkált rendszert hamarosan „produktív szociálpolitikaként” kezdték emlegetni szerinte az országban. Ennek két oka volt: egyrészt a ráfordítási kölcsön

Baracsi (Pest megye) telepház a 105/b típusú alföldi alaprajz változata

Fent: ONCSA-telep azonosítatlan helyen (a *Tér és forma* folyóiratból)
Lent: A nagy-tétényi mintaház tornáca (ONCSA-propagandafüzet)

A nagytétényi ONCSA-mintaház tornács udvari homlokzata

A lakásra várók maguk is részt vesznek a munkában (Tóth Kálmán hagyatéka)

lévén jórészt visszatért az államkasszába, és újabb megsegítéseket tett lehetővé, másrészt pedig (talán ez volt a fontosabb) a folyamatosan segélyre szoruló, állandóan a köz támogatását váró családokból adófizető, a társadalomba jól integrálódott polgárokat „termelt”. Esztergár azonban évtizedes szociális munkában eltöltött gyakorlata alapján úgy gondolta, hogy a juttatás nevelés nélkül nem oldhat meg semmit. A juttatottnak ezért folyamatos ellenőrzés és irányítás alatt kellett maradnia. Ezt különben éppen a juttatás formája, a kölcsön tette technikailag lehetővé, addig ugyanis, míg a vagyontárgy értékének meghatározott részét (általában háromnegyedét) le nem törlesztette, súlyos és ismételt szabálysértések esetén azt visszavették tőle; az addig kifizetett részleteket visszakapta ugyan, ám a továbbiakban a „szociális ellátóhálózatból” családjával együtt kiszorult, legfeljebb karitatív jellegű támogatást kaphatott. Az életszabályok, melyeket előírtak és rendszeresen ellenőriztek is, hűek maradtak a német „katedraszocialista” elődök elképzeléseihez és általában középosztályi életfelfogást tükröztek. Amellett, hogy a családfőtől a munkavállalást és a család méltó eltartását elvárták, előírták azt is, hogy józan életű és nemzeti szempontból megbízható legyen (amely jogszabályi kitétel igazán a terület-visszacsatolások után, különösen a román kisebbség lakta Észak-Erdélyben okozott nehézségeket). A szociális védőnő – képzettségére nézve általában munkanélküli tanítónő, akit eleinte „gyorstalpaló” tanfolyamokon, később kétéves szakiskolákban és egyetemi tanfolyamokon képeztek tovább – azonban nem elsősorban a családfővel, hanem a családanyákkal állt kapcsolatban. Őket igyekezett rávezetni a helyesnek tartott életvezetésre: a gyermekek megfelelő ellátására, a lakás tisztántartására, a kert megművelésére, olcsó és jó minőségű élelem beszerzésére és abból egészséges ételek főzésére. (Konfliktusok általában éppen ebből fakadtak: a kétségkívül egészséges, de a paraszti kultúrából hiányzó spenótot és sárgarépa-főzeléket ugyanis a családanyák ugyan kénytelenségből megfőzték, de megenni már nemigen voltak hajlandók. . .) A védőnőnek elvben kötelessége volt a négy után további gyermekek megszületését is szorgalmazni, akár gyakorlati tanácsokkal is; visszaemlékezések szerint ebből is fonák helyzetek adódtak, míg ugyanis a tanácsot elfogadó vagy visszautasító nő már legalább négy születésen volt túl, a védőnő csaknem kizárólag hajadon (tehát a kor erkölcsi normái szerint egyben érintetlen) lány volt. . . Sajátos ellentmondás feszült a paternalista módszertan és az öntudatos és önálló kispolgári réteg kinevelésének célkitűzése között is.

Az ONCSA juttatásai korántsem csak házingatlanokból állottak, hiszen a cél a családok életének átforgalmazása volt, amit más vagyontárgyak útján is el tudtak érni. A leggyakoribb az állatjuttatás volt. A tehennel, kecskével és sertésekkel elsősorban a katasztrofálisan alacsony szintű ételmezést akarták megjavítani. A szociográfusok, népi írók számos esetben tettek közzé különböző vidékekről származó heti és havi „étlapokat”, melyekben a leggyakoribb étel az üres kenyér volt; éppen ezért ezt a juttatási formát közérdeklődés és helyeslés fogadta. A bolt, műhely nyitása vagy ló és szekér juttatása pedig nem csak a megélhetést segítette, de függetlenné is tette a kölcsön elnyerőjét. Gyakorta alkalmazták a komplex juttatást is: a ház mellé istállót, abba tehenet, vagy ha takarmány híján voltak, kecskét adtak. Emellett képzésekkel, foglalkoztatásokkal és boltokkal segítettek elő a háziipari tevékenységet. Ez is több céllal bírt: jól fizető – és ellenőrzött körülmények között folytatott – munkát akartak adni az iskolát már elvégzett, de még nem felszerdült gyerekeknek (különösen a lányoknak), ki akarták használni a családok téli munkaerő-feleslegét, javítani akarták higiéniai viszonyait (a fehémeművek és törölközők házi előállításával) – végül pedig segíteni akartak a háború előrehaladtával egyre katasztrofálisabbá váló nyersanyaghiányon (pl. a csalánkóró összegyűjtésével és szövetté való feldolgozásával).

A juttatásokat eleinte maguk a közületek, a vármegyék és városok bonyolították le. 1941-től azonban csaknem mindenütt létrejöttek az ONCSA – helyesebben az Országos Szociális Felügyelőség – helyi szervei, a Közjóléti Szövetkezetek. Ezek alakulásukkor csak formailag voltak szövetkezetek, mert a juttatásra jelentkezőknek ugyan be kellett lépniük, de a munkatervet és költségvetéseket már a budapesti központ hagyta jóvá. Távolilag azonban a szövetkezeti forma szintén a nevelést szolgálta: azt tervezték ugyanis, hogy amikor a tagok erre „elég éretté válnak”, a vezetést, kivált a további juttatandók kiválasztását és ellenőrzésüket, fegyelmezésüket a legrégebbi tagoknak engedik át. Sajátos módon ez az elképzelés – amelyből különben nem lett semmi – egy területre nem terjedt ki: az épületek közegészségügyi és esztétikai szempontból megfelelő minősége érdekében a tervezésbe nem engedtek beleszólást.

Az ONCSA tevékenységének értékelése

Mire az Országos Nép- és Családvédelmi Alap megkezdte szabályszerű és nagyarányú tevékenységét, Európa a második világháború harmadik évébe lépett és Magyarország is a hadvi-

első felek egyike lett. Igaz, hogy az első világhétség áru-, különösen pedig élelemhiányát csaknem az utolsó hetekig sikerült elkerülni, ám az árak, köztük az építőanyag-árak is sebesen emelkedtek.

1943-ban Kádár Levente könyvben számolt be az Alap és a Felügyelőség két és fél éves tevékenységéről. A bőséges táblázatos közlésből kiderült, hogy a rászoruló és a törvény betűjének megfelelő családok közel negyedét, 87 848-at sikerült valamilyen juttatásban részesíteni. Közülük 5124 kapott házat, további két és fél ezer lakhelyét pedig átalakították, kibővítették és egészségessé tették.⁴ A Délvidéken a Moldvából áttelepített csángók falvait is az ONCSA vezetése építette meg, a házakat mintaszerű melléképületekkel és istállókkal ellátva.

Az 1943-as év folyamán a juttatások felfokozott tempóban folytatódtak. Az építkezések esetén igyekeztek azokat a munkákat elvégezni, amelyekhez nem vagy csak kevés anyag kellett: alapásást, vályogvetést rendeltek meg, amelybe a juttatott családokat is bevonták. A behívások okozta munkaerőhiány nehezen leküzdhető nehézségeket okozott. Kénytelenek voltak lemondani az addig szorgalmazott telepszerű építkezésekről. Bár ezek megkönnyítették a védőőri ellenőrzést és a közösségformálásban is segítettek, ehelyett mégis csak a leginkább rászorultaknak építettek elszórtan egy-egy házat. Némi képp könnyített a helyzeten egy magyar találmány, a Sándor-féle téglaegetés bevezetése: ehhez sem gyári berendezés, sem drága nyersanyag nem kellett, megelégedhettek vályoggal és szénporral, amiből egyelőre tekintélyes mennyiség állt rendelkezésre. A legtöbb közjóléti szövetkezet üzemeket is létesített: ezek egy része háziipari foglalkoztató vagy a napköziknek, gyermekintézményeknek, szegényházaknak ételtermelő kertészet volt, de az építőanyagot előállító kisebb-nagyobb műhelyek és gyárak száma is egyre szaporodott. A következő, 1944-es év nehézségeit már nem sikerült ilyen leleményes intézkedésekkel elhárítani. Magyarországot elérte a háború, és az ONCSA kénytelen volt tevékenységét felfüggeszteni.

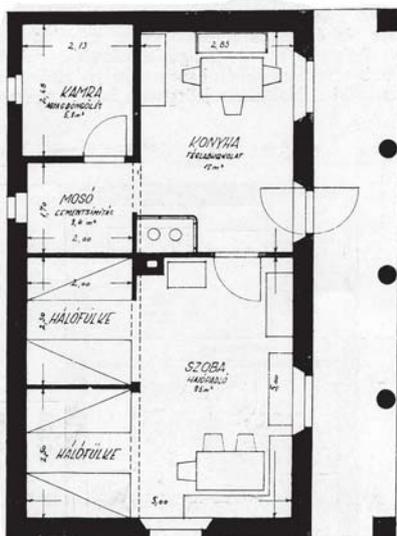
A front elvonulása után az újja formálódó közigazgatásban a közjóléti szövetkezetek kezdték meg elsőnek tevékenységüket: felmérték a háborús rombolás és fosztogatás következtében

elszenvedett károkat. A korábban juttatást elnyerők igyekeztek kihasználni a vágató inflációt, és egy-két tojás árán megváltani tartozásukat. A szövetkezetek vezetése a vagyonszétválás miatt ezt igyekezett megakadályozni, ám a budapesti központ csak a házhoz juttatottak esetében volt partner (talán mert országosan ezek képviselték a legnagyobb összeget és ők szenvedték el legkisebb háborús kárt). Ők a tartozásukat forintban, meghatározott kulcs szerint kellett, hogy teljesítsék. A határon túlra került ONCSA-telepeket az utódállamok siettek saját tulajdonuknak kijelenteni. Ukrajnában és Csehszlovákiában a juttatottakat sok esetben kiűzték otthonukból (köztük nemegyszer szlovákok is voltak). A délvidéki csángó telepesek maguk látták jobbnak a menekülést Tito partizánjai elől: házaikat hátrahagyva három éven belül másodszer indultak el szekereik a remélt biztonság felé. Erdélyben egészen máshogy alakult a helyzet: bár túlkapások ott is történtek, az ONCSA-házak többsége a magyar juttatottak kezén maradt, az 1949-ben kimondott államosítás, illetve elidegenítési tilalom miatt általában a mai napig.⁵

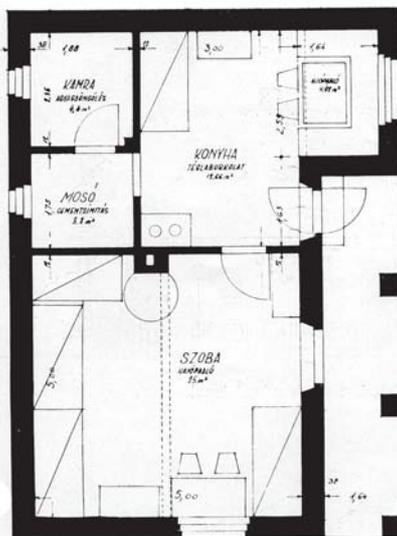
Az anyaországban Tóth Kálmán és társai kísérletet tettek az ONCSA megújítására. Az 1945-ös földosztás, amely újabb házhelyek parcellázásával is együtt járt, továbbá a háború okozta rombolások a falvakban eléggé indokolták vállalkozásukat, így a Földművelésügyi Minisztérium támogatásával megszerveződhetett az Országos Házépítő Szövetkezet. Érdemleges tevékenységet azonban már nem tudott kifejteni: az 1948-ban hatalomra jutott politikai erők hallani sem akartak a falusi építészet „népi megújításáról”. Ettől kezdve jó ideig az ONCSA-ról beszélni sem lehetett: a „múltat végképp eltörölni” gondolat jegyében iratanyagának nagy részét is kiselejtezték a megyei levéltárak anyagából. (Érdekes kérdés, hogy a 90-es évek beregi árvízi újjáépítésének tervezői mennyit tudtak elődeikről, akik az ötven évvel korábbi problémák kapcsán az övékéhez igen közeli megoldásokat választottak.)

Milyen eredménnyel járt az ONCSA működése? Magyarország szociális arcképét megváltoztatni természetesen nem tudta, ehhez az idő túl rövid volt, s talán az eszközei sem voltak elegendők. Ugyanakkor a juttatottak számára a legtöbb esetben kitorési lehetőséget jelentett. Annak ellenére, hogy a környe-

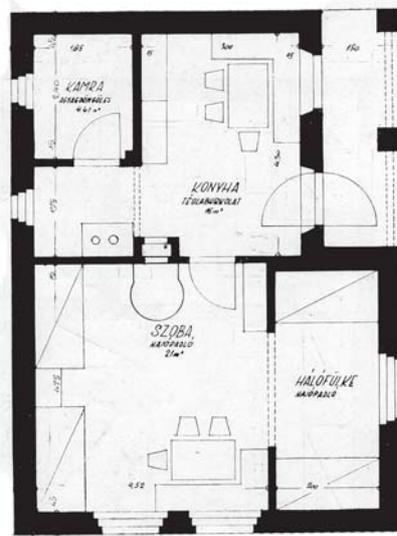
6-8 fekvőhelyes lakóház alaprajza. A konyhából nyíló mosófülke szolgál fürdés céljára. Alapterülete 76 m².

A tornác rovására ebédlőfülkével bővített konyha. A konyhában is van hálöhely. Alapterülete 76 m².

A tornác rovására a kis hálöhelyek helyett egy nagyobb hálöhelyekkel bővített szoba. Alapterülete 76 m².

zetük szinte soha nem nézte jó szemmel az ONCSA-építkezéseket, gyakorta emlegették „szegénytelepként”, az ott lakókat lenézték, a „telepiekről” elmondható, hogy szocializációjuk csaknem mindig tökéletes volt. Ha megvizsgáljuk az ONCSA-telepek mobilitását, azt tapasztaljuk, hogy iskolázási szintjük nem csak annál a környezeténél magasabb (még hozzá jóval), ahonnan a családot kiemelték, de meghaladta a falu vagy város átlagos szintjét is. Körükben a csecsemőhalandóság alacsony maradt, és gyakori volt további gyermekek vállalása is, amiben szerepet játszott, hogy a kölcsön meghatározott részét (10, illetve 15%-ot) a gyermekek után elengedték.

Kudarctörténet volt azonban két – érdekes módon éppen építészeti – szempontból. Egyfelől a falu építészetét nem hogy átalakítani, de még csak befolyásolni sem tudta, a hagyományhoz való ragaszkodást inkább visszatetszést és negatív reakciókat szült. (Ne feledjük: ezeket az épületeket az állam szegényeknek építette, akiket ráadásul többé-kevésbé állandó felügyelet alá is helyeztek!) Másrészt magukat a juttatottakat sem sikerült a népiségnek megnyerni: ma már elvétve sem találni olyan ONCSA-lakást, ahol az eredeti berendezési tárgyakkal, vagy akár csak ahhoz hasonlókkal vennék magukat körül az ott lakók.

FONTOSABB IRODALOM:

- Berey Katalin: *Szociálpolitikai kísérlet Magyarországon a 40-es évek elején*. Szociológiai füzetek 25. Budapest 1981.
- Csőppüs István: *A komáromi norma – egy szociálpolitikai kísérlet Magyarországon*. Századok, 1992. 2. 259-284.
- Esztérgár Lajos: *A szociális munka útján*. Kultúra, Pécs, 1939.
- Gaál Ibolya: *A szegényügy- és felnőttvédelmi szociálpolitika története Szabolcs-Szatmár megyében. 1867-1989*. II. k.
- Hámori Péter: *Kalocsa szociálpolitikája*. In: Kalocsa történetéből. Szerk. Koszta László. Kalocsa, 2000.
- Hámori Péter: *Kísérlet a visszacsatolt felvidéki területek társadalmi és szociális integrálására. A Magyar a Magyarért Mozgalom története*. Századok, 2001. 3. 569-624.
- Hámori Péter: *A magyarországi agrár-szociálpolitika kezdetei*. Századok, 2003. 1. 1-42.
- Hámori Péter: *Kísérlet a magyar falu lakásügyének rendezésére a két világháború közötti Magyarországon*. Aetas, 2004. nyár, 47-71.
- Kádár Levente: *Nép- és családvédelem*. Az Országos Szociális Felügyelőség Közleményei, 1. Budapest, 1943.
- Kovrig Béla: *Magyar társadalompolitika, 1920-1944*. New York, 1954.
- A magyar szociálpolitika feladatai*. A vármegyei szociális tanácsadók és közjóléti előadók pécsi országos szociálpolitikai értekezletén elhangzott előadások. Kultúra, Pécs, 1939-1940. I-II. köt.
- Malonyay Dezső: *A magyar nép művészete*. I-V. köt. Franklin, Bp., 1907-1922.
- Ortutay Gyula: *A mátészalkai vármegyei Közjóléti Szövetkezet céljai*. Mátészalka, 1938.
- Pálosi Ervin: *A vármegyei önkormányzatok szociális feladatai*. Budapest, 1939.
- Soproni Elek: *A kultúrsarok gondjai*. Budapest, 1940.

A szociális vármegye. Magyar Közigazgatástudományi Intézet kiadványai, 33. Budapest, 1940.

Tóth Kálmán: *Építésztechnológok és népi építészet 1930-1950*. Etnographia, 1978. 3. 426-433.

Valkó László: *Az új magyar szociálpolitika. Szociális célkitűzések és a céltudatos szociálpolitika*. Magyar Társaság Könyvei, 2. Magyar Társaság, Budapest, 1940.

Varga József: *Új utakon az új, a népi Magyarország felé!* Szociál- és népesedéspolitikai tanulmány. Kézdivásárhely, 1943.

FOLYÓIRATOK:

Nép- és Családvédelem, Hajlék, Közigazgatástudomány, Magyar Szemle, Ország Útja, Szociális Értesítő, Szociális Szemle, Zöldkereszt

Nyáregyházi ONCSA-lakótelep (az ONCSA-propagandafüzetből)

*

Hámori Péter történész tizenkét éve foglalkozik az ONCSA tevékenységével. A dokumentumok hozzáférhetőségének nehézségei és jelentős részük pusztulása miatt nagy fáradsággal végzett kutatás eredményeit örömmel közöljük, mert a lakáskérdés megoldásának az ismertségénél jóval jelentősebb kísérletéről, az egész Kárpát-medence falusi építészetét érintő és befolyásoló folyamatról van szó. Szerkesztőként és építészként is úgy érzem, hogy a fenti írás adós marad néhány fontos, tisztázandó, elsősorban az építészetet érintő kérdés megválaszolásával, amelyekre szívesen visszatérnék később. Ilyen a legfontosabb előzmények közül a századforduló népi építészeti vonulatának alaposabb értékelése, a két háború közötti népi törekvések további építészeti kezdeményezéseivel való kapcsolat, különösen pedig a szociális kérdések iránt érzékeny baloldali építészekkel való szembenállás árnyaltabb jellemzése. Tanulságos volna annak elemzése is, hogy a Hámori Péter által kudarcnak nevezett következmény, a hagyományoknak a lakásjuttatottak körében is érzékelhető elutasítása mögött állnak-e konkrét építészeti okok, a választott építészeti eszközök milyen mértékben feleltek meg a tényleges, a fizikai feltételeket meghaladó igényeknek.

Gerle János

¹ Ebből megjelent: Tóth Kálmán, Nászay Miklós: A Balaton-vidék népének építészete. A Magyar Ház Baráti Körének könyvei, 1. Bp., 1936; Padányi Gulyás Jenő, Tóth Kálmán, Miskolczi László: A Fertő-vidék népének építészete. A Magyar Ház Baráti Körének könyvei, 2. Bp., 1937. Kiss Tibor: A Szigetvidék és az Ományság népének építészete. Bp., 1943; Miskolczi László, Vargha László: A Nagykunság-vidék népének építészete. Bp., 1943.

² A modern építészek svájci központú szervezetének neve *Congr s Internationaux d'Architecture Moderne*, ennek volt végrehajtó szerve a *Comité International pour la Realization d'Architecture Contemporaine*.

³ A vita részleteiről a *Századvég* politikatörténeti szemle hasábjain e sorok írójának tollából a közeljövőben hosszabb tanulmány jelenik meg.

⁴ Az 1939-1940-es és 1940-41-es árvízben összedőlő házak helyett emelt épületek ebben a számban nincsenek benne.

⁵ A közelmúlt fordulata volt, hogy a legtöbb egykori ONCSA-juttatott illetve örökösök megvehették (egyszer már kifizetett) a házaikat, de sok helyen a telket, mely egykor a közjóléti szövetkezet vagy a város tulajdonát alkotta, nem, így ingatlanuk továbbra is szinte eladhatatlan.

HUSZADIK SZÁZADI DOKUMENTUMOK

Z. Tóth Csaba

1914 – A BRIT FELELŐSSÉG KÉRDÉSE

A korszak

A XIX. század Európában a forradalmak, a birodalmak és az ipar lendületes fejlődésének kora. 1789-et követően az európai népek lelkében feltámad a szabadságvágy, az emberi méltóság követelése, a fennálló rend emberibbé alakításának akarata. A század utolsó harmadában azonban ez a szabadságvágy mintegy leszáll az anyagi szférába, eggyé válik a technikai vívmányok, a tőke és az állam nyújtotta lehetőségek élvezetével, sőt szinte bekebelezik ezek a lehetőségek, és a liberalizmus tágas, nemes eszméjét eredeti tartalmától eltérítve pusztá jelszóvá silányítják. Ebben az eltérétsben egy hatalmi impulzus látszik megnyilatkozni, amely birtokba veszi a tudat gyökeresen új erőit, melyekkel az ember a saját bensőjéből kiindulva akarja kialakítani az életét, nem pedig külső, állami-tekintélyi előírások alapján.

E szabadság-törekvés mögött *eredetileg* nem valamiféle konspiráció állt, nem is pusztán a külső körülmények hatása, hanem egy reális szellemi-élettani jelenség, amely a XV. század közepétől, az újkor kezdetétől megnyilatkozott, és végső alakját – mélypontját – a XX. században érte el: a gondolkodás fokozatosan a fizikai agyhoz kötődött, aminek következtében megszűnt a régi szellemi indítékok átélése, az emberi lélek mintegy üressé, a gondolkodás árnyszerűvé, absztrakttá, materialisztikussá vált, még a vallási igazságok tekintetében is. A XV. századot megelőzően az emberiség képes volt egy ösztönös szellemi inspiráció befogadására, amely nem az érzéki tapasztalásból és gondolkodásból származott a fizikai agy közvetítésével, hanem ténylegesen a szellemi világból. Másfelől, szellemi oldalról viszont új fordulóponthoz érkezett el a nyugati emberiség: ebben a belső ürességben fokozatosan felébredt az egyéni önállóság érzése, a gondolatok sajátunkként való tapasztalása, mint a jövő szellemi csírája, s ezzel a lelkek számára megnyílt egy felfelé vezető új út.

Lényegében ez a kellően még nem tudatosított belső felemelkedés tette fokozottan láthatóvá, vizsgálhatóvá az anyagi világot, de az embert megigézte a látvány, és elfelejtett képességeinek forrására tekinteni: elkezdte a fizikai összetevőire visszavezetni a világmindenség szellemi erői által vezérelt életet, ami időlegesen egybentartja ezeket a fizikai összetevőket, és az agyi folyamatokra visszavezetni az ember lelki-szellemi-éneli létét. Ennek a kettős folyamatnak a terméke az újkor materialista kultúrája a filozófiától a természettudományokon és redukcionista lélektanon, a történetíráson át a világgazdaságig, ezek minden áldásával, csapásával, ellentmondásával együtt, de csak úgy érthetjük meg ezt a jelenséget, és úgy léphetünk tovább az előző korszakhoz hasonlóan kialakult ideológiai bálványimádásból, a sokszor nagyon is tendenciózus „felvilágosult” sztereotípiákból, ha az embert és a világot fizikai és lelki-szellemi erőinek organikus összetartozása, élő kapcsolata alapján vizsgáljuk. Előbb elevenné kell tennünk a képzetalkotást, a gondolkodást, melynek „kapuján” át, az elfogulatlan figyelem

megerősítésével eljuthatunk a gondolkodás nem-anyagi forrásáig. Azután képesek leszünk magunkba fogadni az élet, akár a szociális élet magasabb igazságait, melyek áldást jelenthetnek a bennünk élő szellemi jövőcsíra, a különbségek felett álló, egyetemes, krisztusi éntudat fejlődése számára.

A XIX. század második felére tehát egy minden megelőzőnél kontrasztosabb, köztes „már-nem” és „még-nem” állapot alakult ki, és ez az állapot ma is fennáll, ma is ebben élünk, miközben a látótérből lassanként elvész maga az ember, maga a valóság, holott itt vannak bennünk a szükséges lelkierők, amelyek csupán megfelelő megismerésekre, szellemi impulzusokra várnak. Korunk fő problémáját abban látom, hogy ebbe a vákuumba az 1880–90-es évek óta minden korábbinál erőteljesebben beférkőzött a nyugati hatalmi elitek és egy bizonyos okkult tudással rendelkező titkos politika manipulatív akarata, amely a legkülönbözőbb eszme- és életpótlékok, ellenségek útrabocsátásával, fölerősítésével igyekszik fenntartani a látszólagos és valódi ellentéteket és elfedni, eltorzítani egy mélyebb helyzetértékelés lehetőségét, végső soron a szabadság értelmét, az individuális emberi fejlődés valódi célját: a szellemséggel való élő kapcsolat megtalálásának lehetőségét, a „menynek országa” eljövételét, amely bennünk jön el, és nem valamely külső „birodalom” által.

A német-angol ellentét

Mint az tudható, Németország és Anglia volt a két nagyhatalom, melyek között kialakult e nagy átmeneti korszak fő versengése, amely végül az I. világháborúhoz vezetett. Németország, mint egységes császárság csak 1871-ben alakult meg és szédületesen gyors fejlődésen ment át: feudális jellegű agrárországból a század végére, néhány évtized alatt ipari-katonai nagyhatalom lett. A németek célja az volt, hogy megerősítse kontinentális helyzetét és egyensúlyt teremtsen más országok, különösen Anglia hegemón, bár gyöngyöző törekvéseivel, egyeduralmával szemben, kulturális, gazdasági és katonai értelemben.

Anglia külső téren jobb helyzetben volt. Itt a személyiség természetszerű önállóvá válásának folyamata, egy nagyfokú materialisztikus tudatosság már a XVII. század elejétől kibontakozott, és 200 év alatt a kereskedelmi tőke felhalmozása és a gyarmatok – különösen India – megeremtetették a modernizáció külső alapjait. Anglia világhatalomságot vívott ki magának, amelyhez feltétlenül ragaszkodott. Németország pedig az újonnan megérzett szellemi önállóságból fakadóan törekedett helyzet biztosítani magának és a közép-európai gondolatnak, kétségtelenül nem minden konzervatív jelleg nélkül, bár korabeli szembenállásuk korántsem egyszerűsíthető le valamiféle „haladó-konzervatív” ellentétre, mint ahogy ezt a felületes nézetet egyes történészek hirdetik – Anglia és a „haladás” javára. A valóság ennél bonyolultabb és sok szempontból épp a fordítottja annak, amit a tömegpropaganda hangoztat: Németország – 1879-től a Monarchiával az oldalán – képviselte (és persze még inkább kellett volna, hogy képviselje) a fejlődés morális-szellemi kiegyensúlyozó erőit, amely figyelembe akarja venni a teljes

embert (az orosz-szláv kultúrához hasonlóan), Anglia pedig a lehúzó, materialisztikus áramlatot testesítette meg, amely lényegében csak a gazdasági erőket veszi figyelembe. Rudolf Steiner 1920-ban az imperializmus három történelmi áramlatáról szólva jellemzi ezt a gazdaság-centrikusságot: „*az első az imperializmus keleti fázisa, amelyben a királyt ténylegesen istennek tekintették a földön; a második, az imperializmus középkori európai fázisa, amelyben a király csupán Isten szimbóluma volt; és a harmadik fázis, amelyben most élünk, a gazdasági imperializmusé, amely elkerülhetetlenül elhozta az 'üres szavak' állapotát, az üres frázisokat, amikor csupán az önérdékű gazdasági realitások motiválják a politikát, melyeket üres szavakkal lepleznek el, dicsérve a korábbi korok értékeinek halott héjait.*” (Boardman, 2). A birodalmi frázisokat azóta felváltották a globalizáció frázisai a kiegyensúlyozott, emberközpontú gazdasági világfejlődés helyett. Nézzünk e frázis-politika álarca mögé, felillantva néhány jellemző töredéket képviselőinek felfogásából és tevékenységéből, amelyek főszerepet játszottak a világháború kitörésében.

A liberális imperializmus

Angliában a XIX. század második felétől, mintegy a korszak szellemi alapvonásának szimptomájaként megjelent a *liberális imperializmus*, az önmagát túlélni akaró birodalmi-faji impulzus. A nyugati történetírás ezzel az ellentmondó fogalom párral jelöli a korszak vezető angol irányzatát (radikális volta miatt nem vehető egy kalap alá a mi XIX. század végi mérsékelt nemzeti szabadelvűségünkkel, sem a hagyományos konzervatívizmussal, a valódi szabadelvűséggel pedig végképp nem). Az angol politikusok egy csoportja – a korszaklemből fakadóan voltaképp helyesen – a szabadkereskedelemben látta a Brit Birodalom fennmaradásának, kiterjesztésének zálogát. De létrejött egy ellentét a liberális párton belül is, a radikális imperialista „free trader”-ek és a „little Englander”-ek, az izolacionista szabadkereskedelem-hívők között. A liberális imperialisták fellépésével Angliában elkezdődött egy időszakos, despotikus hatalmi impulzus átmentési kísérlete az új, megváltozott körülmények közé, a korporatív – vagyis a bankok, trösztök, részvénytársaságok, a nagy ipari, kereskedelmi korporációk által uralt – államformába, melyet jelenleg csak erős megszorításokkal nevezhetünk liberális demokráciának. A fő hatalom a valódi okkult csoportok nagyszabású, de önérdékű intenciói szerint az ún. Cecil-bloktól (ennek a több arisztokrata családot magába foglaló befolyásolási hálózatnak a feje Salisbury grófja, Robert Arthur Cecil volt) a XIX. század utolsó évtizedeiben a voltaképpeni liberális imperialista Rhodes-Milner csoporthoz került, melyet Carroll Quigley „*a huszadik század egyik legjelentősebb történelmi tényezőjének*” nevezett. Az alapvető cél a brit-amerikai újraegyesítés volt, az angolszász nyugat által uralt világkormány és ehhez vezető

A. Milner

Robert Arthur Cecil

fontos lépésként egy európai unió; az ennek eléréséhez szükséges eszközök feletti ellenőrzés (politika, nevelés, sajtó, gazdasági hatalom, privilégiumok osztása, befolyásos családok kapcsolata, irányítható emberek kiválasztása) a Rhodes-Milner csoport kezébe került. E generációváltást követően a csoport a nyilvános parlamentáris politikát lényegében megfosztotta önállóságától, ahogy Rudolf Steiner megállapította: „*Egészen a 90-es évekig Anglia a derék, becsületes parlamentarizmus tökéletes példája volt... de idővel... szükségessé vált egy bizonyos intézmény létrehozása, mert nem lehetséges mindenféle összeköttetéseket igénybe venni, ha mindennek a parlamenttől kell jönnie. Ezért a külügyek irányítása kikerült a parlament, sőt a külügyminisztérium ellenőrzése alól is, és egy bizottság kezébe került, amely kizárólag a kabinet tagjaiból és bizonyos külügyi tisztviselőkből állt... A 90-es években az a hely, ahol minden szál összefutott, elkülönült a külső politikától, és ami így nem sokkal többet jelentett, mint árnyékpolitikát, s csupán elfedte azt, ami valójában történt... Így abban a pillanatban, amikor szükségessé vált a szálak összefogása, a cselekvés színterét áthelyezték a külső tekintetek elől egy rejtett helyre, a külügyminisztérium egy úgynevezett bizottságához.*” (Kortörténeti vizsgálódások – az igazságtalanság karmája, 1916. Boardman, 1/1). Steiner nyilván a Rhodes-Milner csoportra gondolt, amely a Salisbury-kormány időszakában, 1895-ben kezdte meg működését Joseph Chamberlain, gyarmatügyi miniszter mellett (Dél-Afrika, Jameson-felkelés). Később a külügyminisztériumban az ún. *permanent vagy assistant under-secretary* (állandó miniszterhelyettes) és a miniszteri magántitkári tisztség birtoklása volt az egyik fő befolyásolási módszerték.

Ami felfogásukat illeti, a csoport tagjai, ha a birodalom általuk elképzelt érdekei úgy kívánták, kameleon módjára változtatták nézeteiket a kolonializmustól a rasszizmusig vagy a liberális antinacionalizmusig, sőt, ami a legmeglepőbb, egyfajta nem-demokratikus szocializmusig, akár egymással párhuzamosan is, hogy a közhangulathoz igazodva és azt formálva elérjék rövidebb-hosszabb távú céljaikat. Emellett – mint Quigley írja – közgazdaságilag még egyes pénzembereik is „*fantasztikusan tudatlanok*” voltak. Biztosítani akarták a brit uralom alatt létrehozandó *commonwealth* népeinek jólétét, „*de vonakodtak megosztani ezekkel a tömegekkel a politikai hatalmat, ami lehetővé tenné, hogy saját jólétüket keressék*”. Ennek megfelelően például Lord Esher (1852–1930), a csoport befolyásos tagja, Viktória királynő és VII. Edward szürke eminenciása „*a középosztály lerombolását elkerülhetetlennek tekintette és úgy érezte, hogy a jövő a munkásságé és egy adminisztratív államé*” (Quigley), a háttérben természetesen a ki nem mondott oligarchikus pénz hatalommal és az egyoldalú, dekadens politikai okkultizmussal. A csoport „*Angliát mindazon értékek védelmezőjének tekintette, ami kifinomult és civilizált a modern világban, éppúgy, ahogyan Athén kiállt ugyanezekért az értékekért az ősi világban. Britannia missziója az ő értelmezésükben az, hogy fenntartsa a szabadságot és világszágát a teokrácia*

és sötétség (azaz az önkényuralom) erőivel szemben Ázsiában, sőt Közép-Európában” (Quigley). Ugyanakkor úgy vélték, miként a csoport egyik legjelentősebb tagja, Milner utáni vezetője, Lionel Curtis írta 1916-ban – nem kevésbé despotikusan és tévesen –, hogy az állam iránti kötelességtudat ösztönzi az embereket a szabadságra (Quigley).

A csoport létrejötte óta lezajlott világeseményeket szemlélve azt kell mondanunk, hogy az valósult meg, amit tagjai maguk elé tűztek. Elérték, hogy összeomlottak a közép- és kelet-európai „teokráciák” és középosztályok – azaz a leginkább riválisaik –, és megszületett az Európai Unió.

Ennek a hatalmas „projektnek” az első, tudatosan előkészített fázisa az I. világháború volt. Ezeket az összefüggéseket többé-kevésbé ismerték a központi hatalmak vezetői – W. T. Stead 1902-ben kiadta Cecil Rhodes *Hitvallását* –, és mint Lichnowsky herceg (1912 és 1914 között a londoni német nagykövet) írta: „A világ az angolszászokhoz, oroszokhoz és japánokhoz fog tartozni, és a német egyedül marad Ausztriával és Magyarországgal. A gondolat és a kereskedelem révén fog uralkodni, nem a bürokrata és a katona révén. Túl későn jelent meg, és utolsó esélyét, ... egy gyarmatbirodalom megalapítását, megsemmisítette a világháború. ... Meg fog valósulni a nagy Rhodes terve, aki az emberiség üdvének tekintette a brit imperializmus terjeszkedését.” (My Mission to London). Bár a felfelé vivő és a lehúzó erők sosem jelennek meg tisztán az egyes emberi lényben vagy egyes népekben, és tudnunk kell különbséget tenni a népek és vezetőik, illetve az őket irányító politikai ideológia között, az I. világháborút úgy is tekinthetjük, mint német-osztrák-magyar részről heroikus és kétségbeesett szembeszegülést az időszerűtlen brit világuralmi impulzussal – szellemi oldalról szemlélve, mint Mihály küzdelmét a sárkánnyal.

A konfliktus kifejlődése

A nyers hatalmi-gazdasági érdekek morális köntösbe, frázisokba bújtatása rég bevált eszköze a hódításra berendezkedett brit külpolitikának. Ennek szolgálatában állt a *The Times*, amely 1884-től a Cecil-blokk, majd a Rhodes-Milner csoport propagandájának fő eszköze volt. (Az Astor-család révén tulajdonukba is került 1922-ben.) Céljaiknak megfelelően a *The Times* provokatívan németellenes cikkeket, tudósításokat jelentetett meg. „A *The Times* hivatalos történetírója még ma is képtelen belátni, hogy a lap irányvonala 1895-től 1914-ig németellenes volt, és mint ilyen, hozzájárult az angol-német viszony megromlásához és az I. világháború kütöréséhez.” (Quigley). Megjelent a háború alatt több plakát is Angliában, melyeken szó szerint „hun” veszéllyel riogatták a lakosságot, a németekkel kapcsolatban is, lévén a szónak van egy „barbár hódító” jelentése az angolban.

A viszony megromlása úgy kezdődött, hogy az angolok 1895-ben előre kitervelt módon megtámadták a búrokat Dél-Afrikában, majd 1899-ben újra, aminek áldozatul estek a német

Sir Edward Grey

érdekeltségek, és hozzájárult mindehhez az USA első gyarmati háborúja 1898-ban. Németország jogos felháborodásában, önvédelemből 1898-ban, 1900-ban, 1906-ban és 1908-ban elfogadott parlamenti törvények alapján nagyarányú flottafejlesztésbe kezdett, hogy hátrányait lefaragja. Ezt hívták az angolok német militarizmusnak, mely ellen a *balance-of-power*, a hatalmi egyensúly elve mentén (Anglia a kontinensen a második legerősebb hatalmat, vagy hatalmakat támogatja a legerősebbel szemben) szükségesnek látták az új szövetségi rendszer, az *entente* kialakítását Franciaországgal 1904-ben, és a félrevezetett Oroszországgal 1907-ben. Az *entente* megalakításának első nagy szogalmazója még a XIX. században W. T. Stead volt, a Milner-csoport egyik alapító tagja. Quigley megemlíti a csoport visszahúzóását a hatalomból 1906 és 1915 között, de ez – mint egyúttal utal is rá – látszólagos volt, mert a „segítők körének” tagjai, Herbert Asquith (miniszterelnök 1908–1916), Sir Edward Grey (Asquith külügyminisztere) és Sir Richard Haldane (hadügyminiszter 1905–1912), az őt követő, ugyancsak liberális imperialista John E. B. Seeley (1912–1914), majd Kitchener tábornok által vezetett külpolitika teljes mértékben a csoport felfogását tükrözte. Grey és Asquith alelnökei voltak a Liberális Ligának, amelynek vezetője 1902-től Archibald Primrose, Rosebery lordja volt, a Rhodes-Milner csoport bennfentes tagja, korábbi külügyminiszter és miniszterelnök, Lord Rothschild veje. (Rosebery anyai nagyapja a Kaspar Hauser-történetből ismert Lord Stanhope volt, az Orfikus Kör, egy befolyásos és ma is fennálló angol titkos társaság tagja; Boardman, 1/1, 2).

Olyan események, mint a Dél-Afrikai Unió létrejötte, a tengeri versengés Németországgal, a *splendid isolation* elv megszüntetése 1902-ben, akkor még egy oroszellenes angol-japán szövetség érdekében, a titkos katonai megbeszélések Franciaországgal, melyek eredményeként a brit kormányon belüli kis csoport már 1911 előtt elhatározta harcoló brit alakulatok bevetését Európában (e tárgyalások eredményeit Grey és társai az utolsó pillanatig eltitkolták a kabinet többsége előtt, akik elleneztek a háborúba lépést; G. Miller), aztán az 1907-es egyezmény Oroszországgal (ez a két nagyhatalom érdekeinek kölcsönös figyelembevételén alapult, elsősorban Közép-Ázsia tekintetében, mint ahogy a franciákkal való szövetség az egyiptomi és marokkói érdekeiken), a brit magatartás Németországgal szemben az Agadir- (vagy második marokkói) krízis idején 1911-ben (amelynek megteremtéséhez a *The Times* ugyancsak nem kis részben hozzájárult) – tehát az események egész sora 1906 és 1915 között a Milner-csoport szemléletét tükrözte (Quigley). „... A háború kütörése után a Milner csoport és a Cecil-blokk vissza akart térni a (nyílt) hatalomba, főként amiatt, hogy a kormányzati kontrol a háborús időkben lehetőséget adjon az események irányítására a csoport által elképzelt háború utáni rendezéssel kapcsolatban.” (Quigley). *Entrée*-jüket a nyilvános politikába a Lusitania utas szállító hajó elsüllyesztése

Herbert Asquith

jelezte 1915. május 7-én. A németek bejelentették, hogy válaszul a brit kereskedelmi hadviselésre és a hadijoggal ellentétes lépésekre (Anglia kereskedelmi hajókat is felfegyverzett), minden hajót megtámadnak. A New Yorkból kifutott Lusitaniát, amely titokban nagy mennyiségű lőszeret és robbanóanyagot is szállított, a haditengerészet felsőbb utasításra magára hagyta, és egy német tengeralattjáró megtorpedózta. A katasztrófa megrendezésében része volt Winston Churchillnek, aki akkor az admirális első lordja volt – ezt követően egy időre visszavonult –, valamint Wilsonnak, J. P. Morgan-nak, és House-nak (Sutton: *Wall Street & Hitler* és Colin Thompson: *Lusitania*). A hajó tragédiáját több mindenre felhasználták: Amerikában közfelháborodást keltettek vele, hogy beléphessenek a háborúba Németország ellen, Angliában pedig vádolni lehetett a kormányt, és a liberális párt mérsékelt szárnyának kiszorításával megbízott, majd hatalomra juttatott „outsider”, Lloyd George első koalíciós (tory-liberális) kormányában 1915 májusában megjelenhetek a Cecil-blokk és a Milner csoport tagjai, összesen tizenegyen. Az 1916 decemberében megalakult második koalíciós kormányban maga Lord Milner lett a tárca nélküli hadügyminiszter, Lloyd George titkára pedig Philip Kerr, Lord Lothian lett, akinek a nevéhez fűződik többek között a „német nép háborús bűnösségéről” szóló hírheft záródek a Versailles-i Egyezmény 231. cikkelyében (Boardman 4.), majd ugyanő volt a Hitlernek teret adó „megbékéltetési” politika egyik fő irányítója. Ezek a tények mind erőteljesen mutatják az I. világháborúhoz vezető, sőt az azt lezáró események előre tervezettségét. A

geopolitikus Halford J. Mackinder, aki a fábiánus vezetők által létrehozott *Coefficients* csoport, egy informális asztaltársaság tagjaként rendszeresen találkozott Milnerrel és Grey-jel, 1904-ben három tömör mondatban fogalmazta meg ennek a brit geostratégiának, azaz a világalomhoz vezető útnak a maximumait, ami egyik vezérfonala az angolszász külpolitika megértésének: „Aki uralja Kelet-Európát, parancsol a szűföldnek (Közép-Ázsia, a bibliai „Paradicsom”, a Tigris-Eufratesz-Oxus-Indus folyók közti terület); aki uralja a szűföldet, parancsol a világszigetnek (Euro-Ázsia-Afrika); és aki uralja a világszigetet, parancsol a világnak.” Hozzáteszük, hogy 1919-ben a Párizsi Békekonzferencián a Németországgal kapcsolatos „céljünk már kettős volt: engedmények révén a megváltott bűnös szerepében tartani, illetve felhasználni Oroszország és Franciaország ellen”, ugyanakkor úgy találták, hogy a háború utáni Európában egyfajta *nem-demokratikus szocializmust* kell támogatni, mert „itt nem lehetséges alkalmazni az önkormányzatiság elvét, vagy a parlamentarizmust”, mint mondták, ezek az angol vívmányok, „nem export-cikkek”. Továbbá „a csoport 1918-ban már eljátszódott egy integrált Európa gondolatával, mivel ekkor úgy hitték, hogy egy állandó együttműködési rendszer Anglia és az USA között a háború következménye lehet.” (Quigley) Úgy gondolták, hogy az 1919-ben Genfben általuk létrehozott Népszövetség lehet a magva az egyesült Európának. Amerika népének izolacionista érzülete azonban 1941-ig, a Pearl Harbor-i japán támadásig ezt nem tette lehetővé.

A háború kitörése

Az osztrák trónörökös, Ferenc Ferdinánd elleni sarajevói merénylet 1914. június 28-án, természetesen beletartozott ebbe az összefüggésrendszerbe. A 19 éves Gavrilo Principet, a *Black Hand* nevű terrorista szervezet tagját felhasználták a merénylet elkövetésére. Vallomása szerint egyik társa, Ciganovich szabadkőműves volt, egy másikuk szerint pedig a felbujtók egyike, Tankosich őrnagy ugyancsak (M. E. Durham: *The Sarajevo Crime*, London, 1925; ld. még a Karagyorgyevics és Obrenovics szerb dinasztiák kívülről is manipulált ellentétét). Az a tény, hogy a Monarchia 1908-ban annektálta Bosznia-Hercegovinát, nem játszhatott valódi szerepet a háborús okok között, mint hivatkoztak rá később, hiszen az 1878-as berlini konferencián épp az angolok és oroszok adtak felhatalmazást rá, így ez nem sérthette az érdekeiket. A merényletet és a Monarchia hadüzenetét követően maga Grey is azt nyilatkozta, hogy „Szerbiát bizonyos fokig természetesen meg kell aláznai” (júli. 29. Grey Lichnowskynak; Andrássy). Anglia fő morális önigazolása, ürügye a háborúba lépésre elsősorban Franciaország védelme volt Németországgal szemben.

Foglaljuk össze röviden Anglia hadbalépésének körülményeit, mivel ennek kétértelmű, indirekt technikája is jellemző. A brit külügyminiszter sokáig a félvezetés stratégiáját követte a be nem avatkozással kapcsolatban. 1914. augusztus 1-én, a délelőtt 11 órás kabinetülést megelőzően Grey magántitkára, Sir William Tyrrell útján üzenetet küldött a német nagykövetnek, Lichnowskynak: „a mostani kabinet-ülés eredményeként délután bemutatathatók Önnek néhány tény, amelyek hasznosak lehetnek a nagy katasztrófa elkerülése érdekében”. Majd délután fél négykor hívatta a nagykövetet, hogy „javaslatokat tegyen Anglia semlegességére vonatkozóan, még abban az esetben is, ha Németország háborúban lenne Franciaországgal és

Oroszországgal” (Lichnowsky-Jagow táviratok és az angol király távirata a császárnak; G. Miller). A németeknek és szövetségeseinek fontos kérdés volt, hogy elkerülhessék a kétfrontos háborút, keleten Oroszországgal – amelynek a központi hatalmak augusztus 1-én küldtek hadüzenetet –, nyugaton pedig Franciaországgal, bár a Schlieffen-tervvel felkészültek erre az eshetőségre is. Lichnowsky aznapi utolsó távirata két perccel este tíz után érkezett meg Berlinbe, melyre Vilmos császár, aki kezdetben hitt az angol ígéreteknek, már így reagált: „Az a benyomásom, hogy Mr. Grey egy hamis kutya, aki fél a saját hívtányságától és csalárd politikájától, de aki nyíltan nem vall színt ellenünk, hogy általunk kényszerítse magát.” (G. Miller). Miután a németek azt az ígéretet tették Cambonnak, a londoni francia nagykövetnek, hogy nem támadják meg Franciaországot (Grey tudott erről, de augusztus 3-án délutánjáig eltitkolta a kormánya előtt; G. Miller), Grey és köre augusztus 2-án a délutánt azzal töltötte, hogy megfelelőbb ürügyet találjon Anglia belépésére, mint Franciaország védelme, és ez a belga semlegesség ügye volt. Az általános katonai mozgósítás közepette a franciák előbb Luxemburnál provokálták a németeket, mire azok 2-án megszállták a nagyhercegséget – erre a franciák hadüzenet nélkül átlépték az elzász-lotharingiai határt –, majd, mivel a belgák nem engedték békésen felvonulni a területükön őket, 3-án a német csapatok – meg akarván előzni a francia fenyegetést – megtámadták Belgiumot. Anglia ezt követően augusztus 4-én intézett hadüzenetet Németországhoz. Mindazonáltal a néhány nappal korábbi félrevezető közlések az angol semlegességről – melyeket később a németek „félreértéseként” állítottak be – megtették a hatásukat és nagymértékben hozzájárultak a II. Vilmos császár és vezérkari főnöke, Helmuth von Moltke közti viszony megromlásához – a császár, mint említettük, kezdetben hitt az angoloknak, Moltke nem, bár Anglia semlegességét fontosnak tartotta (G. Miller) –, a császár még augusztus 1-én beavatkozott a hadsereg felvonulási stratégiájába, a vezérkari főnököt önálló cselekvésében korlátozta, aminek hatására még tábornokai sem mindig követték parancsait, ez vezetett többek között a már-már döntő győzelmet hozó Marne-i csata körüli bonyodalmakhoz, a német haderő megtorpanásához Párizs alatt szeptember 5-e és 10-e között (Moltke emlékiratok). Ezt később egyes német tábornokok is igyekeztek félremagyarázni, Moltkéra hárítva a felelősséget, aki a Marne-i csata után idegösszeomlást kapott, visszavonult és 1916-ban elhunyt.

Amerika szerepéről

„... már néhány nap van csak egy szörnyű kataklizmáig... túl sok a gyűlölet, túl sok a féltékenység. Ha Anglia bármikor hozzájárul, Franciaország és Oroszország körülzárja Németországot és Ausztriát. Anglia nem akarja teljesen szétzúzni Németországot, mert azután egyedül kellene számolnia az ősi ellenséggel, Oroszországgal; de ha Németország ragaszkodik az egyre növekvő flottához, akkor Angliának nem lesz választása” – írta levelében Edward M. House ezredes Wilson amerikai elnöknek Berlinből 1914. május 29-én. Az elnök bizalmas tanácsadójának szavai egyértelműen feltárják, hogy az amerikaiak tudatában voltak annak, mi a háború egyik fő célja: a feltörekvő Németország és szövetségesei visszaszorítása, hogy azok ne veszélyeztessék Anglia tengeri hatalmát, birodalmi elsőbbségét. Erről a veszélyről persze szó sem volt, hiszen az angol flotta akkora volt, mint a világ összes többi hajóhada

HOW THE HUN HATES!

THE HUNS CAPTURED SOME OF OUR FISHERMEN IN THE NORTH SEA AND TOOK THEM TO SENNELAGER. THEY CHARGED THEM WITHOUT A SHRED OF EVIDENCE WITH BEING "MINE LAYERS." THEY ORDERED THEM TO BE PUNISHED WITHOUT A TRIAL. THAT PUNISHMENT CONSISTED IN SHAVING ALL THE HAIR OFF ONE SIDE OF THE HEAD AND FACE. THE HUNS THEN MARCHED THEIR VICTIMS THROUGH THE STREETS AND EXPOSED THEM TO THE JEERS OF THE GERMAN POPULACE.

BRITISH SAILORS! LOOK! READ! AND REMEMBER!

együttvéve. A Milner-csoportok angol és amerikai ágai között közvetítő House elárulja azt is, hogy Anglia céljai közé tartozott, hogy felhasználja Németországot az „ősi ellenséggel”, Oroszországgal szemben (az oroszok lettek Steadék második számú „hatékonyan működő ördögei”). Két olyan stratégiai alapgondolat ez, melyek House levele szerint is nyilvánvaló részét képezték az angolszász hatalmak geopolitikai felfogásának, és amelyek végzetesen meghatározták a XX. század európai történelmét, lásd a NATO első főtitkára, Lord Ismay 1952. április 4-én a szervezet három célját ismertető szavait: „Az oroszokat kint tartani, az amerikaiakat bent, a németeket lent.”

Az angolok kezdettől fogva számíthattak az USA mindennemű segítségére – ezt a háború első éveiben óriási hitelek, titkos hadiszállítmányok formájában kapták meg a franciákkal együtt (ld. a Federal Reserve System megalapítása 1913-ban, ami biztosította a hitelek korlátlan folyósítását), miközben Amerika a Németországgal való kereskedelmi forgalmát erősen lecsökkentette. Az amerikai segítség reménye nélkül az angolok bele sem fogtak volna sem az első, sem a második nagy háborúba, hiszen egyrészt az európai szövetségesekre, a francia haderőre nem lehetett komolyan számítani, másrészt Oroszországgal kapcsolatban egészen más céljaik voltak, nem a világhatalmon való osztozkodás (ez megmutatkozott már 1915-ben a gorlicei csatában, ahol szövetségesei magára hagyták Oroszországot). A brit külpolitika irányítóinak szeme előtt egyetlen cél lebegett: az angolszász dominanciájú világkormány, világhatalom kialakítása, amelyhez hidat képezett Európa átalakításának hosszabb távú terve.

A háború küszöbén a diplomáciai üzenetek is a feltétlen angol-amerikai együttműködésről tanúskodnak. Ezekből a brit-amerikai dokumentumokból választottunk ki kettőt, az egyik az amerikai nagykövet, Walter Hines Page távirata Greynek, a másik a válasszal megbízott angol külügyminiszterhelyettesé. Page a baltimore-i Johns Hopkins University-n végezte tanulmányait, melyet a Skull and Bones rend egyik tagja, Daniel Coit Gilman alapított 1876-ban, s amely azóta is a rend irányítása alatt áll (az egyetem ma az egyik központja az eugenetikai és géntechnológiai kutatásoknak). Az angol táviratok mellé kívánczolt az akkor még látszólag a Monroe-elvhez, a be nem avatkozás elvéhez fennköltén ragaszkodó Wilson elnök semlegességi nyilatkozata. Ebben, hasonlóan a brit semlegességi ígéretekhez, egy tipikus frázis-dokumentummal állunk szemben – Wilsont úgy is nevezték, hogy a propaganda-front generalisszimusza. A nyilatkozat a központi hatalmak megtévesztésére született, hiszen Amerika 1917-ben, amikor a háborús veszteségei lehetővé tették volna Közép-Európa számára egy előnyös békét, hatályon kívül helyezte a Monroe-doktrínát, és morális okokra hivatkozva belépett az európai háborúba, eldöntve annak végső kimenetelét.

A háború után Rudolf Steiner az alábbi szavakat fűzte a kialakult helyzethez utalva a lehetséges jövőre: „*A jelenlegi győztes az anglo-amerikai népek lényé... és ezt a lényt... arra rendelte a sors, hogy a jövőben uralja a világot... Könnyű lesz megalapítani a külső birodalmat, mert ezt azoknak az erőnek a segítségével fogja tenni, melyeknek a győztesek nem adnak hitelt. A külső uralom átvétele egy természeti erő könnyörtelenségével fog lezajlani... Vajon lesz-e elegendő számú ember azok között, akik átvállalják a külső uralmat, akik érezni fogják a felelősséget, hogy a szellemi élet csíráját elültessék ebbe a teljesen materialisztikus birodalomba? Mi több, nincs sok idő ennek megtételére. E század közepe egy nagyon fontos időpont... A materializmus uralma a rombolás erőit hordozza magában. A külső uralmat vállalni azt jelenti, hogy valaki felveszi a rombolás erőit, a betegség erőit a világban, ezeken belül él. A szellem új magvából fog eljönni valami, amit az ember a jövőbe vihet. Ez a mag táplál, és azok, akiknek a kezébe az uralom került, különösen felelősek lesznek érte.*” (Boardman 3)

DOKUMENTUMOK

A londoni amerikai nagykövet távirata Sir Edward Greynek. London, 1914. július 29.

Kedves Sir Edward, informálisan küldök Önnek egy táviratot, amelyet épp most kaptam kormányomtól, és amelyet örömmel továbbítok Önnek. Tegnap beszélgetésünkben érintettem ezt a tárgyat; és nem szükséges mondanom, hogy állok szolgálatára.

Szívélyes üdvözzel,
Walter Hines Page.

Csatolva:

Az Amerikai Egyesült Államok nagykövetsége. Az amerikai nagykövetség fogadott távirat, 1914. július 29.

A külügyminiszter kéri a nagykövetet, hogy fontolja meg, vajon

elfogadható lenne-e, vagy szolgálna-e valamely magas célt az Egyesült Államok közbenjárása a jelenlegi krízisben, ha ezt felajánlaná a Hágai egyezmény 3. cikkelye alapján.

*

Sir Arthur Nicolson, állandó külügyminiszter-helyettes feljegyzése az amerikai nagykövettel folytatott megbeszéléséről, 1914. augusztus 8.

Mr. Page feltett egy kérdést, amelyre valójában ő maga válaszolhatna, de szeretné a véleményemet hallani. A kérdés: vajon hasznos lenne-e az Egyesült Államok kormánya számára, ha felajánlaná közbenjárását bármilyen területen... Azt mondtam, hogy ezt később inkább lehetséges megtenni, amikor a sikernek nagyobb az esélye...

WOODROW WILSON ELNÖK SEMLEGESSÉGI NYILATKOZATA

(1914. augusztus 19.)

ÜZENET A KONGRESSZUSHOZ

A háború hatása az Egyesült Államokra attól fog függeni, amit az amerikai polgárok mondanak és tesznek. Minden ember, aki valóban szereti Amerikát, a semlegesség igazi szellemében fog cselekedni és beszélni, ami a részrehajlatlanság, egyenesség és barátságosság szelleme minden vonatkozásban. A nemzet szellemét ebben a kritikus dologban nagymértékben az fogja meghatározni, amit az egyén és a társadalom és azok összessége a nyilvános találkozókon tesz és mond, az, amit a hírlapok és magazinok tartalmaznak, az, amit a miniszterek kimondanak a pulpitu-saikon és az emberek véleménye, amit kinyilvánítanak az utcán.

Az Egyesült Államok népe számos nemzetből származik, főként azokból a nemzetekből, amelyek most háborúban állnak egymással. Természetes és elkerülhetetlen, hogy a legkülönbözőbb szimpátia-megnyilatkozás és kívánság merül fel a konfliktus ügyeivel és körülményeivel kapcsolatban. Néhányan az egyik nemzetnek, mások a másíknak kívánnak sikert a jelenlegi küzdelemben. Könnyű felkelteni a szenvedélyeket, és nehéz lecsillapítani azokat. Nagy felelősséget vállal magára, aki felkelti azokat, felelősséget nem kisebb dologért, mint hogy az Egyesült Államok népe, akinek szeretete országa és lojalitása kormánya iránt egyesít minden amerikait, tisztelettel és oda-adással gondolkodva róla és érdekeiről, ellenséges táborokra oszolhat, felindulhat egymás ellen, és belekeveredhet a háborúba, ha nem is tevőlegesen, de véleményében és hatásában.

Ezek a megosztottságok közöttünk végzetesek lennének a lelki békénk számára, és komolyan megállíthatnak a mi kötelességünk helyes végrehajtásának útján, megállíthatnak bennünket, mint nagy, békés nemzetet, mint olyan népet, aki kész eljátszani a részrehajlatlan közvetítés szerepét, és tanácsokat adni a békével és megegyezéssel kapcsolatban, nem partizánként, hanem barátként.

Én ezért, polgártársaim, bátorkodom ünnepélyesen figyelmeztető szavakat mondani önöknek, hogy ne álljanak szenvedélyesen az oldalára a semlegességet legmélyebben, legalapvetőbben megsértő partizánságnak. Az Egyesült Államoknak semlegesnek kell lennie, úgy ténylegesen, mint névlegesen,

ezekben a napokban, melyek megpróbáltatást jelentenek az emberi lelkek számára. Részrehajlatlanoknak kell lennünk gondolatban, ugyanúgy cselekedetben, féket kell tennünk érzelmeinkre, ugyanúgy, mint minden ügyletre, ami egyik félnek kedvezhet a másikkal szemben.

Fordította: Z. T. Cs.

IRODALOM

World War I Document Archive (www.lib.byu.edu)

G. P. Gooch-Harold Temperley: *British Documents on the Origins of the World War I. 1898–1914*. Vol XI., The Outbreak of War: Foreign Office Documents, June 28–August 4. 1914., London, 1926. (www.lib.byu.edu)

Geoffrey Miller: *The Millstone – British Naval Policy in the Mediterranean, 1900–1914*, 2003. www.manorhouse.clara.net/book3/themillstone.html (a legújabb munka a témában, rendkívül alaposan dokumentált és nem elfogult)

Carroll Quigley: *The Anglo-American Establishment*. Books in Focus, New York, 1981. www.users.cyberone.com.au/myers/quigley.html (sok fontos részlet); Carroll Quigley: *Tragedy and Hope*. uo./tragedy.html (főként a kommunizmus anglo-amerikai támogatására vonatkozó részletei,

magyarul: Cleon W. Skousen: *A leleplezett kapitalista*. Gede testvérek kiadása, 2004).

Lionel Curtis: *The Commonwealth of Nations, 1916., The Commonwealth of God* (webhely ld. előbb)

Terry M. Boardman: (1) *Anthroposophy and the Question of Conspiracy in Modern History*, 2000, I-II., (2) *From the British Empire to the American Empire*, 2001, (3) *Dark Night of the World*, 1998. (4) *The Push Towards a New World Order in the 1990's*, (Steiner-idézetek forrása) www.monju.pwp.blueyonder.co.uk

Andrássy Gyula gróf: *A világháború problémái*, Budapest, Az Élet Kiadása, 1916. (az oroszok szerepét eltúlozza)

Helmuth von Moltke, 1848–1916, *Dokumente zu seinem Leben und Wirken*, Band I-II., Perseus Verlag, Basel, 1995. (köszönet Kálmán Istvánnak és A. Brachernek az idevágó közlésekért)

Dr. Walter Johannes Stein: *Mivel tartozik a Nyugat a Keletnek?* 1932., in: Szabad Gondolat, 2002.5/3. melléklet.

Rudolf Steiner: *Történelmi szimptomatológia*. 1918. (magyar kiadás 1995.); *A szellemi erők működése az idős és a fiatal nemzedékben*. 1922. (magyar kiadás 2002.); *World Economy*, I. előadás, London, 1917.

MAKOVECZ IMRE KIÁLLÍTÁSA

Makovecz Imre *Rajzok* című kiállítását, amely ezúttal épületfotók helyett kizárólag épületekhez készített vázlatokat, tanulmányrajzokat mutatott be az Ernst Múzeum közönségének, Francois Burkhardt építészekritikus, a Milánóban megjelenő *Crossing* folyóirat főszerkesztője nyitotta meg.

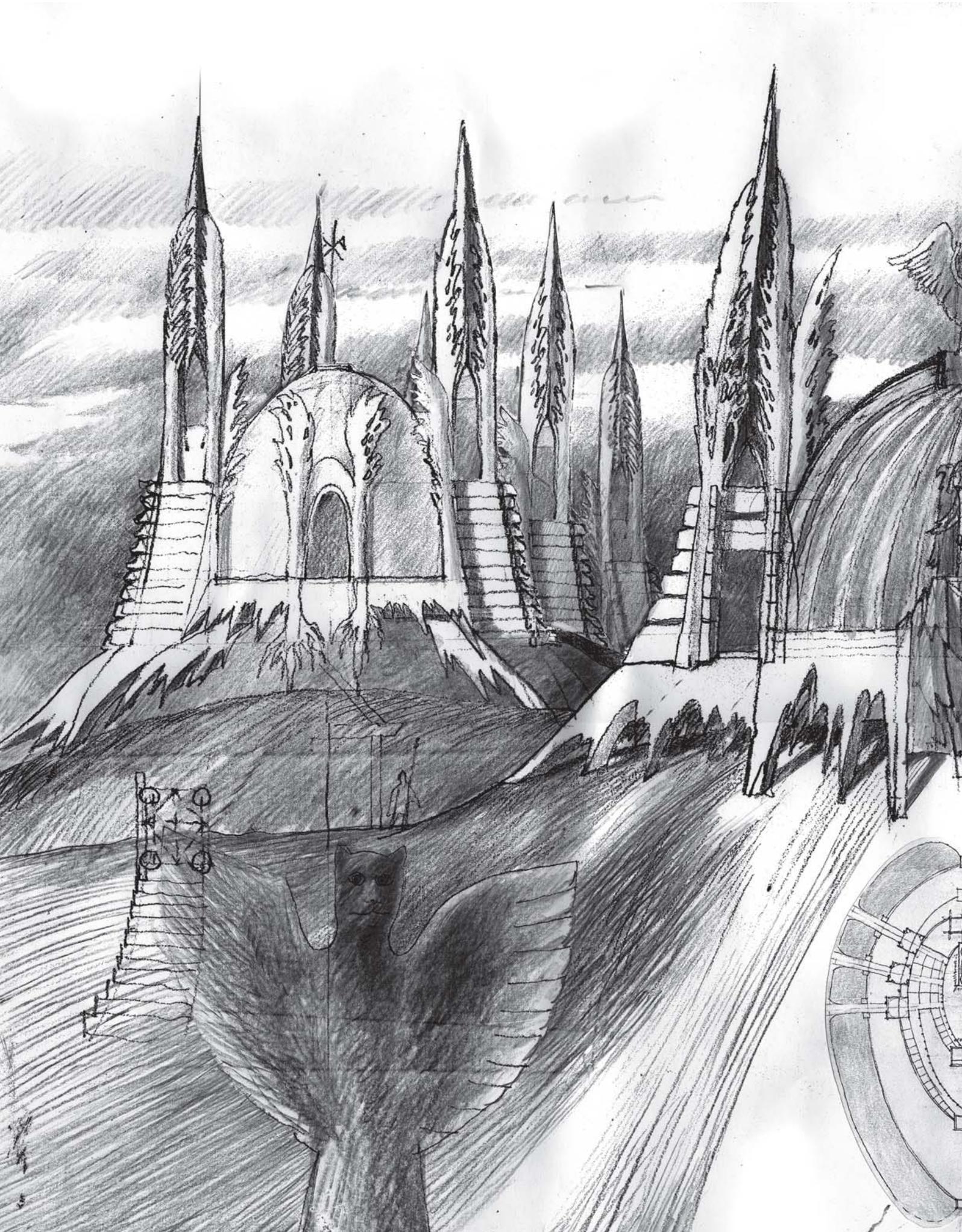
Megnyitó beszédében elsősorban azt emelte ki, hogy a nemzetközi építészeti tendenciákat meghatározó módon külső, az építészet lényegétől idegen elvárások alakítják, nem a művészetből fakadó igények, ezért az építészet kommunikációs szerepe erősen leszűkült. Az építés anyagi-technikai vonatkozásai elfedik annak szellemi tartalmát és az építészet és a befogadó közösség között megszűnt az eleven, pozitív inspirációt hordozó kapcsolat, holott ennek különös jelentősége lenne korunkban, amelyben a médiák vizuális világa meghatározóvá vált a mindennapi életben, s az építészet hatékony eszköz lehetne egy másfajta világ erőteljes megjelenítésére. Makovecz Imre építészét ezért találja nemzetközi szinten nagy jelentőséggel bíró modellnek, mert ezt a hiányt tölti be a tevékenységében alkalmazott folyamatos párbeszéd az épület, az építés és a befogadó közeg között. Bár csak a rendszerváltással, a diktatúrák megszűnésével jött el egy egészen új építészeti tevékenység nyílt lehetősége – amely egyúttal sürgetően felvetette a stílus, az új építészeti formák kérdését az egykori szocialista országokban –, Makovecz már évtizedekkel korábban készült a válasszal és volt bátorsága folyamatosan új határokat feszegetni az építészetben. Politikai rendszerektől, ideológiáktól függetlenül képes volt világosan arra figyelni, hogy mire van valójában szükségük az embereknek. Az általa kialakított – ha úgy tetszik, organikus – modell a közösség tudatába mélyen beépült tudásra hivatkozik, amikor

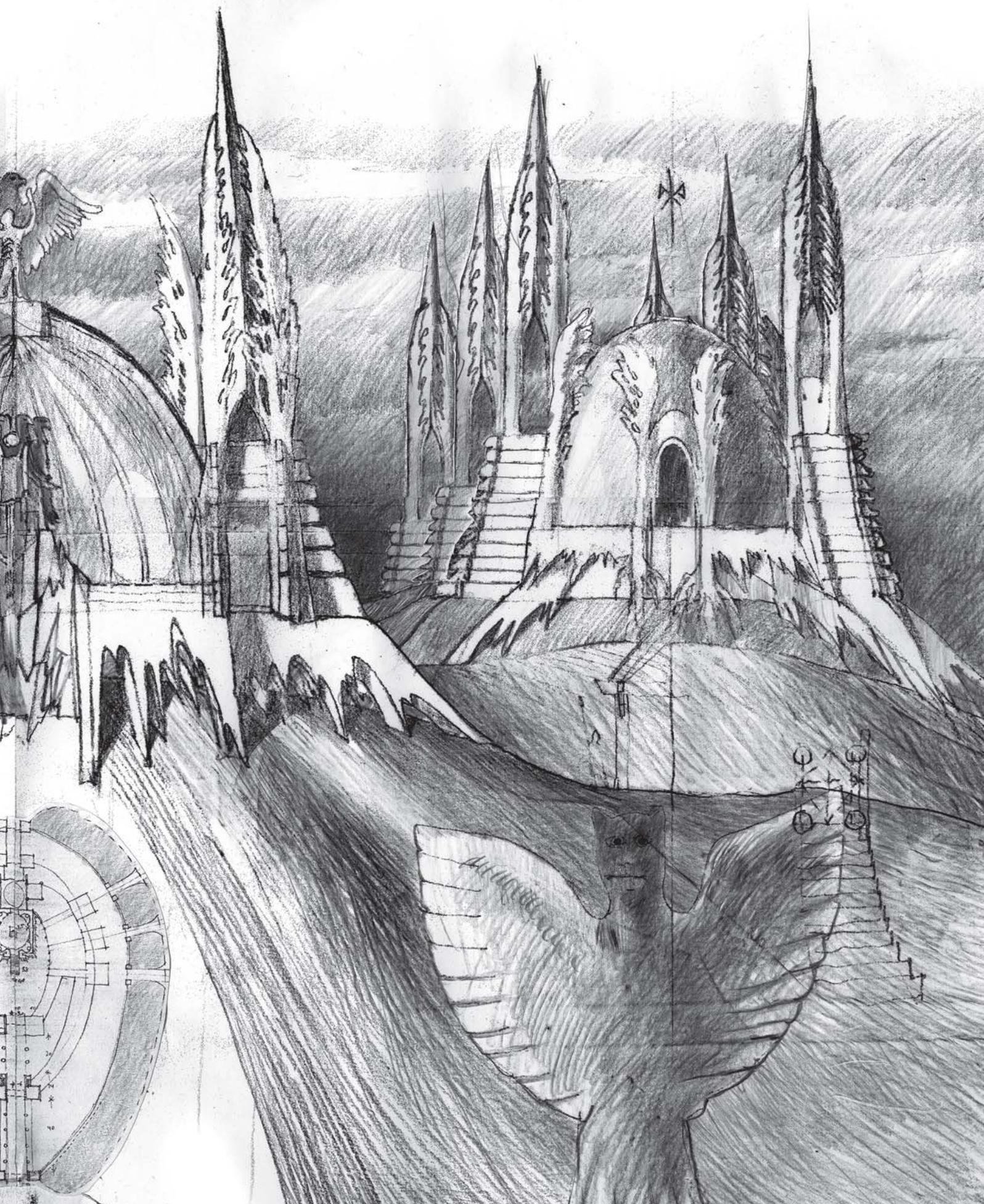
nyelvébe felvette a szimbolumokat, a mitológikus elemeket. Ugyanilyen fontos, hogy építészet a természettel is kommunikál, munkáira jellemző a természetben megfigyelhető növekedési folyamatok átértelmezése és követése, és ezáltal a környezetével való harmónia kialakítása. Ezt a kapcsolatot nem csak a természettel, hanem az adott hely történelmével is létrehozta, aminek jelentős szerepe van abban, hogy az emberek tudatosítsák kötődésüket a helyhez; a fa Makovecz Imre által gyakran használt metaforájával élve, az emberek föld feletti életének is az ember rejtett, nem látható gyökerei adnak folyamatos, az azonosságát fenntartó táplálékot.

A bemutatott rajzokkal kapcsolatban Francois Burkhardt kiemelte azok többrétegű mondanivalóját, a képi ábrázolás mögötti utalásokat és a rajzokra írt szövegekben rejlő újabb, költői jellegű megközelítési lehetőségeket. Fontosnak tartotta említeni, hogy párhuzamot lát Makovecz témái és Gaudí művészetének egyik kevésbé ismert inspirációja között. Gaudí a Barcelona melletti Montserrat hegy szikláinak és kőfejtőinek drámai látványa is erőteljesen befolyásolták a tervezésben, legjobb példa erre a Casa Milá (az épület köznyelvi elnevezése, a *Pedretera* katalánul kőfejtőt jelent) tömegformálása.

Gaudí számára a természet érzelmekre erősen ható formái a szellem közvetlen jelenlétét jelentették, és művészetében is az anyagi és szellemi világ kapcsolatára törekedett. Burkhardt szerint ez a legfontosabb és legidőszerűbb Makovecz Imre építészetében is, ez az, ami nemzetközi vonatkozásban is leginkább figyelemreméltó tevékenységében.

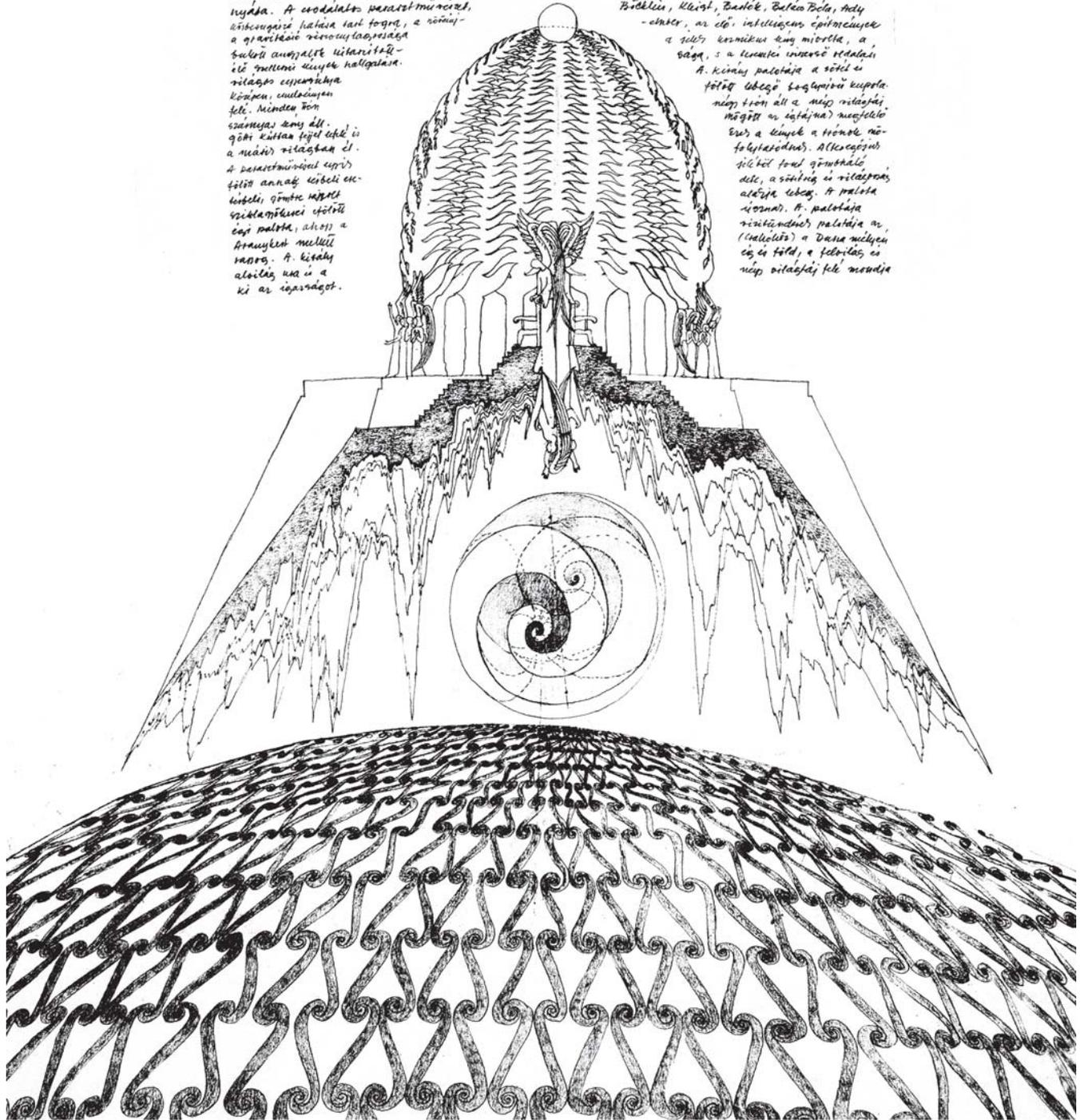
(A következő oldalakon a kiállításon látható egyik rajzot, a 2004-ben készült *Atilla palotájá*-t mutatjuk be.)

Többen is kérték már, hogy rajzoljam meg A. király palotáját. Tudom, hogy földből, fából, sátrakból kellett lennie, s van is fogalmam arról, hogy milyen volt akkor, krisztus után a manicheusok, a korakeresztények, a kései Róma, a kelták építészete, nem volt kedvem egy fiktív eklektikához. A sok tehetségtelen rekonstrukció és még több romantika elvette a kedvem. Az „Atlantisz rajzok” Blossfeld, Platon, Steiner, Maróti hatására belevittek egy ma is „létező” régmúlt világba, egy, a mait megelőző fiatalabb Föld látványába. A csodálatos parasztművészet, Böcklin, Kleist, Bartók, Balázs Béla, Ady körbesugárzó hatása tart fogva, a növényember, az élő, intelligens építmények, a gravitáció viszonylagossága, a jelek lény mivolta, a bukott angyalok

A király palotája a sötét és világos egyensúlya fölött lebegő boglyaívű kupola, középen emelvényen négy trón áll a négy világtáj felé. Minden trón mögött az égtájnak megfelelő szárnyas lény áll. Ezek a lények a trónok mögötti kútban fejjel lefelé is folytatódhatnak. Alteregójuk a másik világban él. A parasztművészet egyik jeléből font gömbháló fölött annak térbeli eredete, a sötétség és világosságtérbeli, gömbre rajzoltalakja lebeg. A palota sziklagyökerei efölött úsznak. Atila palotája égi palota, ahogy a vizitündérek palotája az aranykert (Csallóköz) mellett, a Duna mélyén ragyog. Atila király ég és föld, a felvilág és alvilág ura, és a négy világtáj felé mondja ki az igazságot.

Többen is kérték már, hogy rajzoljam meg Atila király palotáját. Tudom, hogy földből, fából, sátrakból kellett lennie, s van is fogalmam arról, hogy milyen volt akkor, krisztus után a manicheusok, a korakeresztények, a kései Róma, a kelták építészete, nem volt kedvem egy fiktív eklektikához. A sok tehetségtelen rekonstrukció és még több romantika elvette a kedvem. Az „Atlantisz rajzok” Blossfeld, Platon, Steiner, Maróti hatására belevittek egy ma is „létező” régmúlt világba, egy, a mait megelőző fiatalabb Föld látványába. A csodálatos parasztművészet, Böcklin, Kleist, Bartók, Balázs Béla, Ady körbesugárzó hatása tart fogva, a növényember, az élő, intelligens építmények, a gravitáció viszonylagossága, a jelek lény mivolta, a bukott angyalok

kitasítoottsága, s a teremtés innenső oldalán élő szellemi lények hallgatása. A király palotája a sötét és világos egyensúlya fölött lebegő boglyaívű kupola, középen emelvényen négy trón áll a négy világtáj felé. Minden trón mögött az égtájnak megfelelő szárnyas lény áll. Ezek a lények a trónok mögötti kútban fejjel lefelé is folytatódhatnak. Alteregójuk a másik világban él. A parasztművészet egyik jeléből font gömbháló fölött annak térbeli eredete, a sötétség és világosságtérbeli, gömbre rajzoltalakja lebeg. A palota sziklagyökerei efölött úsznak. Atila palotája égi palota, ahogy a vizitündérek palotája az aranykert (Csallóköz) mellett, a Duna mélyén ragyog. Atila király ég és föld, a felvilág és alvilág ura, és a négy világtáj felé mondja ki az igazságot.

Lányi András

A HELY HELYREÁLLÍTÁSA

A korlátlan technikai fejlődésbe vetett hit a legfejlettebb országokat a fizikai és kulturális megsemmisülés szélére sodorta. A gyors profit láza szétrombolt vidéket és várost. Az ipari termelés, amely a termelőerők szélsőséges fejlődésével járt, nem egészen kétszáz év alatt lerombolta azokat a városokat és tájakat, amelyeket az emberek évezredekken keresztül végzett munkája hozott létre. (*L. Krier: Houses, Palaces, Cities*)

Elveszett a település mint egy hely a természetben, elvesztek a városi központok mint a közösségi élet színhelyei, elveszett az épület mint jelentésteli mikro-hely, ahol az ember egyszerre érezheti az egyéniségét és a hovatartozását. Elveszett a földhöz és az éghoz való viszony. (*C. Norberg-Schulz: Genius loci*)

Helytelenül élünk, állapítja meg Edward Relph, a városföldrajz kanadai kutatója. Kijelentése leíró természetű, nem tartalmaz értékítéletet. A helytelenség (placelessness) fogalma, mellyel egyik kötetének címében is találkozunk (*Hely és helytelenség*), csupán a lokalitás jelentőségének eltűnésére utal életünkben. A helyi sajátosságok és kötődések világszerte áldozatul esnek

– a tömeges előállításnak és szabványosításnak, a távközlés, a szállítás és a sokszorosítás a szó szoros értelmében határokat nem ismerő fejlődésének, amely eltünteti a helyi technológiák, szokások és stílusok egymástól jól megkülönböztethető, gazdag sokféleségét, mert mindent mindenütt megismételhetővé és bárki számára elérhetővé tesz, tekintet nélkül a helyi adottságokra;

– az ember és környezete közti kapcsolat esetlegessé válásának: hiszen mindannyian többé-kevésbé „akárhol” élünk, szüntelen mozgásban vagyunk és meghatározó tapasztalatainkat a techno-telemédiumok virtuális valóságából merítjük;

– az üzleti szellemnek, mivel ez a környezetet tényleges vagy lehetséges szolgáltatások pusztá készletének tekintti, amelyet a kiaknázásától várt haszontól függően vesz igénybe vagy sem;

– a térbeli folytonosságon (közvetítetlenségen) alapuló érintkezési módok és kapcsolatok szükségszerű leértékelődésének, amikor többé nem a szomszédainkkal alkotunk közösséget, hanem olyan partnerekkel, akikkel esetleges helyszíneken találkozunk, vagy egyáltalán nem találkozunk;

– végül *hely-telenné* teszi életünket a modern építészeti, a mérnöki kiszámítás perfekcionizmusa ugyanúgy, mint a környezet-gép működésének sivár funkcionalizmusát leplezni igen, tartalommal megtölteni nem képes posztmodern kullisszák fölszínes eklektikája, lévén e kettő (modern és posztmodern) közös vonása a személyesség és az otthonosság hiánya;

– nemkülönben a közösségi terek feláldozása a motorizáció igényeinek és a telekspekulációnak: a mai várostervezés ezekkel szemben maga is csak szabványosítással képes védekezni – ilyen vagy olyan általános előírásokkal, melyek maradék tekintélyüket épp annak köszönhetik, hogy nincsenek tekintettel a helyszínek – minden egyes hely – kivételes, egyedi jellegére.

A magyarul értekező dolgát megkönnyíti – vagy ha úgy tetszik: megnehezíti – nyelvünk eredendő elkötelezettsége a

hely és a helybeliek iránt. Ami helytelen, az számunkra rossz is egyúttal. A jót ellenben helyénvalónak tartjuk és helyeseljük. Nem ismerek más nyelvet, amelyen lokalitás és moralitás közös nevet viselne. Szeretném hinni, hogy a nyelv sugallatában történelmi tapasztalat jut kifejezésre, olyan nép tapasztalata, amely hosszú vándorlás után szüntelen élethalálharcban találta meg s védte örökké vitatott helyét a földrajzi térben. Számunkra tehát a „hely” természetes viszonyítási pont a „jó” kérdésében. S erkölcsi képzeinknek ez valamiféle térbeli kiterjedést kölcsönöz.

Ez a különös adottság megkönnyíti, hogy felfogjuk téralkotás és térhasználat közvetlen erkölcsi jelentőségét. Egyszeremind rávilágít a magyar erkölcsi gondolkodás gyakorlatias, sőt, ha úgy tetszik, röghöz kötött jellegére – abban az értelemben, ahogyan Karácsony Sándor hivatkozik erre. Hogyha a jónak a rossztól különböző térbeli helyzete van, nem maradhat testetlen ideál. Ezért ebben a felfogásban hiteltelennek tűnnek az olyan erkölcsi parancsolatok, amelyek éppen az ész törvények tértől és időtől független egyetemességére hivatkozva követelnek maguknak kategorikus érvényességet. Hiszen „a dolgot magát” megítélni a jó és a rossz mértéke szerint csak konkrét, helyi összefüggések ismeretében lehet, és csak annak lehet, aki rendelkezik a kellő terepismerettel ahhoz, hogy a dolgok „elevenjére tapintson”.

Mit nem adott volna Martin Heidegger azért, ha magyar nyelven filozofálhat!

Bauen, wohnen, denken – az építészeti filozófiájának egyik leggyakrabban hivatkozott huszadik századi „szent szövege”, Heidegger előadása végre magyarul is olvasható, Schneller István tolmácsolásában, *Az építészeti tér minőségi dimenziói* címet viselő tanulmánykötetben, amely Schneller építészeti elméleti és urbanisztikai tanulmányait tartalmazza. A könyv a mai városépítészeti legizgalmasabb kérdéseiről szól, különös tekintettel azokra a kihívásokra, amelyekkel Budapest szembesül a második ezredfordulón, az a város, amelynek a szerző immár tizenharmadik éve főépítész. Közéleti szerepre vállalkozó értelmiségünk körében ritka kivétel: a mindennapos küszködés a gyakorló várospolitikus előtt tornyosuló problémákkal Schnellerből nem csinált se hivatalnokot, se demagógot, se pártkatonát. Változatlan elmélyültséggel folytatja a nyolcvanas években kezdett térelméleti vizsgálódásait, és sokoldalú tájékozódásának friss eredményeiről jól megalapozott gondolat kísérletekben ad számot. A gyűjteményes kötet legszebb írásai éppen a legújabbak (Szent, profán és démoni helyek... Egzisztenciális térelméletek). Az építészeti történetétől a kulturális antropológián keresztül a filozófiáig terjedő felkészültsége teszi lehetővé, hogy a várostervezés gyakorlati kérdéseire is kellő rálátással, módszerességgel és a változások kultúr-történelmi dimenzióit mindvégig szem előtt tartva közelítsen (lásd p1. *Új kihívások és válaszok a 90-es évek nagyvárosi fejlődésében – Budapestben* című, mintaszerű összefoglaló tanulmányát).

De ezúttal nem az urbanista, hanem a filozófus mellé szegődünk útitársul, akivel az épülő-romló városi színterektől eltávolodva, az építészetelméleti fogalmak jelentésének forrásvidékén barangolhatunk. Hogy mit jelent egyáltalán: építeni? S hogyha nem az ingatlanpiacról, honnan is van a hely, amit beépítünk? Mi teszi helyé, ha nem a körző és a vonalzó szorgos használata? A természetesnek, sőt, olykor természettudományosnak vélt szemlélet mindent a matematika elvont, végtelen és egynemű terébe helyez, helynek tehát a tér tetszőleges intervallumát nevezi. Ez a felfogás tehát nem ismer kiténtetett pontokat és irányokat: a beavatkozás számára kínáló potenciális helyszíneket elvileg egyenrangúaknak tekinti, s kész adottságnak a köztük fennálló térbeli viszonylatokat.

Az organikus és egzisztenciális térelméletek kiindulópontja ezzel szemben a közvetlen intuícióban feltáruló személyes tapasztalat, a „megélt tér”. A helyszíneket ez utóbbi szerint a világban a maga dolga után járó ember ténykedése teremti és különbözteti meg egymástól. Eredendő tapasztalatunk a helyek, nagyságok és irányok közti - félelmetes vagy csábító, mindenesetre mozgósító – különbség, s éppen nem az egyneműség, vagyis a tér egyenletes eloszlása. Tér a különféle jelentéssel kiténtetett helyszínek között keletkezik mint távolság és közelség, határ és kapcsolat. A tér tehát nem úr, hanem szerkezet, mint Heidegger írja: „A terek létüket a helyektől és nem 'a tértől' nyerik”. Ezt a kijelentést egy híd példájával teszi szemléletessé: „A híd 'könnyedén és erőteljesen' lebeg a folyó felett. Nemcsak a már meglévő partokat köti össze. Akkor válnak először partokká a partok, amikor a hidat átvezetik. A híd teszi őket különösképpen egymással szembenivé. A másik oldal a híd által válik átellenessé. A partok sem úgy húzódnak már végig a folyó mentén, mint a szárazföld esetleges határterületei. A híd a partokkal mind az egyik oldali, mind a másik oldali partvidéket a folyóhoz vonzza. A híd egymással kölcsönösen szomszédossá teszi a folyót, a partot és a tájat. A híd *egybegyűjti* a földfelszínt mint tájat a folyó körül.”

Amikor a dolgok és tevékenységek helyét (léptékét, határait, térbeli viszonylataikat) keressük egy városban vagy lakásban, vagy éppen a tervezőasztalon, kulturális mintázatokra kérdezzük, s az egymással vetélkedő gyakorlatok vitájában kényszerülünk állásfoglalásra. S egyre gyakrabban: a már létező helyek és ezekhez fűződő történelmileg hagyományozott gyakorlatok fenntartása vagy megszüntetése a tét.

Csakhogy: van-e még helye a helynek civilizációnk mostani állapotában? Fogjuk fel akár megszabadulásnak, akár veszteségnek, hogy életünkben lecsökkent a helyi kötődések és kötöttségek jelentősége, városaink átalakulása híven tükrözi a térhasználat módjának változását, és ez csak a hagyomány állapontjáról tűnik embertelennek. Mint Edward Relph írja: „valahol a helyről és a hely jelentőségéről zajló viták többsége mögött egy nyugodt és egyszerű táj képe sejlik, melyben nincsenek nagyvárosok, elővárosi térségek és csúf gyártelepek, se pénzalapú gazdaság, se tekintélyelvű politikai rendszerek. Ezen a tájképen az emberek ismerik a szomszédait, akikkel a közös hagyomány és közös társadalmi rítusok kötik őket össze. Az emberek bensőséges ismeretekkel rendelkeznek lakóhelyük földrajzáról, és felelősséget éreznek a megnevezhetetlen helyi sajátosságok fennmaradásáért, az ennek megfelelő városképpel és építészeti jellegzetességekkel együtt. Sajnos, az ilyen helyek létrehozásához kellő készségek és társadalmi kontex-

tusok nincsenek többé. Valóban, a multinacionális vállalatok, univerzális tervezési eljárások és az egyidejű globális kommunikáció világában komolyan kell vennünk azt az érvet, hogy a hely iránti vonzalom csak a nosztalgia egy formája, és hogy helyekre többé nincs szükség.”

Mégis, az idézet szerzője ugyanúgy, mint az építészeti tér minőségi dimenzióinak újralfedezésén fáradozó Schneller és kedvenc szerzői, Christian Norberg-Schulz, Otto Bollnow és mások meggyőzően érvelnek amellett, hogy önazonosságunk, lelki egészségünk, a világban való tájékozódásunk és társas kapcsolataink minősége szempontjából egyaránt megkerülhetetlen jelentősége van a helyek helyreállításának. Csak emberi léptékű terekben érezzük magunkat otthonosan. Olyan településeken és épületekben, amelyeket a közelség (fizikai térbeli elérhetőség), ismerőség, átjárhatóság és áttekinthetőség szempontjai szerint alakítottak ki, ahogyan Schneller követeli. Az ilyen városi tereket a közösség életében betöltött hagyományos illetve hagyomány-teremtő jelentőségüknek megfelelően elrendezett és megkülönböztetett helyek tagolják, közterek és közösségi terek hálózata szervezi értelmes egésszé. Ezek arculata és elhelyezkedése a város szövetében meg kell hogy feleljen rendeltetésüknek: hogy ne csak alkalmat kínáljanak a nyilvános együttlét számára, de közvetítsék annak kulturális mintáit is. Hiszen a városépítészlet elsőrendű és nagyhatású közösségszervező, életmódformáló tényező.

A városi tér rehumanizálása, a lokalitás elvének érvényesítése, valamint a „szent” helyek – vagy éppen csak a „jó kis helyek” – újraélesztése, mint Schneller hangsúlyozza, építészeti feladatnál lényegesen több – és kevesebb, mert „nem kíván radikális átalakítást, nem kívánja a technika modern „tabula rasa”-ját, hanem párbeszédet tesz szükségessé a hely és az emlékezet adottságaival”.

Schneller elemzései túlmutatnak a hagyományos térszerkezet felbomlása nyomán keletkező hiány jelenségeinek feltérképezésén, és nem is a térszerkezés archetípusainak felelevenítése felé tájékozódik, mint a legtöbb organikus építész. Szent, profán és „démonikus” helyekről elmélkedve egy különös változásra hívja fel a figyelmet. A hierarchikus térszerkezés egykor úgy teremtett rendezett kereteket a mindennapi élet számára, hogy a „szent” helyeket és ünnepi tereket mintegy kiemelte a tagolatlan, kusza és esetleges köznapi történések bomlasztó sodrából. Ma ennek bizonyos értelemben az ellenkezője zajlik. Éppen a városközpontok és közterek, tehát a kiemelt, jelentős helyek azok, amelyeket a leginkább kisajátítanak és uralnak a „város a városban” jellegű óriásépületek, megastuktúrák és a helyi adottságoktól független globális hálózatok. Ezek tehát a szó hagyományos értelmében nem helyek többé, sőt, ezek városainkban a legjellegzetesebb nem-helyek. A helyi kötődések létjogosultságának tagadását jelenítik meg, megszakítják a térszerkezés folytonosságát, kikapcsolnak a helyi kontextusokból, és a globális kontextusok mindenütt jelenvaló hatalmára emlékeztetnek. Arra, hogy éppitt-létünknek nincs megkülönböztetett jelentősége. Az „ugyanúgy-mint-bárhol” helyi lerakatai ugyanakkor nem kímélik, sőt, nagyon is igénylik az egykori „szent” helyeket. Uralmi jelvényeiket előszeretettel helyezik el a történelmi városkép szívében, vagy éppen ezeket használják emblémaként, és a nevezetes helyszíneket, történelmi szimbólumokat turistacsalogató látványosságként sokszorosítják, virtualizálják és konzumálják.

Az élet azonban a széthulló metropoliszokban és alakatlan agglomerációs övezeteikben is élni akar, s nem nélkülözheti az intim és nyilvános találkozás számára alkalmas környezetet, hiszen az emberi élet mindenekelőtt és lényege szerint találkozás, a szó fizikai értelmében is. Ehhez az ember a körülmények dacára is igényli, keresi és létrehozza az együttlét ismerős, otthonos és biztonságos (szokásszerű) helyszíneit. A hagyományos központok, hivatalos közterek és ünnepi helyszínek erre, mint láttuk, többé nem alkalmasak.

A figyelmes szemlélő egyfajta új katakombakultúra kialakulására lesz figyelmes városainkban. A civil nyilvánosság félre- és nehezen azonosítható, intimitását a maga anonimitásában őrző helyekre húzódik, közönséges és köznapi helyekre, messze elkerülve a tömegkultúra tematikus parkjait és az intézményesült nyilvánosság központjait. Ezek az új helyek nem a tervezett és szervezett „hivatalos” tér hangsúlyos pontjain alakulnak ki, inkább annak folytonossági hiányait és kihagyásait veszik igénybe; rendeltetésüket vesztett épületeket, slumokat, meghitt zugokat. „A valamikori profán, a mindennapok világa „emelkedett” emberi környezetté válik”, ismeri fel Schneller. „A szent a világ réseiben, rejtőzködve jelenik meg... Az orientációs pont az emberi, a személyes találkozás, a másik ember tekintete, s az emberi méltóságot megsértő vagy éppen helyreállító történésekre való emlékezés, tanúságtétel.” A határzónák és átmeneti terek éles szemű kutatója ezen a ponton olyan mikrokörnyezetre bukkan, amely az urbanisztika mint diszciplína számára valóban legfeljebb határeset lehet, de mint ilyen, különösen alkalmas arra, hogy egy történelmi határhelyzetet értelmezhetővé tegyen.

A rész – a szent hely –, ahol a merőben más (transzcendens) váratlan és megrendítő módon tör be világunkba: az Arc – jelenti ki Emmanuel Levinas nyomán. A másik arca.

Megvan tehát az ősz-hely, ami ellenáll minden kisajátításnak, mert kívülről láthatatlan és bemérhetetlen. A sacrum köré szentélyt, a szentély köré templomot, a templom köré várost építeni már csak mémöki munka. Építeni – de nem az-e éppen a baj, hogy az építés fogalmát egy siralmasan szűk, technicista értelemben használjuk? Nem ezért vált-e az építkezési láz a rombolás szinonímájává, a későmodern nagyváros lakhatatlanná? Heidegger, aki az építés teljesebb értelmének helyreállítására tesz kísérletet, előadását az „építeni” kifejezés etimológiájának feltárásával vezeti be. Felhívja a figyelmünket, hogy a német *bauen* (építeni) ige egy szótövből ered több lakást, lakóhelyet jelölő régies kifejezéssel (*wohnen*), végül, hogy ez az egész szócsalád a „bin” létigével rokon. Következtetése így szól: „Embernek lenni azt jelenti, halandóként a földön lenni, ami azt jelenti: lakni. A régi építeni szó azt mondja, hogy az ember annyiban *van*, amennyiben *lakik*, ez az építeni szó azonban egyúttal még azt is jelenti, hogy gondozni, ápolni, tudniillik földet művelni, szőlőt művelni... Az építésművelés mindkét módja, az építés mint gondozás, latinul *colere, cultura*, és az építés mint építmények létesítése, *aedificare*, benne foglaltatik a tulajdonképpeni építésben, a lakozásban.”

Az embernek a föld nem otthona. Az ember otthona a ház, amit a földön és a földből emel magának. Így tartozik az építés előbb, mint bármilyen más, magához az emberi létezéshez. Mert hogy emberré lehessen, *építenie* kell a helyet, ahol lakik. Ez az építkezés: a történelem. Folytonos művelés és művelődés, leleményes gondoskodás romlandó létesítményeinkről. A „haladás” fogalma aligha illik erre a tevékenységre. A lényeg

ugyanis nem valaminek a szüntelen meghaladása, elhagyása, inkább a fenntartás és megőrzés igyekezete. Az ember kíméli, óvja lakozása helyét, hogy az számára megmaradjon és lakható maradjon. Helytáll, ha tud, a gondjaira bízottakért, dacolva az idő kérlelhetetlen törvényével is. Ebben a küzdelemben, mint Rilke figyelmeztet *Rekviemjében*, győzés nincs, csak kitartás.

Az építés mint megtartó gondoskodás kíméllettel munkálkodik. „A kímélő megóvás”, olvasom Heideggernél, „maga nemcsak abban áll, hogy a megóvottnak nem teszünk rosszat. A tulajdonképpeni megóvás valami *pozitív*, és akkor történik, ha valamit a saját lényegébe különösképpen visszamentünk, azt a megóvni szó értelmében: körülkerítjük... *Éppen ez az óvás a lakozás alapvonása.*” Az idézett, kulcsfontosságú szövegrész középpontjában meglehetősen rejtélyes kifejezés áll: valamit visszamenteni a saját lényegébe. Ezt kellene tennünk, de mit is jelentsen ez? Az értelmezéshez más Heidegger-szövegek segítségét vesszük igénybe, először a „... *költőien lakozik az ember.*...” címűt, amelynek egyes fordulatait az építésről szóló írás szó szerint megismétli, gondolati összetartozásuk tehát nem szorul bizonyításra. Itt egyrészt azt olvassuk, hogy a lakozáshoz és a műveléshez a mértéket a költés adja meg. A költés pedig maga nem egyéb, mint mértékvétel – az ismeretlenről. A költő „azt hívja, ami az önmagát-felfedésben éppen az önmagát elrejtőt hagyja megjelenni, mégpedig mint önmagát elrejtőt. A költő a meghitt jelenségekben az idegent hívja, mint olyat, amelybe a láthatatlan illeszkedik, hogy az maradjon, ami: ismeretlen.” Szép, de nem biztos, hogy érthető. *A műalkotás eredetében* a mű és a föld vitáját fejtegetve Heidegger bővebben kifejti ezt a gondolatot. „A mű a földet földként engedi létezni”, írja. A költés a létezőt úgy helyezi a mű világának nyíltságába, hogy megőrzi (el-nemrejtetté teszi) minden behatolásnak ellenálló idegenséget. Ellenkező esetben maga a feltárás és megvilágítás is csak elváltoztatná a létezőt, éppen a lényegétől fosztaná meg, amely elrejtő és rejtőzködő. „Ha az erőszakos behatolás – a természettudományos-technikai eltárgyasítás formájában – az uralom és a fejlődés látszatát kelti is, ez az uralom akkor is csak az akarat tehetetlensége marad. Szabadon megvilágítva a föld mint olyan csak ott jelenik meg, ahol lényegét tekintve fel-nem tárható marad és így őrződik, ahol nem engedi feltárni magát, azaz állandóan magába rejtezik. A föld előállítását azt jelenti: a földet magát elrejtőként nyitni fel.” Erre Heidegger szerint alapjában véve csakis a költés képes, és csak a műalkotásban történik meg az igazság, ahol „a létezőt a maga teljességében elnem-rejtetté teszik és abban megtartják”. Az embernek tehát, ahhoz, hogy építhessen, előbb költővé kell lennie mérni a mérhetetlent, remélni a nem-remélhető, a létezők titkát napvilágra hozni és megtartani. Márpedig építeni kell: ez nem a szükségszerűség, hanem a kötelesség parancsa, mert a világ nem ép. Hogyha nem ép, akkor sérült. De ki sértette meg? Talán az ember.

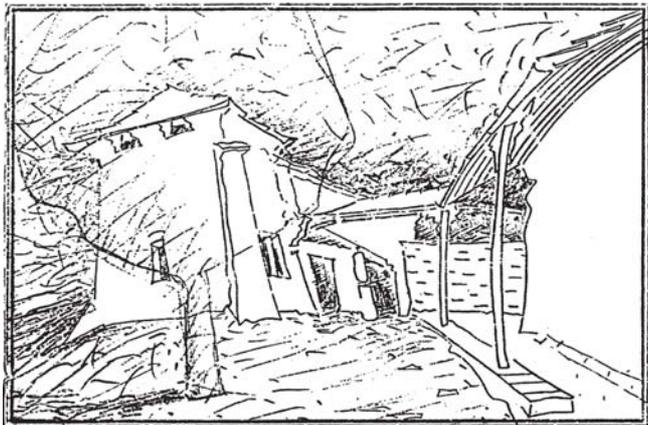
Vagy itt létünk maga volna a lét sérülése? A világló öntudat – a lobogó fájdalom eksztázisa – büntetésünk? S a léten létezésünkkel ütött seb ápolása és gondozása, vagyis a helyrehozatal mint jóvátétel, minden tennivalónk?

A halandó költőien lakol.

Schneller István *Az építészeti tér minőségi dimenziói* című könyve 2002-ben jelent meg a kecskeméti Librarius Kkt kiadásában. Lányi András esszéje *Létezik-e?* című kötetében jelent meg (Hanga Kiadó és Új Mandátum Kiadó, 2003)

RUDOLF MIHÁLY YBL-DÍJAS

2004-ben Janesch Péter, Lenzsér Péter, Rudolf Mihály, Sólymos Sándor és Vadász Bence építészeket tüntették ki Ybl-díjjal. Az alábbiakban Rudolf Mihály eddigi munkásságát mutatjuk be az általa az Ybl-díj bizottsághoz benyújtott pályázat alapján.

ÖNÉLETRAJZ

Szekszárdon születtem 1955. július 26-án. Édesapám Sopronban, nagypapám Selmecezen végezték a bányamérnöki akadémiát. Nagyszüleim közül hárman Erdélyből, Hunyad megyéből indultak, negyedik esztergomi volt. Anyai ükapám ötven évet töltött Rómában, festő műtermében. Őrületben – 103 éves korában – halt meg a tanács hatalom első napján, mikor életműkiállítását szeme láttára felégették.

Pécsett, a Nagy Lajos Gimnáziumban érettségiztem. Diákként két nyarat a vértesszentkereszti ásatáson dolgoztam – akkor régésznek készültem, később építésznek.

A Budapesti Műszaki Egyetem Építészmérnöki Karát 1974-79. közt végeztem el. A kollégiumi évek alatt a Bercsényi 28-30 lapot szerkesztettem. Komplex, és diplomamunkáimat Gulyás Zoltán Ybl-díjas építész korrigálta. Diákéveim alatt tanulmányúton voltam Afganisztánban (1976), Nyugat-Európában (1978) és Mongóliában (1979).

Diploma után Miskolcra az építészek kollektív házába költöztem, itt és az ÉSZAKTERV-nél folytattam a tanuló éveket, ahol 1981-ben tervezői kinevezést kaptam. Közben (1982-84) elvégeztem a Mesteriskola VII. ciklusát – Plesz Antal, Bodonyi Csaba és Ferencz István építészek kezei alatt. Mesteriskolás pályázaton nyertük Mezőkövesd Hadas településrészének tervét, Szőke László és Horváth Zoltán kollégáimmal, kikkel – Bede István építésszel kiegészülve – 1990-ben Hadas Építész Iroda titullal önállósodtunk. Hadas Múterem néven 1996-ban új építész és művészeti társaságot alapítottunk feleségemmel Vincze Ildikó keramikusként. Építész munkatársaim: Szamosi Endre, Kovács Ágnes, Nemes Bertalan, Dobos Péter, Balogh Miklós és Molnár Katalin.

Hatgyermekes családuk az Avas oldalába épített házunkban él. Feleségem porcelángyárakban tervező, majd saját műhelyében dolgozó keramikus, aki az edény- és tárgytervezés mellett köztéri szobrot, millenniumi munkákat, épületkerámiákat

készített. Idősebb gyermekeim építész, szobrász restaurátor és aranyműves iskolákat végeznek. Három általános iskolás gyermekem zenét és táncot tanul.

Épületek – Felsőzsolca, Városháza 1983-90; Gibárt, ravatalozó 1990; Harsány, ravatalozó 1983; Tiszaújváros, orvosi rendelő 1982-85; Hejőcsaba, református parókia, 1986; Tarnóczyház, Miskolc 1987; Bajusz-ház, Miskolc-Tapolca 1993; Grócz-Rudolf-ház, Pécs 1987; Turcu-ház, Miskolc-Tapolca 1993; Vincze-Rudolf-ház, Miskolc 1993; Felsőzsolca, Múzeum-városi könyvtár, volt Bárczay-kasztély 2002; Miskolci Református Ifjúsági Missziós Központ 2003; Miskolci Egyetem, 400 fős előadóterem 2003.

Belsőépítészet – Tetemvári Deszkatemplom újjáépítése, Miskolc 1998; Fráter Gy. Kat. Gimn. könyvtára, Miskolc 1998; Városi könyvtár, volt Bárczay-kasztély, Felsőzsolca; Évizig védelmi központ, Tokaj.

Pályázatok – Esztergom, Szent Tamás hegy, 1981, Szőke Lászlóval; Gyöngyös, Zsellérközös terület, 1982, Szőke Lászlóval; Mezőkövesd, Hadas terület, I. díj, 1988 Horváth Zoltánnal, Szőke Lászlóval; Magyar pavilon, Sevilla EXPO '92, 1990; Budapest, Margitsziget, Szent Margit kolostor, I. díj, 1994, Rauschenberger Jánossal, Szőke Lászlóval; Krakkó, Főtér, 1995, Kovács Ágnessel, Szamosi Endrével; Nemzeti Színház, 1997, Rauschenberger Jánossal, Szamosi Endrével, Szőke Lászlóval; Magyar pavilon-Hannover EXPO 2000, 1998 Szamosi Endrével, Nemes Bertalannal, Balogh Miklóssal; Budapest Kodály Zoltán Magyar Kórusiskola, 2003. Szamosi Endrével, Dobos Péterrel, Nemes Bertalannal, Balogh Miklóssal

Településrendezési tervek – Miskolc, Bodótető 1988, Horváth Zoltánnal, Szőke Lászlóval; Paks város fejlesztési terve 1989, Makovecz Imrével, Kampis Miklóssal, Dévényi Sándorral, Bodonyi Csabával, Sári Istvánnal, Szőke Lászlóval; Kisvárda város Rendezési Terve 1991, Szőke Lászlóval, Horváth Zoltánnal, Bede Istvánnal; Miskolc, Tetemvár Rendezési Terve 1992, Szőke Lászlóval, Bede Istvánnal; Miskolc, Belváros I-II. ütem RRT 1995, Szőke Lászlóval, Bede Istvánnal; Miskolc, Kis-Avas Szabályozási Terve 2000, Szamosi Endrével, Nemes Bertalannal; Miskolc, történelmi Avas szabályozási terve 2003, Szőke Lászlóval, Szamosi Endrével, Kovács Ágnessel, Nemes Bertalannal, Dobos Péterrel, Balogh Miklóssal.

Kiállítások – Miskolci Műhely 1987. Budapest Galéria; Piran – Szlovénia; 1988 Prága 59 Vincze Ildikó, Rudolf Mihály 1999 Budapest Galéria; 1999 Miskolc, Kós ház.

Publikációk – Miskolci Műhely –MÉ különszám 1987/5; Deszkatemplom MÉ 1999/6; Református Ifjúsági Missziós Központ MÉ 2003/3

Oktatás – BME Építészmérnöki kar, Alkotóhét – Lakóépülettervezési tanszék 1999; BME Építészmérnöki kar, Alkotóhét – Középülettervezési tanszék 2003; Janus Panonius Egyetem Építészmérnöki kar gyakorlatvezetés 1999-2001; Kós Károly Vándoriskola 2002-től.

Fent: A Miskolc-belvárosi református gyülekezet ifjúsági missziós központja(2003). Lent: a felsőzsolcai volt Bárczay-kastély felújításával készült könyvtár (2002)

TÁMADÁS A WALDORF-PEDAGÓGIA ELLEN

„Szauron elindította hadait Középfölde ellen...”

Ennek az írásnak első változata a Szabad gondolat c. folyóirat 2004. márciusi számában jelent meg. Az azóta eltelt időben bizonyos visszhangot – inkább megdöbbenést – váltott ki Waldorf-pedagógusok körében. Válasz vagy folytatás azonban nem következett, kiderült, hogy a cikk sokakhoz nem is jutott el. A napokban – látszólag észrevétlenül – beléptünk az Unióba, azóta nap mint nap tapasztaljuk a szerves politikai és hivatalnokok kényszeres alkalmazkodási vágyát, s a szabadság élménye helyett gyakoribb a szorongás, a bekerítettség érzése. Témánknak még mindig van tépje. A folyamatok megfordítását csak magunktól várhatjuk, ezért talán hasznos az írás javított, bővített változatát ismételtelen az Olvasó elé tárni. Pedagógiáról van szó, de számos analógiát találhatunk, s felismerhetjük a mozgatóerők azonosságát. Támadás éri az egészségiügyet: bankok és befektetői csoportok lépnek be a Public-Private-Partnership révén a gyógyításba, biztosítótársaságok a szolgáltatásközvetítésbe. Támadás éri a honvédelmet: a legyengített magyar haderőből pacifista kirakatszövegekkel körítve tüntetik el a sorállományt, a honvédek helyét állami zsoldosok és civilnek álcázott, biztonsági cégek által üzemeltetett, nyereség-érdekelte magánhadseregek veszik át: sorolhatnánk a példákat. Irakban háború van, talán ott sikerül időben felébrednie az európaiaknak, hogy rájöjjenek, mi a különbség Európa és Euroamerika közt. Talán itthon is sikerülhet.

Ez az írás minden bizonnyal vitákat fog kiváltani, egyesek magát a cikket fogják támadásként értékelni, ez nem lesz meglepő. A támadás kifejezés nem túlzó, sőt, egy hadjárat végső ütközetéről van szó. A hadjárat Európa ellen folyik, a támadó fél eddigi főbb eredményei a következők: az európai államok gazdasági integrációja az USA hegemoniája mellett; a gazdaság uralmának kiépítése az államszervezet felett az egyes országokban és az EU szuperállamában; a globális gazdasági hatalom kiépülése.

A háború a jelek szerint új szakaszához érkezett: az aktuális cél a szellemi élet állami irányítás alá vonása, majd ennek révén a gazdaság totális befolyásának megteremtése a szellemi élet – az oktatás, a kultúra – területén, vagyis a szellemi élet már eddig is igen korlátozott szabadságának teljes felszámolása. Ennek a hadműveletnek fontos lépcsője a Waldorf-pedagógia meghamisítása és meggyilkolása.

A cikk megírására az „Európai Master program a (Steiner) Waldorf-pedagógia számára” című írás készített, mely az *Új Impulzusban*, a Magyar Antropozófiái Társaság lapjában és az Interneten is olvasható (www.lap.hu). A sokak figyelmét elkerülő írás a Waldorf-pedagógia ellen indított eddigi legrafináltabb és legalaposabb támadásról tudósít.

Mi az a Master Program?

Az írásból megtudjuk, hogy létezik egy úgy nevezett *Európai Master Program*, ami a Waldorf oktatási rendszerben már alkal-

mazott valami (így, múlt időben), és ami elő fogja segíteni az ilyen irányú kutatómunka művelését. A Program (még nem tudjuk, mi az) ötletét a Bolognai Nyilatkozat sugallta. E nyilatkozatot 29 miniszter írta alá, kinyilvánítva a célt, hogy 2010-ig létrehozzák a felsőoktatás európai terét. Idézzük: „a tanulási folyamatok és vizsgák általános keretfeltételei fokozatosan közelednek egymáshoz egy nyitott európai felsőoktatási rendszer keretein belül olyan rendszerben, amely két képesítési szintet elkülönítő (...) vizsgakövetelmény-rendszert teremt meg: undergraduate elővégzettség (Bachelor fokozat) és graduate végzettség (Master és doktor fokozatok). Az eredményesség mérésére egy transzferálható teljesítménypont-modell rendszert (credit) vezet be, valamint a fennálló akadályok elhárításával eljut a végzettségek egyetemes elismertetéséig, s ezáltal a mobilitás, a kooperáció és a minőségbiztosítás ügyét előmozdítja az európai térségben.”

Miről van szó? Az EU-n belül elindult egy egységesítő folyamat, melynek eredendő célja az egységes, vámhatárok nélküli gazdasági térség megteremtése. Ez a törekvés bizonyos értelemben pozitív és szükségszerű, mert a gazdaság maga is erre törekszik. Már a gazdasági területen is tettenérhetők azonban nemkívánatos törekvések, melyek a túlzott egységesítés, szabványosítás irányába hatnak. Sok olyan területet is csereszabatos szolgáltatásként kívánnak átalakítani, amely helyi, vagy regionális karakterre épül. A folyamat a tőkeerős társaságoknak és a sztenderdizált tömegtermelésnek kedvez, legyen szó akár az iparról, a szolgáltatásról vagy a mezőgazdaságról; általános jellemzője a kívülről (és felülről) irányítottság és az alkalmazkodási kényszerek. A deklarált cél a tőke, a munkaerő és a szolgáltatások szabad áramlása. A gazdaságban sokszerűen zajló folyamatok elemzésére itt nincs helyünk, noha szorosan összefügg azokkal a folyamatokkal, amelyek a kultúra és az oktatás területén zajlanak. Az egységesítő törekvések ugyanis másutt is megjelennek.

Az idézett részletben felismerhetjük az angolszász oktatási rendszer szóhasználatát, nyilván ennek már régóta zajló adaptációjáról is szó van. Amit a hazai gyakorlatban már tapasztaltunk belőle, az is beszédes. S hogy mi következik még, a folyamat végére mi várható – arról sejtelmünk sincs.

Kreditrendszer

Mi a kreditrendszer lényege és eredménye? A kreditrendszer a hallgatók mobilitását, csereszabatos képzését hivatott megvalósítani. A hallgatóknak be kell gyűjteniük a kreditpontokat, azonban ennek hely- és időbeli korlátja nincs. A hallgatók így mozoghatnak évfolyamok és egyetemek között is, akár egész Európában.

Mi a valóság? A pontrendszer révén a hallgatók annyira mobillá váltak, hogy feloldódtak az évfolyamok, a tanulókörök. Az egyetemi közösségeket észrevétlenül felrobbantotta,

atomizálta a folyamat. A hallgatók saját karrierjüket építik, akár évekre eltűnnek külföldre. Az előadásokon egymás mellett ülők nem ismerik egymást. A hallgatók magányosan bolyonganak az egyetemek, évfolyamok között. A szisztéma mellékterméke a diákélet felszívódása, nyilván ennek is megvannak a maga „előnyei”. A mobilitás erőltetése magával hozza a szabványosítás látszólag észszerű igényét. Szabványosítják az oktatást, pedig az oktatásnak a népszellemhez kell kötődnie. Észrevétlenül személytelenné válik az oktatás: az oktató szenved, mert a fél-évente cserélődő hallgatókkal nehéz kapcsolatot teremtenie, a hallgató is elszenvedti ugyanezt. A személytelen értékelés rendszerét az USA-ban tökélyre fejlesztették: a végzett hallgatókat pontszámuk alapján számítógépes rendszer közvetíti ki a munkahelyekre. A rendszer valóban ipari gyártósorként üzemel, amellyel, hogy az élet utóbb – ma még – korrigálja az élettelen rendszer emberellenességét. Amiről senki nem beszél: a kreditrendszer a tömegképzés része.

Minőségbiztosítás

A minőségbiztosítás eredete az ipari sorozatgyártáshoz köthető. Az iparban korábban is meglévő *meót*, azaz a végtermék minőségellenőrzését a nyolcvanas évektől fokozatosan felváltotta a gyártási folyamat egészére ügyelő minőségbiztosítási rendszer. Ezzel valóban eredményesen szorították vissza a selejt mennyiségét. Az iparban kidolgozott módszereket az azzal üzletelő cégek kitűnő lobbytevékenységük eredményeképpen – elsősorban politikusok révén - el tudták adni az ipari termeléstől távol eső területeken is, és sikeresen megteremtették ennek jogi feltételeit. A technokrata EU-bürokraták és politikus partnereik a kilencvenes években elérték, hogy a minőségbiztosítás az élet minden területére kiterjedt, az egészségügyre éppúgy, mint az oktatásügyre. A csavargyártás analógiája azonban tökéletesen alkalmatlan az iparon kívül bármilyen, az élő természettel vagy az ember kulturális-szociális létével kapcsolatos tevékenységre. A beteggyárként, a gyógyítást technológiai sorrendre redukálás elvén működő kórházak, melyek nagy tempóban épültek a hetvenes-nyolcvanas években, mára súlyos kritika alá esnek, előtérbe kerültek az ember- és természetbarát gyógymódok és a hatalmas kórházkombinátok helyett a pavilonos elrendezés hagyományos formái.

Az ipari szemlélet, a minőségbiztosítás betörését az oktatás területére az érintettek kezdettől fogva kritizálták ugyan, de többnyire nem jutottak tovább keserű kifakadásoknál és rezignált akasztófahumornál, végül ismét győzött az alkalmazkodás. Sikertült a rendszert úgy megvalósítani, hogy az ember belső igényessége, megismerési vágya és fejlődési törekvése helyére külső vizsgakényszerek és kíméletlen versenyhelyzet került. Ezek után érthető a cikk szóhasználata: „*Miért ne próbálhatnánk tehát meg azokat a képességeket kiemelni, illetve azokra koncentrálni, amelyek egy Master program keretein belül a folyamatos hivatásbeli fejlődést célozzák meg.*” A minőségbiztosítás az ember természetével ugyan szemben áll („*az én vezérem bensőmből vezérel*”), viszont annál jobban illeszkedik az „*élet-hosszig tartó tanulás*” elvéhez.

Élethosszig tartó tanulás

Az ipar területén már megismerkedhettünk e kifejezéssel. A befektetői tőke jóvoltából a hazai munkaerőből bérmunkás és kizsigerelt alvállalkozó lesz, akinek alkalmazkodnia kell, hogy

ha a befektető gyors sakkhúzásait követően elveszti munkáját, gyorsan és csereszabatosan át tudja képezni magát és akár teljesen más szakmában el tudjon helyezkedni. A csereszabatos, arctalan munkaerő képzését nevezik „élethosszig tartó tanulásnak”.

Beszédes a következő szövegrészlet is: „*Bár a program pontos struktúrája és tartama még vita tárgyát képezi (?), néhány elv már kirajzolódik. A tanulmányoknak három egymásra következő, ám mégis független szintjével számolunk. Ezek neve e pillanatban: Postgraduate Certificate, Postgraduate Diploma és Master of Arts. Az adott szinten szükséges előírások (?) teljesítése esetén a hallgató önálló elismerésben (?) részesül. A teljesítmények elismerése kimenet alapú (sic!)...*”

A szöveg szerint a kibocsátandó termék (diplomás humán erőforrás) minősítése a végtermék meója alapján készül, a felhasználó (a Waldorf-iskola) kap róla tanúsítványt (diplomafokozat). Arról nem szól, bár bizonyára ezt is kidolgozták, hogy a selejtes terméket becserelik-e, vagy le kell vásárolni.

A szöveg hemzseg a tudományos-technológiai kifejezésektől: innováció, minőség, kihívás (challenge), kutatás, tervezés, rendszer, kimenet (output), projekt, stb., jelezvén a csavargyári analógia diadalát a pedagógia felett.

Európai Felsőoktatási Térség (EFT)

Az EU-s szövegek előszeretettel használnak rövidítéseket, melyekről könnyedén asszociálhatunk Orwell *újböszödére*. Az EFT olyan térséget jelent, amelyben a csereszabatos humán erőforrás bárhol alkalmazható nyelvi és regionális különbségek akadályai nélkül. Könnyű tettenérni az ipar által alkalmazott bérmunkás analógiáját, melynek mintájára, az ipar (esetünkben az oktatás-technológia) igényeinek megfelelő munkaerő vethető be a térség teljes területén. Ugyan sietve megnyugtat a szöveg: „*A nyelvi különbözőségeket tiszteletben tartja a program (?), s az összejövetelek (helyileg is) hallgató és hallgató-csoport központúak lesznek...*”, de mi szükség van mindeerre? A külföldi gyakorlat és hospitálás ma is működik mindenféle Master-program nélkül, a pedagógusoknak azonban elsődlegesen a helyi nyelvi és kulturális közösségbe kell belenőniük, az élethosszig tartó csereszabatos mobilitás csak gyökértelenséget és felszínességet eredményez, végső soron pusztító hatású. Az EFT tehát *pedagógiai Közös Piac*, vagyis egy, a maga területén talán jogosult gazdasági-ipari gondolat exportálása egy ettől teljességgel idegen területre. Most ne beszéljünk arról, hogy a munkaerő miért nem áru, de a szellemi tevékenységet végző ember – példánkban a pedagógus – még kevésbé az.

Elitképzés és tömegképzés

Az angolszász oktatási rendszer az elitképzés és a tömegképzés kettősségére van építve. Az elitképzés zárt intézményeket jelent a bentlakásos iskoláktól (Eton) kezdve az elit egyetemekig (Oxford, Princeton, stb.). Az elitképzés intézményei adják a vezető réteg, a gazdasági és politikai elit utánpótlását. Egyes iskolákba csak születés, másokba csak pénz révén lehet bejutni. Az elitképzésben megmaradt minden valódi tanulás alapja, a személyesség, a mester-tanítvány viszony. Ismert formája a tutori rendszer (ennek egy formája a Waldorf-pedagógiában is megjelenik). A tanítványokat, az elitet megóvjá mindazon hatásoktól, melyet a tömegképzés alanyai számára megenged, sőt célszerűnek tart.

A tömegképzés nivellált oktatást feltételez. A vezetettek intézményei nem lehetnek túl jók. Egyik nyilvánosan is deklarált célja a munkanélküli tömegek részbeni felszívása: hadd tanuljanak addig is, amíg nincs munkájuk, de legalábbis töltsék az egyetemeket. E cél teljesítéséhez teljesen felesleges az egyetemi oktatás magas színvonala és megfelelő finanszírozása.

A tömegképzésben nincs gyakorlati lehetősége a mester-tanítvány viszony kialakulásához szükséges szabad tanár- és diákválasztásnak. A konzultáló, vagy szemináriumot vezető tanároknak kötelező befogadni a hallgatók tömegeit, gyakran 60-80 diákot. A magyar egyetemi oktatók későn kapcsolódtak. Az egyetemek, főiskolák tömegesítését enyhe vagy direkt nyomásgyakorlással, világbanki pénzek beígéréseivel hajtották végre a minisztériumok. Mindenki bekapta a mézesmadzagot, noha sokan megfogalmazták, hogy a felsőoktatás színvonala aggasztó mértékben zuhan. A kreditrendszert is sokan kritizálták, de egyetlen intézmény sem helyezkedett szembe a bevezetésével. Az egyet nem értők panaszkodnak vagy otthagyják a virsligyrára váló iskolákat.

Egyre több oktató emeli fel a szavát a szisztéma ellen, de az okokat és a folyamat eltervezettségét mindmáig nem ismerik fel. Pedig a folyamat lassan befejezéséhez közeledik.

Európa szellemi szabadságharcának napjainkban zajló drámája Németország újabb szellemi kapitulációja. Schröder kancellár bejelentette, hogy a jövőben Németországban is létre kívánna hozni elit felsőoktatási intézményeket. Az amerikai mintára létrehozandó rendszer szükségességét a versenyképesség fokozásával indokolta. Ez az átalakítás a szellemi-kulturális szféra területén még megmaradt európai jelleg felszámolását jelenti. (lásd az alábbi idézetet).

Feltűnő, hogy Magyarország uniós csatlakozása küszöbén a hazai írott és elektronikus média nem ad hírt arról az eseménysorozatról, amely sztrájk és tiltakozási hullám formájában jelenleg is folyik Németország felsőoktatási intézményeiben. Mi történik valójában? Felületes szemlélettel bárki mondhatná: nem akarnak tanulni a diákok. A sztrájkban aktívan közreműködő diákkal történt beszélgetés meggyőzőtt róla, hogy nem erről van szó.

Először is a hallgatók szerint az egyetem belső demokráciáját, úgy ahogy volt, eltüntették. Korábban az Egyetemi Tanácsban professzorok és diákok is képviselhették érdekeiket. A jelenlegi helyzet szerint kilenc képviselő ül a tanácsban, akik közül csak kettőt küld az egyetem, a többieknek nem sok közük van az iskolához, egyikük például a Hamburger Sparkasse tagja

Második kérdés a tandíj bevezetése. A tandíjat minden diák, aki tizenkét szemeszter után tovább tanul, köteles lesz fizetni. Németországban, csakúgy, mint Magyarországon az első diploma tandíjmentes. Ám nálunk is úgy van, ha valaki tíz szemeszter alatt nem jut el a diplomáig, fizetni kényszerül. Ezért a követelés nem tűnik jogosnak. Beszélgetőtársam azonban felhívta figyelmemet néhány nem elhanyagolható momentumra: sokan elkezdene egy szakot, nem tetszik nekik, váltanak. E szemeszterek is beleszámítanak a tanulmányi időbe. Ugyanígy,

ha valaki külföldre utazik ösztöndíjjal, vagy gyermeket szül, szintén szemesztert veszít. Ha valaki tanulmányai mellett dolgozik, nem tud egyszerre olyan sokat teljesíteni, ezért több időre van szüksége a diplomához. Ez a törvény azokat bünteti, akiknek eleve nincs elég pénzük.

A harmadik pont az egyetem struktúrájának megváltoztatása. Ami már biztos, hogy Hamburgban, ahol én jelenleg tanulok, több szakot teljesen eltörölnek: a szociál- és gazdaságtörténetet, a nyelv-kutatást és a skandinavisztikát. További szakokat vagy az eltörlés fenyegeti, mint például a mezó-amerikanisztikát, vagy a Bachelor Master rendszere alapján a teljes beolvasztás. A Bachelor Master ideáját tekintve elfogadható. Sok diák érdekelt az európaszerte elismert végzettség megszerzésében. Azonban van itt több bökkenője is. A Bachelor Master szerint a kisebb tudományokból nagyobb szekciókat kell létrehozni. A politikából vagy szociológiából gazdaság- és szociáltudományok lesznek. A diákok már nem tanulhatnak csak politikát vagy szociológiát. Három évig ugyanabban az összevont képzésben részesülnek és utána specializálódhatnak. De az nem ugyanaz! Ezzel megsértik a kis tudományok, ill. szakok autoritását. Olyan szakokat akarnak összehozni, amelyek nem illenek össze. A másik gond a rendszerrel, hogy a diákok kevesebb mint 50 %-át engedik továbbtanulni. A Bachelor szerint három-négy év után a diákok elhagyhatják a főiskolát egy szakvégzettséggel, diplomát majd csak az elit kap. Ez az egész ötlet Bolognából származik, de Angliában nem ismerik el. A Bachelor szisztéma, valamint az önálló intézetek bezárása a folyamatos spórolási akciók eredménye. Nincs pénz az oktatásra. A jövőnk azonban nem eladó. A képzés nem mérhető pénzben!" (részletek Kertesy Tünde: *Jóléti rendszer és megszorító intézkedések a németországi egyetemeken* c. írásából, megjelent a PPKE egyetemi lapjában)

Az egyetemeken folyik a racionalizálás:

- az oktatás tandíjassá tételével előkészítik a gazdaság befolyását: a pénztelen hallgatók kihullanak, vagy rászorulnak az ipar célzott ösztöndíjaira, az állami finanszírozás csökken, az ösztöndíjból szociális segély lesz a „rászorultsági elv” alapján;
- az utóbbi években bevétel-orientált korrumpált egyetemek maradék autonómiája megszűnik: a vezetésbe gazdasági emberek kerülnek, az eddig független egyetemi, illetve kari tanácsok igazgatótanácsá – menedzsmentté – alakulnak, ahol az oktatási-tudományos szempontok kisebbségbe, a gazdasági célok alá rendelődnék.

Az egészre rálátással nem rendelkező oktatók igyekeznek alkalmazkodni és saját tárgyuk, szakuk jó pozícióját kivívni vagy megőrizni. Melyik kerül a Bachelor-szisztémához – a tömegnek – és melyik a Masterhez? Ez az *oszd meg és uralkodj* elve, mely mindaddig működik, amíg hajlandók vagyunk belemenni a játékba.

A Bachelor-Master rendszer, mint többfokozatú oktatás önmagában nem lenne rossz, ha a fokozatok önkéntes választása

megvalósulna. Erről azonban szó sincs. Központi tervezés szabja meg a hallgatói létszámot, a továbbbenedgetők számát, az oktatás tartalmát.

Az elit- és tömegképzésre épülő oktatási rendszer – ahogy Rudolf Steiner utal rá, – az úgy nevezett *páholy-népek*, azaz elsősorban az angolszász népek hagyományos társadalmi formájának egyik, mára jogosulatlaná vált megnyilvánulása. Szellemi, gazdasági és politikai arisztokráciát nevel, és a demokrácia látszatát megőrizve háttérből irányít. Ugyanúgy a keleti, úgy nevezett *egyház-népek* centrumból, tekintélyelv alapján irányító formái idejüket múlták. Lényegüket tekintve mindkettő idegen Közép-Európa szellemétől, az európai Közép minőségétől, az egyik a Nyugat, a másik a Kelet terméke. A jelenkor Európájában a páholy-népek princípiuma jutott uralomra. Érdemes idézni Helmuth von Moltke (Rudolf Steiner által közvetített) gondolatát „*Európa szellemileg szét van zúzva; a Nyugati Ember ül az európaiak helyén.*”

Waldorf-pedagógia és az európai Közép

A Waldorf-pedagógia a Közép eszméjéből született. A felvázolt integrálási folyamat a Waldorf-képzést és ezzel közvetve a pedagógiát is a felsőoktatásban általánossá váló tömegképzés formái közé utalja. A Waldorf-pedagógia pedig nem tartozik sem az elit- sem a tömegképzés formái közé, e polaritást elutasítja, a „*vagyok, mint minden ember, fenség...*” gondolatát teszi konkréttá. Udo Hermannstorfer szavaival: „*Nem szellemi arisztokráciára van szükség, hanem arra, hogy mindenki szellemi arisztokratává váljék.*” A társadalomnak vezetőkre és vezetett tömegre való felosztása az antropozófia egészével ellentétes. Az a felismerés vezette Rudolf Steinert az antropozófia kialakításához, hogy a XIX-XX. század fordulóján az emberiség elérkezett a felnőtté válás korszakába. Az iskola alapításától kezdve a társadalmi egyenlőségnek, a szociális mobilitásnak igyekszik formát szabni azzal, hogy nem köt ki más – társadalmi réteghez, vagyoni helyzethez kötődő – feltételt a felvételhez, mint a gyermek alkalmasságát és a szülőknek a pedagógia szándékaival való egyetértését; az iskola fenntartásának módszerében pedig igyekszik – talán egyedülálló módon – a szolidaritást érvényre juttatni, ha mégoly küzdelmesen és kudarcokkal tarkítva is.

Mit jelent a Szabad Waldorf Iskola?

Magyarországon ugyan nem ez a kifejezés honosodott meg – talán nem véletlenül –, vagyis a *szabad* jelző értelme, jelentősége hazánkban kevésbé tudatosodott. Mire is vonatkozik a Waldorf-intézmények szabadságigénye? Csak úgy általában értjük rajta a szabadságot, melyre joggal tüzelhetnek csípőből a kritikusok: ez az az iskola, ahol mindent szabad; az úgy nevezett „liberális” iskola? Nem, a szabadság igénye többsíkú és konkrét.

Egyik aspektusa pedagógiai: valamennyi Waldorf-szülő tudja, ha nem rendelkezik is mélyebb pedagógiai ismeretekkel: ez az iskola szabadságra nevel. A szabadság elsősorban filozófiai értelemben igaz; a pedagógus oldaláról nézve azt jelenti: a szellemi törvényeket felismerve, azokat szabadon elfogadva nevel, tanít. A diák oldaláról nézve a szabadság a képességek szabad kibontakoztatásának lehetőségét jelenti, a saját magában megismert törvények elfogadását, amely folyamatba nem szól bele semmilyen, az emberi felépítettség törvényeire épülő pedagógia szempontjain kívül eső tényező, politika, pénz, vagy bármilyen más.

Másik aspektusa szociális és világszemléleti jellegű: a pedagógia mögött egy ember- és világkép áll, megismert és átélt valóság, mely nem ideologikus vagy vallási jellegű. Az emberképben a test-lélek-szellem hármassága áll. A hármasság szervező ereje az Én, a szabad individuumból belső magja. Nincs két egyforma ember, s az individualitásnak szabadon kell kifejlődni, hogy képességtökéje csorbítatlanul és kreatívan bele tudjon áramolni a szociális egészbe. Hogy a pedagógia képes lehessen ezt a folyamatot segíteni, végigkísérni, ehhez a társadalmi közegnek befolyásmentes, szabad teret kell biztosítania.

A Waldorf-pedagógia alapja a társadalmi szervezet hármasságának felismerése. A hármasság egyik eleme a szellemi élet, mely csak szabadságban képes létezni. Területén nem demokrácia, hanem hierarchia uralkodik. Nem tűr külső befolyást, érkezzék az bár a gazdaság, vagy az állam oldaláról.

A hármasság másik eleme a gazdaság. A gazdaság eredendő feladata szükségletek kielégítése. Tulajdonságai az opportunitás, de a mindent bekebelezni vágyás is. Az emberek a gazdaság területén szociális igazságosságra törekednek. A gazdaság – ha túllépve szerepén az emberi és természeti javak pusztítójává akar válni – a jog eszközeivel korlátozható és korlátozandó.

A hármasság harmadik eleme a jogi élet. Ez az előbbi kettőt köti össze, egyensúlyozza. Ez a demokrácia, a kiegyenlítődség terepe. Az emberek a jog területén az egyenlőséget igénylik.

A három terület természetes elkülönültségben, de kiegyensúlyozott összműködésben létezik, ekkor egészséges. Ha a hármasság egyik eleme túlsúlyra tör, az a másik kettő elsovradásához vezet.

A Waldorf-pedagógia funkcionálisan a szellemi élet területéhez tartozik, jóllehet ugyanúgy részese a jogi és gazdasági területnek is. A pedagógia csak szabadságban képes betölteni feladatát, nem tűri a beavatkozást. A pedagógia szabadságát két oldalról fenyegeti veszély: a gazdaság és az állam oldaláról.

A gazdaság – ha túlnövekszik eredendő feladatán és hatalmi pozícióra tör – igyekszik befolyása alá vonni az államot és a szellemi életet egyaránt. A gazdaság által uralt államgépezetről, az érdekcsoportok által bábként mozgatott politikusokról mindenkinek van tapasztalata, ha erősen emocionális színezetű is. Kevésbé látjuk át az okokat: a gazdaság uralmát a demokratikus, jogi intézmények felett. A kommersz kultúra terjedése, a profitérdeknek alárendelt, az emberi méltóságot áruvá alakító gazdaság mibenléte szintén nem-tudatos szinten átélt, mindennapos tapasztalatunk. Ebben sem ismerjük fel a gazdaság illetéktelen betolakodását a szellemi-kulturális területre.

Az állam túlnövekedéséről a szocializmus évtizedei alatt kielégítő tapasztalataink lehettek: az államilag irányított és szabályozott kultúráról, központi bizottságokról, a cenzúráról. De megismertük azt is, milyen az, ha az állam akar gazdálkodni: ez volt a központosított, tervutasításos gazdaság.

Hol veszélyezteti a gazdasági és az állami befolyás a pedagógia autonómiáját?

A rendszerváltás után sikerült az állam oktatási monopóliumát megtörni, létrejöttek az alternatív iskolák. Az állam azonban nem mondott le befolyásolási törekvéseiről. Ennek példái a Nemzeti Alaptanterv, mely tartalmi előírás az iskolák számára; a pedagógusi képesítések, az akkreditációk kényszerei; az állami finanszírozás megmaradása, a „fosztogatásból osztogatás” elve, az iskola adókedvezményből vagy ajándékpénzből való szabad támogatási lehetőségének korlátozása.

A némileg önkorlátozóvá lett állam mellett lassan felerősödött, s mára dominánssá vált a profitérdekelt gazdaság hatalmi szerepe kicsiben és nagyban. A gazdaság saját érdekeinek megfelelően igyekszik befolyást gyakorolni az oktatásra is. A nagy cégek az egyetemek támogatóivá válnak, cserébe beleszólnak az oktatás tartalmába. Megkövetelik a „leszállított áru”, az *output*, azaz a végzős diák megfelelő minőségét. Az egyetem így apránként elveszti a középkor óta megőrzött autonómiáját és termelőüzem lesz, a pályakezdésből állásbörze, húspiac. A gazdasági lobbik által befolyásolt politikusok pedig meghozzák az ehhez szükséges törvényeket:

„Az ipari termelő cégeknek be kell kapcsolódnuk az oktatás finanszírozásába. A hallgatók többségét ők kell, hogy támogassák. Az a kisebbség, aki ebből nem részesül, hátrányos helyzete következtében az állam segítségére szorul.” (Magyar Bálint, 1998)

Az iskolák közt pedig megjelennek az úgynevezett elitiskolák. Ezek az úgynevezett elit gyermekeit hivatottak begyűjteni. Az elit a gazdasági-hatalmi elitet jelenti, a „gazdag embereket”. A Waldorf-iskolák alapvetésével szemben itt a társadalmi szolidaritás sérül, az elkülönülés nő.

„... tudomásul kellene venni, hogy a felsőoktatást a társadalom elitje használja.” (Horn Gábor, 1997)

Az elithez tartozó, a gazdag szülő gyakorta szeretne befolyást gyakorolni a pedagógia tartalmi kérdéseire. A Waldorf-pedagógia elkülöníti a szülői részvételt és a pedagógia tartalmát. A szülő véleményét alkot és kommunikál, de tartalmi kérdésekbe nem szól bele.

A gazdaság és az állam felől érkező befolyási kísérletek bénítóan hatottak a Waldorf- és más, nem állami pedagógiák autonómiájára. Sok eredményes csatát is megvívunk e téren, nem vitás, de közben lassacskán hozzászoktunk az alkalmazkodáshoz, megpróbáltuk belegyömöszölni az életidegen jogszabályokba az életet, egyrészt, hogy jogszerűen működhessünk, másrészt, hogy fenntarthatassuk az intézményeket. Lemondtunk arról, hogy kiküzdjük az élethez jobban idomuló jogszabályokat és adórendszert, ahol az a pedagógus oktathat, akire rábíznám szívesen a gyerekeimet; s nem az, akinek papírja van róla; ahol a legális jövedelmemből szabadon tarthatom fenn az iskolát az ajándékpénznek legalább a római jog óta definiált formája szerint. Kisstíltű, közmegegyezéssel csalásokat követünk el a kényszerek kivédése érdekében, s lemondtunk a megszüntetésükért való tiszta küzdelemről.

Az EU története

Az Európai Unió keletkezéstörténetéről lapunk korábbi számaiban számos írás található, ezekre utalva mégis érdemes röviden áttekinteni a történet főbb mozzanatait, hogy lássuk, hol is tartunk. A XIX. század végén Európa a szociális kérdés megoldatlanságával szembesült. Közép-Európa mulasztott. A keletkezett vákuumba az angolszász népek világuralmi tervei szívódtak be. A közép-európai birodalmi rendszerek békés újjalakítása elmaradt, az első világháború győztes hatalmai a birodalmakat szétzúzták. Két elgondolás ütközött: a wilsoni elvek alapján született békeszerződés a népek önrendelkezését igyekezett megvalósítani. A Steiner által 1917-ben megfogalmazott *Memorandum* a hármastagozódású társadalom- és emberkép alapján javasolta Közép-Európa újjalakítását. A középpontban a szabad individuum, az egyén felszabadítása állt. Steiner szerint

az egyén felszabadítása az elsődleges, a népek szabadsága ebből következhet. A wilsoni elvek győzelmével a népek együttélésének meglévő és javasolt formái helyére egymással acsargó, apró nemzetállamok kerültek, etnikai alapon meghúzott határokkal. Közép-Európa még létezett, ha súlyosan megrongált állapotban is.

A második világháború a szociális kérdést nem oldotta meg, viszont az európai Közép helyére a Kelet-Nyugat polaritást helyezte. A Közép fizikailag is megszűnt. A duális, fekete-fehér princípium jutott uralomra, mely az erőegyensúly elvén politizálva uralta Európát. A második világháborútól az ezredfordulóig Churchill terve valósult meg, az egyesült Európa fokozatos kiépítése, mert mint megfogalmazta: egy hatékony világkormányhoz az egyesült Európán keresztül vezet az út. A '89-es fordulat után a Közép helyreállítását az európai népek elmulasztották. Az európai polaritás megszűnt ugyan, de az Euroatlanti integráció égisze alatt létrejött huntingtoni Euroamerika a globális szintre tárgult erőegyensúly-politika egyik elemévé vált.

A megvalósult EU, mely kezdetben gazdasági integrációként jött létre, esélyt adott a gazdaságon belüli egészséges együttműködésre, asszociációkra. Ehelyett tőkekoncentráció, a befektetői spekulatív tőke uralma jött létre. Az EU létrejöttében aktív gazdasági hatalom ezt követően kiterjesztette befolyását az államapparátusokra, majd utolsó lépcsőként a kultúrára. E folyamat zajlik most, melynek hulláma elérte a Waldorf-mozgalmat is.

Top down vagy Bottom up?

A civil szervezetek fogalomtárából származik e két szópár. Az egyik a felülről lefelé vezérelt, míg a másik az alulról kezdeményezett folyamatokat jelenti. Elvben mindkettő részvételről beszél, de nagy a különbség. A felülről irányított folyamatokat a létező szocializmus korszakából jól ismerjük, itt az állam irányított, kezdeményezett, s a kiskorúnak minősített állampolgárok törekvéseit legjobb esetben támogatta, többnyire tűrte, gyakran tiltotta. Mivel az állampolgárok részvételére szükség volt, ezért *be kellett vonni őket, tudatosítani a célkitűzéseket*, melyeket a Központi Bizottság alkotott; *elkötelezni az ügy iránt* stb., a szófordulatok ismerősek. Részvételről az államszocializmus idején csak formálisan lehetett szó. A helyzet némi átmeneti javulás után nem sokat változott: ma, a parlamentáris demokráciák korszakában a részvétel leginkább a négyévenkénti választásokra korlátozódik.

Az alulról jövő kezdeményezés alapja az egyéni kezdeményezés. A szociális formáknak alkalmasnak kell lenniük arra, hogy az egyéni kezdeményezés utat találjon a megvalósulás felé. *Bevonásra* ez esetben nincs szükség.

A kezdeményezés individuális. Az állam nem individuum. A felülről indított kezdeményezés legfeljebb egy politikustól, vagy legitímen választott személyek csoportjától eredhet, s alapja egy vagy több egyéni kezdeményezés, melyet a kezdeményezők hordoznak és érte teljes felelősséget vállalnak.

A gondoskodó állam uralma alóli kitérés kezdetleges formái a népszavazás, a népi kezdeményezés intézményei, melyek még gyermekcipőben járnak, s az állam könnyedén manipulálhatja működésüket. A részvételi demokrácia korunk központi kérdése. Az EU szótárában gyakori, s inkább frázisként hat a szubszidiaritás gondolata. A részvételi mai gyakorlata nem sokban különbözik a pártállami időktől: az EU pályázataiban kötelezően

előírják a civil szervezetek „bevonását”, de erre csak a folyamat végén kerül sor, kezdeményező szerepük nincs. Röhejes az az igyekezet, amikor a leadási határidő előtt lázas telefonálásba kezdenek a pályázó szervek, hogy kerítsenek egy civil szervezetet, amely az űrlapba beírható.

Az a kérdés: individuális, szabad iniciatíváról van-e szó, vagy ennek mezébe burkolózó, arctalan és illegitim érdekcsoportok törekvéséről? Ki kezdeményez és kinek a nevében?

Kitől származik a Master Program ötlete, kik kezdeményezték és képviselik, kiknek a megbízásából és nevében?

Mint olvastuk, a Program ötletét a Bolognai Nyilatkozat sugallta. Hogy a folyamatot értsük, ki kell nyomoznunk, mi is ez a nyilatkozat, mi az előzménye:

1988. Bolognai Egyetemi Magna Charta: az Európai Felsőoktatási Térség (EFT) alapelveinek elfogadása.

1998. Sorbonne Nyilatkozat: az EFT létrehozása melletti állásfoglalás. Aláírói: oktatási miniszterek.

1999. Bolognai folyamat: „... a folyamat célja a felsőoktatás észszerű harmonizációja, ...”, aminek „... eredményeképpen az egyes országok felsőoktatási rendszerei... az Európai Felsőoktatási Térség részeivé válhatnak.” Főbb céljai: mobilitás, kreditrendszer, két fokozatú képzés, összehasonlítható oklevelek, minőségbiztosítás, „tudásalapú társadalom”. Aláírói: 29 oktatási miniszter.

2001. Prágai Nyilatkozat: a bolognai folyamat újjáélesztése. A két cikluson alapuló képzési rendszer bevezetése, a „munkaerőpiaci igényekhez” való hozzáidomulás érdekében. Aláírói: 32 oktatási miniszter.

2001. Az Európai Bizottság oktatási szakemberei (kik?) tárgyalta az ECSWE (Európai Tanács a Steiner-Waldorf-Pedagógiáért) szervezet képviselőivel. Itt született egy szándéknyilatkozat, mely méltatja a Waldorf-pedagógusokat, mint akik az „élethosszig tartó tanulás folyamatában érintettek”, amit a Prágai Nyilatkozat hangsúlyoz. A szándéknyilatkozat tényleges tartalmáról az írás nem tudósít, sejthető, hogy egy az EU és a Waldorf-pedagógia közötti kapcsolatfelvétel történt, ismeretlen kötelezettségvállalásokkal.

EU Comenius projekt: „... olyan csoportoknak nyújt támogatást, akik a felsőoktatási kezdeményezésekben felvállalják a kutatást és tervezést.” A Plymouthi Egyetem vezetése alatt alakult csoport öt országból érkezett, köztük Magyarországról: Waldorf Pedagógiai Intézet, Solymár, Sam Betts. Céljuk a Masters Program „kutatása, tervezése és útra bocsátása a Waldorf-pedagógia területén.” A támogatást elnyerték, mint kiderült 2002. szeptemberében, s immár a hároméves program második évébe léptünk. Résztvevői közt van Christopher Clouder, az ECSWE elnöke, valamint Christof Wiechert, a domachi pedagógiai szekcióból.

Az írás átveszi a korábbi nyilatkozatok EU-zsargonját: sugall, javasol, elkötelezettség, elfogadott kihívás, felkérés stb. A folyamatból kiolvasható, hogy a kezdeményezés nem alulról jött, hanem felülről és kívülről, eredete pontosan nem ismert. Minden nyilatkozat következetesen hivatkozik a korábbira, amelyet már valakik elfogadtak. Így lesz belőle folyamat. Az aláírók mindig oktatási miniszterek, akik a megfogalmazott irányelveket saját országukban végrehajjták, felülről lefelé. Jellemző kifejezés a Prágai Nyilatkozatból a „nyomatékkal bátorítás”. A szövegek egységes stílusa, csalogató, minden lehetséges ellenérvre kitérő,

körmönfont fogalmazása profi PR-munkát mutat. Nem véletlen a nyilatkozatok helyszínének kiválasztása, a híres európai egyetemek (Bologna, Sorbonne) neveinek mantraszerű ismételtetése. A folyamatot eltervezték és végrehajjták, nem vitás. Valamennyi nyilatkozat sűrűn ismételteti az *elkötelezettség* kinyilvánítását. Ez is ismerős, mai formájában egyszerűen önfeladásnak fordítható.

A tervezési és végrehajjtási folyamatban 2001-ben a magasabb akarat elérte az érintettek szintjét, a Waldorf-mozgalmat. Megdicsérték őket, a horgot bekapták, a folyamat elindult. Nem mi kezdeményeztük, bevontak a folyamat közepébe. Lassan szembesültünk ezzel is, újfent mibe keveredtünk. Mulasztásaink beértek, az ördög benyújtja a számlát.

Mi lenne az EU-Master nélkül?

Tulajdonképpen semmi. Maradnánk küzdelmeinkkel, mulasztásainkkal. Minden működné úgy és annyira, amennyire erőnkől futja. A mobilitás annyira, amennyire szükségünk van, megmaradna, nemzetközi kapcsolataink is élnének, amint most is élnek, embertől emberig, EU-bürokraták és pénzek nélkül. Nem kellene a gazdaság mindenható uralma alá hajtani a szellemi élet szabadságát, az egyetemek autonómiáját. A megismerésből nem lenne „projekt”, gyermekeink nem a munkaerőpiac igényei szerint tanulnának, hanem saját, belső készítettségük szerint.

A különbség látszólag nem nagy, de talán van benne valami. Mit tehetünk? Egyszerűen mondjunk nemet.

Protézis-ember a Berlieni Műegyetem 2004. májusi jubileumi kiállításán, amelyen a kiállítási installáció mellett az egyetem alulfinanszírozása miatt tüntető diákok transzparensei voltak láthatók

HÍREK, BESZÁMOLÓK

A KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS igazgatója, Kampis Miklós lemondott 1989 óta betöltött tiszteréről és az áprilisi igazgatótanács ülés ezzel kapcsolatban több új döntést hozott: az Egyesülés új székhelye Kaposvár helyett 1034 Budapest, Kecse utca 25. (telefon: 3881707) Az új igazgató Siklósi József, akit munkájában Salamin Ferenc és Zsigmond László, valamint egy havonta találkozó, változó összetételű konzultációs testület segít. Az Egyesülés titkári munkáját Andorkáné Haáb Katalin végzi (levelezési cím: Artbureau Kft. 1065 Budapest, Nagymező utca 4. telefon: 3220677).

Az Igazgatótanács örökös tiszteletbeli taggá választotta az Egyesület alapítóit, az itteni aktív munkától visszavonuló Kampis Miklóst, Kálmán Istvánt és Makovecz Imrét. Döntött a jelentkezők felvételéről: az Egyesülés új tagjai a Csíky és Társa Beruházásszervező Kkt., Vándor Építész Kft., Farkas Miklós építész és Gerle János építész. Az új cégbejegyzés szerint az Egyesülés tevékenységi köre kiegészült a kivitelezéssel.

A Kós Károly Egyesülés új tagszervezete a Csíky és Társa KKT, amelynek tevékenységi köre az Egyesülés más cégeinek, valamint a jelenlegi beruházási rendszerben működő valamennyi tervező vállalkozás munkáját érintheti. A Társaság jelenlegi formájában 1997 óta foglalkozik pályázatával, közbeszerzési eljárás lebonyolításával, műszaki ellenőrzéssel és elsősorban beruházások teljeskörű lebonyolításával. Eddigi tevékenysége megbízóik között különösen nagy súllyal szerepelnek egyházi szervezetek, ilyen módon dolgoztak közösen az egyesülés több cégével például a piliscsabai egyetemi campus épületein. Részlet a hivatalos ismertetőből:

A Társaság különös hangsúlyt fektet az 1999. évi LX. törvénnyel hatályba lépő közbeszerzési eljárások teljeskörű lebonyolítására. Egyrészt a Társaság indul az egyes közbeszerzési pályázatokon lebonyolítási munkák elnyeréséért, másrészt az egyes megrendelők igénye szerint közbeszerzési eljárásokat ír ki és bonyolít le a kivitelezések és eszközbeszerzések, szolgáltatások területén. Akár mint pályázó, akár mint lebonyolító csak magas színvonalú és a törvény rendelkezéseit precízen betartó munkavégzéssel tudjuk azt a célt elérni, hogy a Társaság működése érdekében új piacokat szerezzünk és megrendelőink minden igényét kielégíthessük. Célunkat csak a beruházás-szerve-

Tisztelt Előfizetők, kedves Olvasók!

Tizenkettedik éve, hogy a Kós Károly Alapítvány ügyeit intézzük. Az idő megérett arra, hogy átadjuk a stafétabotot. A kuratórium elnöki, és az Alapítvány titkári tisztségét ez év augusztus 31-éig vállaltuk ellátni. Szeptembertől új elnök és titkár veszi át a feladatokat. Ezzel együtt megváltozik majd az Alapítvány és a szerkesztőség címe, telefon- és fax-száma, email-címe is. Mindezekről a www.koskarolyegyesules.hu, a www.orszagepito.org honlapjainkon és a következő ORSZÁGÉPÍTŐ számban találunk információt. Augusztus 31-éig élnek a régi címek is.

Mi magunk a közösségtől nem válunk meg, továbbra is részt veszünk a Kós Károly Egyesülés tevékenységében. Köszönjük mindenkinek az eddigi együttműködést, a biztatást és a segítséget. Kérjük, maradjanak továbbra is a lap előfizetői, hűséges olvasói, jó hírének terjesztői.

Sáros László és Tenkács Márta

Az Alapítvány kuratóriumának elnöke és titkára

zés területén magas szakmai kvalitásokkal ellátott munkatársakkal együtt lehet elvégezni. Ebből következik, hogy a Cég fő tevékenységi köre a fejlesztési munkák (értéknövelő felújítás, beruházás, rekonstrukció) teljes bonyolításának felvállalása. A munkákat általában pályázatokon, versenyeken való részvétel útján lehet elnyerni, ezért döntő fontosságú, hogy a közbeszerzési eljárásokon való indulás minden feltételével, így jól megalapozott minőségbiztosítási rendszerrel is rendelkezünk.

A Társaság egyik speciális szakterülete a közbeszerzési eljárások kiírása, melynek során, mint bíráló vizsgálja felül az egyes ajánlat-adók minőségbiztosítási rendszereit. A munka során nemzetközi közbeszerzési eljárások lebonyolításában is részt kell venni, így még fontosabb a minőségbiztosítási rendszer megléte, az akkreditálás 2002-ben megtörtént, az UKAS Quality Management részéről. A Társaság másik fő szakterülete egyes kivitelezések teljeskörű lebonyolítása. A feladat általában a tervezéssel indul és a garanciális feladatok befejezéséig tart. Sokszor a megrendelők kizárólag műszaki ellenőrzésre kérik fel a Társaságot. Ebben az esetben a három fő szakág (építész, gépész, elektromos) együttes jelenlétét tudjuk biztosítani, mindhárom területet megfelelő jogosultsággal rendelkező szakemberek ellenőrzik a beruházás helyszínén.

A Csíky és Társa KKT. munkáiból: Piliscsaba, Klotildliget, lakóház (Bata Tibor terve), és Piliscsaba, Josephinum, kollégium (Siklósi József terve)

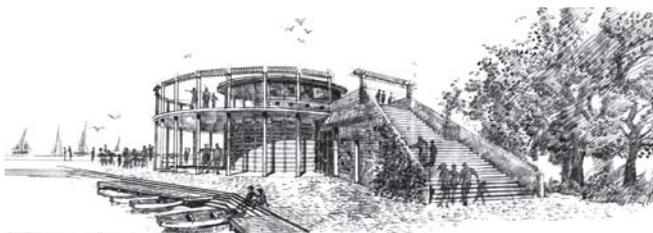

TAPÉTA – VINCZE LÁSZLÓ kiállítása az N&n Galériában, április 14.–május 4.; Sulyok Miklós megnyitója (részletek):

Látomás és valóság! Hol találunk még egy építész, akinek volna mersze így, pőrén egymás mellé tenni rajzi fantáziáit és felépült házainak képeit? A házakét, amelyek majd' mindig kompromisszumokkal terhelten, a megbízótól, a kivitelezőtől, vagyis az élettől tépázottan valósulnak meg. Vincze megtette ezt, s ez a kiállítás igazolja bátorságát.

Erős képzelet nélkülül nincsen erős architektúra, s Vincze a rajzi lapokon fantáziáját gyakorolja, mintegy karban tartja szellemét. Régi jó szokása ez – mindannyian emlékszünk a nyolcvanas években készült, nagy feltűnést keltett, organikus-szürrealis lapjaira, amelyek (akkor még) a kirobbanó tehetség gyümölcseiként egy egészen eredeti architektúra ígérését hordozták. Az itt kiállított rajzok ugyanazt a teremtő képzeletet mutatják, én azonban valamiféle letisztulást látok a rajzok, s főképpen Vincze házainak folyamatában. A grafikákon többé nem az organikus építészeti szürrealissá álmódott világa, hanem a modernista építészeti táplálja imaginációját. Talán éppen a racionálisnak tűnő alapformák szertelen kezelése és a statikai képtelenségek némi jótékony (ön)íroniát sugallnak.

A megvalósult munkákon pedig, úgy tűnik, a legegyszerűsebb, leggazdaságosabb formai és téri megoldásokat keresi. Az elkészült házak és belsők a korábbiakhoz, például a Csengerben megépültekhez képest, egyszerűbbek lettek, miközben megőrizték nagyvonalúságukat és arányosságukat.

A rajzokon megteremtett épületek és a fotókon ábrázolt terek léptéke között erős kontraszt mutatkozik. A szabad építészeti víziókra nem csak az expresszív formálás jellemző, hanem az is, hogy szinte kiáltanak a nagy méret után. Vinczenek legutóbb tizenöt évvel ezelőtt, éppen az említett csengeri sportcsarnokkal sikerült megmutatnia, milyen nagyságrendet is kívánnak a tervei. Kívánom, hogy mielőbb találja meg őt az a feladat, amellyel a belső imaginációjával arányos tömeget és teret tud megvalósítani.

Vincze magabiztosan közlekedik a képzőművészet és az építészet műfaja között: a festményekről készült nagytáblákat építészeti térképző elemként használja úgy, hogy közben megtartja a kép képi mivoltát, ugyanakkor a képkivágás és képi komponálás által át is alakítja a kiindulópontul szolgáló festményt. Az étteremben a kiválóan megoldott kép-megvilágítás, a mértéktartó, mégis hatásos falszínezés elegáns enteriört teremtenek. Az irodában gyakorlatilag az óriáskép az, ami karaktert ad a belsőnek, úgy is mondhatnám, a semmiből teremt valamit. Lényegében ugyanez történik számtalan reneszánsz és barokk palota jelentéktelen termeiben, ahol kizárólag a falfestmények keltik életre a belső teret.

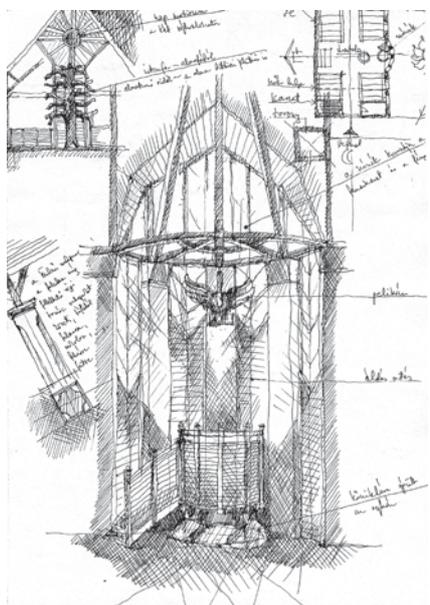
A szerencsi katolikus templom belső tere, a tihanyi régi kikötő rendezési pályaterve és a *Paranora* fantáziaterv.

Úgy gondolom, hogy az építész tevékenységében rendkívül fontosak a füzetszéli firók. A konkrét épület mindig valaminek a vége, összegzés, melyet rengeteg kísérlet előz meg. Az inspiratív játékok, a grafikai tanulmányok mind arra valók, hogy olyan nyersanyag-sorozatot gyártson magának az ember, amiből aztán közelíteni tud egy magvalósítható, reális konstrukció felé. Mindennek az őseredetije egy imagináció, egy furcsa fantáziavilág... (részlet Szeszler Vera interjújából)

BÁNLAKI ZSOLT építész kiállítása március-április folyamán volt látható a Thurzó Galériában. A kiállítást Mezős Tamás egyetemi tanár nyitotta meg. A Galéria szokása szerint kis katalógust, immár a harmincadikat állította össze építészeti bemutatóiról. Bánlaki Zsolt negyedszázados alkotó tevékenysége alatt készült munkáit és uti vázlatait mutatta be. Újabb művei közül a beregi Aranyosapát református templomának és gyülekezeti házának rekonstrukciós tervét (balra, középen) a Magyar Művészeti Akadémia arany oklevéllel jutalmazta (1999). Ugyancsak a Beregben, az árvíz sújtotta Tiszaszalkán újjult meg tervei szerint a református templom (fényképek). A megmaradt régi harangtorony, a feszített sátorponyvával fedett udvar, a korszerű gyülekezeti tér és a közösségi épület mind anyagválasztásában, mind formaképzésében rendkívül változatos, összhatásában mégis egységes együttes. A vertikális hangúlyozó templombelső, a látható ácsszerkezet felemelő élmény. Az egymásra lépcsőző oldalablakok vonalábrás árnyéka a belső térben az esztétikai hatást megkettőző látvány.

(Timon Kálmán beszámolójának részlete)

ÉPÍTÉSZET ÉS DESIGN címen nyílt meg Ekler Dezső kiállítása a Vízivárosi Galériában május 6-án.

Disznókő Rt., Mezőzombor, 1993-95. A borfeldolgozó épülete külső és belső megjelenésében a tokajhegyaljai borospincék archetípusát eleveníti fel. A lágy ívű központi tömeget mintha három épület szűrné át, amelyek a belső, utcaszerű csarnokba úgy torkollanak, ahogyan a csupán bejáratukat mutató tokajhegyaljai pincék futnak be az őket rejtő mohos dombok alá.

Budapest, Margit Palace irodaház, 1999-2004. Időtálló épületet szerettem volna létrehozni, talán ezért lett kicsit öregebb, posztmodernebb, mint kellett volna. A bérirodaház érdekessége, hogy egy XIX. századi villamos kocsisínt rejt magában, azt részben konzerválva, részben újraépítve.

FELKELŐ NAP HÁZA KÖZÖSSÉGI KÖZPONT

Élni annyi, mint minden pillanatban újjászületni

Nagybörzsöny központjában, a XV. századi gótikus bányásztemplom előtt egy évekkel ezelőtt leégett fogadóépület romjai állnak. A hely településszerkezeti, műemléki szempontból fontos, szomszédságában áll a sokak által látogatott tájház. A romok helyén szeretnénk felépíteni, Makk István tervei szerint, a közösségi központot, amelynek programjai az emberek testi-lelki-szellemi egészségének megőrzésére irányulnak. A *Baraka program* az ország több középiskolájában jelenleg is működik, osztályfőnöki órák keretében. Ez a program komplexitását, holisztikus szemléletmódját tekintve tudunkkal egyedi a világon. Más országokban nagy érdeklődés mutatkozik iránta, mind a tanárképzés, mind az iskolahálózat nemzetközivé válása várható. Terveinkről később részletesen beszélnénk, hisz azok megvalósítása csak közösségi összefogással történhet. Fenesi Annamária (www.felkelonap.hu)

FESZL FRIGYES életműalbuma jelent meg az idei ünnepi könyvhétre a Holnap kiadó Az építészet mesterie sorozatában. A sorozat egyes kötetei (Hauszmann Alajos, Ybl Miklós, Lechner Ödön, Pierre Vago) és a kiadó más könyvei is minden hétfőn harminc százalékos kedvezménnyel vásárolhatók a 1111 Budapest, Zenta utca 5. sz. alatti könyvesboltban.

A HAP GALÉRIA (Budapest, II. Margit körút 24.) építészeti kiállítássorozata Bodor Ferenc emlékkiállítását követően most Ulrich Ferenc építész munkáit gyűjtötte össze az érdeklődők számára.

A ZEBEGÉNYI KÓS KÁROLY és Jánszky Béla által tervezett templom felszentelésének száz éves évfordulójára történő felújítást szervező Kós Károly templom Kht. csekszámlaszáma, amelyen az építési költségekhez adományokat gyűjt: 11742094-20172688.

WAGNER PÉTER fotókiállításának anyaga május 15-től a kolozsvári Gy. Szabó Béla Galériában látható, ahol a tárlatot Kallós Zoltán és Furu Árpád nyitotta meg. Ősszel a helybeliekről készített régi és mai felvételekkel kiegészítve Széken nézhetik meg a leginkább érintettek. (Lásd mellékletünket)

NAGY ERVIN építész, a XII. Kerületi Önkormányzat főépítésze kapta a Magyar Művészeti Akadémia aranyérmét. Kérésére a kerület építési programjait segítő, most elkészült utcaképek

közül mutatunk be kettőt. A kerület egészére vonatkozó új szabályozási terv most készül Nagy Ervin irányításával. (Fent: az Alkotás utca, lent a Magyar Jakobinusok tere utcaképe)

2003/4. számunkban közöltük Bodonyi Csaba hozzászólását az Európa és az épített környezet viszonya kérdéséről taglaló nemzetközi konferencián, amelynek célja egy közös európai építészeti politikára vonatkozó előkészítő anyag megvitatása volt. A teljes vitaanyagot és a hozzászólásokat a kamarai Építész Közlöny publikálta.

Igyekszem rövid és konstruktív lenni. Hozzászólásomat kritikával kezdem, annak dacára, hogy új tagok leszünk az EU-ban és udvariasnak kellene lennünk. Megjegyzem, én nem szavaztam az EU-ra, mert nem érzem Magyarországot felkészültnek a csatlakozásra, s jókedvem azóta sem növekszik. Hétfőn a Budapesti Építész Kamara EU-konferenciáján az egyik német tartomány kamarája elnökének előadását hallgattam. Ideje kétharmad részében arról beszélt, milyen feltételekkel dolgozhatunk mi, magyarok Németországban. A hátralévő időben viszont kiderült, hogy a munkahiánnyal küzdő 110 ezer német építész közül sokan minden bizonnyal itt fognak dolgozni, s az is kiderült, hogy ezt semmilyen eszközzel nem tudjuk fékezni. Megkaptuk jótanácsul azt is, hogy lejárt az ideje a „régimódi” protekcionizmusnak. Nos, minket nem az érdekel, hogy miként dolgozhatunk az EU teljes területén, hanem az, hogy itthon hogy boldogulunk. Furcsa azt hallani a gazdag ország emberétől, hogy csúnya dolog a protekcionizmus akkor, amikor éppen lehengerlik többszörösen tönkretett országunk piacát, különösen tudva azt, hogy a nagy példakép, az USA kőkemény protekcionizmussal védi piacát. Tehát nincs jó hangulatom. Mégis, azért jöttünk össze, hogy valamit fölépítsünk és megértésre találjunk. Ennek reményében a tárgyra térek.

A vitaanyaggal kapcsolatban két kritikát fogalmazok meg: az első nem a szöveg tartalmával, hanem irányultságával kapcsolatos. *Közös platformot* akar létrehozni, ami érthető, azonban ebből egy átlagosító és sok helyen semmitmondó eredmény jön ki. Ezenkívül – akarva-akaratlanul – úgy fogalmaz, mintha egy központi testület fogalmazna meg elveket, majd azokat „kell” a gyakorlatba átültetni, s a folyamat végén az embereket „bevonni”. Ha ez így működik, akkor át kell gondolni a struktúráját, hogy ne a felülről lefele módszerét, hanem az *alulról fölfelé* építkezést válassza. Ehhez az kell, hogy elkülöníthetők legyenek azok a közös elvek, amelyek mentén lehet egyetértés és közös platform (ez az *egység a sokféleségben* elve), és azok, amelyek mentén különböző vélemények jogosultak, amelyeket nem kell és nem is lehet átlagolni (ez a *szabadság az egységben* elve). Ha nem ez valósul meg, akkor minőségről nem lehet beszélni, csak a középszer diadaláról. Ezért számomra értelmetlen az a mondat, hogy „*napjaink európai építészete* nem rendelhető többé nemzeti határokhoz – a tervezés és az építés olyan szolgáltatássá vált, amelyről ma már *globális* alapon tárgyalnak”. Erről egy kedves barátom története jut eszembe, aki hasztalan kereste a New Yorki Modern Művészetek Múzeumában az építészeti szekciót, míg nem az egyik teremőr felvilágosította, hogy az építészet nem művészet, hanem biznisz. Nos, lehet, hogy Amerikában az, de azt gondolom, Európa még nem Amerika. Nekünk azt kell megfogalmaznunk, mi az európai építészet, és abban a *regionalitás* a közös érték.

A másik kritikám egy hiányt fogalmaz meg: a vitaanyagból hiányzik a *szociális* gondolat, az építészetet csak gazdasági tevékenységként kezeli, némi kulturális színezettel, a szociális kérdéseket a közhelyek szintjén érinti. Pedig az európai építészetnek van szociális aspektusa. Mi az építészet válasza az emberhez méltó élet jogának kérdésére, a jóléti szakadéokra, amely az egyes országokon belül és az EU egészén belül is növekszik? A szövegben a jólét fokozását célként említik, de Európa jólétét nem kívánja megosztani a világ szegényebb részével, sőt – úgy tűnik – Kelet-Európával sem.

A szöveg az állami beruházások csökkenését és a magántőke térnyerését említi, kiemelve a folyamatot elősegítő PPP-t (Public-Private-Partnership). Az anyag említi a PPP kockázatait és hátrányait, s az erre irányuló javaslatokat, mégis a PPP-t tartja az üdvözlőnek, a „megoldás modelljének”. Hiányzik azonban a Nyugaton ismert és eredményes közösségi tulajdonformák említése, melyek e hátrányokkal nem rendelkeznek, viszont jelentékeny szociális többletet hordoznak, amellyel a csatlakozó országokban kevésbé ismertek. Ezek a lakásszövetkezetek, a nonprofit közösségi vállalkozások, melyek eredményesen építenek és üzemeltetnek.

A fenntartható építkezés elve figyelmet fordít az anyaghasználatra, az energiagazdálkodásra és az életciklus-költségek elemzésére. Az anyag itt is és később is kiemelten a gazdasági aspektusokat említi, mint a környezeti szempontok fő elemét. A gazdaságosság azonban nem lehet döntő akkor, ha túlélésünk a tét. A hasznot learattuk, a környezet most nyújtja be a számlát.

A fenntartható építészet egyik eszköze az „Épületek energiateljesítményének irányelve”. Ez nagyon fontos lépés, ami lehetőséget teremt az épületek által okozott környezeti károk korlátozására, a Föld javaival való mértéktartó gazdálkodásra. Meg kell jelenjen a tervezés és a hatósági engedélyezés követelményeiben az épület környezetterhelésének tolerálható határértéke. Ám ennek nemcsak az energetikára kellene vonatkoznia, de egyéb aspektusokra is (laksűrűség, vízhasználat, szennyvízmisszió, stb.). A passzív és önellátó épületek eszközei nemcsak a vidék és az EU „peremkerületeinek” megerősítésére alkalmasak, hanem a városok környezetterhelésének mérséklésére is, a lakótelepek és belvárosi tömbök rehabilitációja során.

Az életciklus-költségek és az életciklus-értékelés fontos új módszerek. A szabványok és az alkalmazható építőanyagok minősítése terén ma Magyarországon súlyosan hátrányos helyzetbe kerültek a természetes, helyszíni előállítású és az újrafelhasznált, bontott építőanyagok. A 3/2003. (I.25.) BM-GKM-KvVM rendelet szerint ma ezen anyagok használata tilos. Égető szükség van e kérdés külön, specifikus szabályozására, mely elkülöníti a gyárban készített építőanyagok minőségellenőrzését és az olyan, évezredek technológiák szabályait, mint például a vályogfal, melynek alkalmazását a független minősítő szervezet erőltetése ellehetetleníti. A reciklálás és a környezetbarát építés hangoztatott elvei így üres frázissá szűkülnek és a szabályok csak a nagy építőanyaggyártó cégeknek kedveznek.

Magyarországnak van mondanivalója a világ számára. Az EU csatlakozást követően felmérhetetlen károkat okozna, ha az új tagoknak csalódások sorát kellene átélniük. Ehhez nem az állandó alkalmazkodásra van szükség, hanem értékeink felmutatására, érdekeink képviselésére és alávettség helyett partneri viszonyra. Ez lenne kamaránk feladata, és ennek az igénynek megértését várom leendő partnereinktől.

Gerle János

BERLINI ÚTIBESZÁMOLÓ

Utazásomra úgy került sor, hogy a cottbusi Műegyetem meghívta Makovecz Imrét annak az előadássorozatnak a keretében, amelyben az új EU-tagok építészetéről kívánnak képet adni a hallgatóknak, s Makovecz Imrét én helyettesíttem. Elöttem egy héttel Marco Pogacnik volt a vendégük. Az új EU-tagok iránti érdeklődésnek és nyitottságnak sok jelével is találkoztam, Berlin például tíz napra ingyenessé tette múzeumait az új tagok polgárai számára. Cottbus a lengyel határhoz közel fekszik, a városban ma jóformán az egyetlen az egyetlen komoly munkálató, amelyet jelentősen fejlesztenek is, az építészhallgatók egyharmada a nyugati országrészről érkezik, mert itt a legjobbak az elhelyezés körülményei, mindenki saját rajzasztalánál dolgozhat a közös műtermekben.

Az egykori endékás egyetemi épületeket lépésről lépésre építik át, a szerkezeti vázakat kívül-belül burkolják, miután kicserélték a gépészetet, a környezettel együtt rendbetett együttes már nem emlékeztet a még érintetlen épületrészekre. A háborútól csak kevésbé sújtott kisváros javarészt Jugendstil épületállományát szépen felújították, csak este kísérteties, hogy az utcákon négy-öt percenként halad el egy autó. (Bicikli több.) A középkori katedrálisban az 1953 júniusi munkásfelkelés brandenburgi eseményeit bemutató tárlat volt (azokra a napokra Berlinben is sok minden hívja fel a figyelmet), a szentélyben éppen egy lengyelországi templom orgonájának műemléki felújítását végzik.

Berlinben az új építkezésekre voltam kíváncsi, de az eső időnként bekergetett a múzeumokba. A MoMa vendéghiállításán a legnagyobb élmény maga a múzeum volt, Mies van der Rohe lenyűgöző csarnoka, a négy oszlop tartotta hatalmas tető, amely csak előcsamokként szolgál a föld alatti kiállítótermekhez, amelyek egy része lesüllyesztett udvarból kap megvilágítást. A Pergamon Múzeum, a híres múzeum-szigeten álló historizáló együttes középső eleme is nyilván sorra kerül a másutt már folyó felújítások során, amelyek újra a császári pompába öltöztetik a birodalmi középületeket. Belsejében már elkezdődött a Kisázsziából és máshonnan ideszállított antik épületek rekonstrukciója, amelyeket a szétporladástól kell megmenteni. Itt is nagyon részletes magyarázatok tájékoztatnak a sűrű

szövésű háló alatt folyó munkákról, az egykori, többszintes görög épülethomlokzatot például a kőoszlopok belsejébe beleöntött betonváz fogja szilárdítani. A döbbenetesen gazdag gyűjtemény mezopotámiai és iráni anyaga hatott rám a legmélyebben magyar vonatkozásai miatt (ízeltül két párhuzam a nagyszentmiklósi kincshez). De az első estén az eső ellenére elgyalogoltam az egyelőre üres építési telkekkel körülvett Potsdamer Platzra, amelynek hármas felhőkarcolócsoportja így a pusztaságból emelkedik a magasba, a baloldali egy Mies-interpretáció, a középső a korai chicagói felhőkarcolók és az észak-német expresszionista téglapépítészet ötvözete, a harmadik, a Deutsche Bahn irodaház követi a leginkább a mai formákat, íves homlokzatát még egy lendületes ferde vonal is széttöri. Mögötte épült fel a nagy szenzáció, a Sony Center, a németek iránt különös rokonszenvet tápláló japán Sony vezér jóvoltából, maga a cég alig veszi igénybe az épületet. Hatalmas kör alakú teret vesznek körbe az íves irodaházak, a teret sátorponyvaszerűen fedi le egy ferde helyzetű, fémszerkezetű kúp, amely alatt a földszinten védve üldögélhetnek a tucatnyi vendéglátó vendégei, alkalmi műsorok, popzenei fesztiválok nézői. A turistacsalogató látványosság a zsúfolásig tele van, a körítő házakban különféle szórakoztató intézmények, az egyik a Trója film világpremierjére készül, előtte a film eredeti falova áll – eltörpülve a hatalmas térben. Csak amikor Berlin legrégebbi templomát, a háborús sérüléseiből helyreállított Nikolaikirchét járom körbe később, akkor döbbenek rá, hogy a rengeteg vendéglátóhely ellenére mennyire hiányzik Berlinből az intim kiskocsmák világa, itt is csak turistahelyek a földig rombolt középkori városmagban panelekből felépített álközépkori házak földszintjeire telepített kisvendéglők, de mégis milyen megnyugatóak a tömeges szórakoztatást szolgáló plázával szemben. A háború után viszonylag épen maradt Prenzlauer Berg csupán a múlt idő koptatta házai csodaszámába mentek már a nyolcvanas évek közepén múltat őrző felirataikkal, érintetlen atmoszférájukkal. A városrész rehabilitációja elindult ugyan, de nagyon lassan, még mindig a lepusztultság, elhagyatottság hangulatát őrzi, holott Kreuzberg mellett Berlinben itt találhat még barátságos, emberi léptékű városi környezetet.

Berlin még Nyugat-Berlin korában kezdte csábítani a városba az építészet akkori csillagait, a Nemzetközi Kertészeti Kiállítás keretében épült lakónegyede a Tiergarten szélén egy olyan kor élő építészeti múzeuma (a nyolcvanas éveké), amelyben még igen mértéktartóan tudtak viselkedni az – igaz, kemény szabályok közé szorított – nemzetközi híru nagyságok, Robert Krier, Aldo Rossi és mások. Ezzel szemben, a Stuler Strasse túloldalán áll a skandináv országok közös követsége, a különálló épületeket, kis udvarokat egyetlen lágyan hullámzó türkiz színű fémlamellákból álló fal veszi körül, amelynek lamellái helyenként, ahol belső udvarok vagy ablakok vannak, nyithatók. Az új követségi épületek, bár a városban több csoportban szétszórva találhatók, szinte egy építészeti világhiállítás momentumai, több-

nyire a képviselt ország építészeinek reprezentatív alkotásai. Csak néhány őrzi háború előtti formáját, ilyen a birodalmi klasszicizmust mutató olasz vagy japán nagykövetség, az orosz változatlanul a maga búzakalászokkal és Lenin-fejekkel dúsan díszített szoc-reál köntösében, egy növekedésnek indult felhőkarcoló képében tetszeleg. A magyar nagykövetség épületét kitüntetett helye az Unter den Lindenen alkalmazkodásra kényszerítette, mások jobb-rosszabb formabontással hívják fel magukra a figyelmet (Ausztria, Nagy-Britannia, Belgium) és vannak igen mértéktartó, nagyon elegáns épületek (India, Dél-Afrikai Köztársaság), de messze nem tudtam mindet végigjárni. A meghívottak töredékes névsora mutatja, Berlin milyen sokat ad arra, hogy új építészetével a nemzetközi élvonal teljesítményeit összegezze:

Moneo (Hyatt hotel), Grimshaw (Ludwig Erhard-ház), Foster (Reichstag), Kleihues (Liebermann és Sommer-ház a Brandenburgi kapu mellett), Perrault (fedett uszoda és biciklipálya), Hollein (osztrák követség), O'Gehry (irodaépület a Brandenburgi kapu mellett), Helmut Jahn (KU 70 irodaház). Az építészet iránti érdeklődés felkeltését rengeteg kiadvány is szolgálja, a turistaboltok nagy választékát kínálják a mai Berlin építészetét bemutató könyveknek. Az egy-egy épületet bemutató, zsebre vágható építészeti kalauzok különféle csoportosítású egybefűzött kötetek is olcsón kaphatók, mihelyt felépül egy jelentősebb épület, megjelenik róla a kis ismertető is, méretétől függően 2-3 euróért, igen nagy példányszámban, több idegen nyelven is. A Mercedes Welt hatalmas csarnokában, ahol bármely típus megtekintésén és megvásárlásán kívül játszótér (játékmerckikkel), vendéglő, filmvetítés fogadja látogatókat, természetesen ingyen osztogatják a saját házukat ismertető füzetet. Az újdonságok közül kiemelkedik méretével és építészeti színvonalával az elképesztő méretű új kormányzati negyed. A zárt, architektonikusan hozzá tartozó kertjével együtt 1300 méter (!) hosszú együttes (kancellária és az országgyűlés hivatalai), amelyet egy nagy füves tér és másutt a Spree szakít meg, minden finomsága ellenére egy birodalmi gondolkodás nagyzolását mutatja. A Reichstag környékén még további hatalmas tömbök szolgálják a központi kormányzati szerveket. Ezek a hivatali épületeken éppúgy megjelennek a divatos építészeti formák, mint a különcödő magánirodaházakon és lakóházakon, a 45 fok alá szorított sarkok, az épített homlokzat elé futtatott, attól függetlenül ívelő, megtörő többemeletes üvegfalak. A legnagyobb építészeti él-

A Német Történelmi Múzeum új épülete (I. M. Pei)

mény kétségtelenül Libeskind Zsidó Múzeuma volt rendkívül elmélyült, finom részletekben kifejeződő szimbolikus tartalmaival, elemi térhatásainak pontos rendszerével, ahol minden forma a mondanivaló szolgálatában áll. Legszebb része az emigráció kertje, amelynek magas fallal körülvelt terében, ferde talaján hétszer hét ferde betonoszlop áll kifejezve az idegen földre érkező teljes bizonytalanságát, s csak az elérhetetlen magasban nőnek buján az oszlopok tetején a remény olajfái.

Képek a borítón: Elöl az első és második hasáb tetején a Spree két oldalán „szétszakítva” megépített új parlamenti hivatal (itt húzódott a két Berlin közötti határ) és összekötő hídja, közepén a két alsó kép a kancellári hivatal (Axel Schultes és Charlotte Frank), az első hasáb alján a skandináv országok nagykövetsége (Berger és Parkkinen), legalul a Schützenstrasse-i tömbrehabilitáció (Aldo Rossi). A harmadik hasámban a „Bundesschlange” új lakótelepe (Bumiller, Pampe és Müller), alatta a Berlini Vízművek irodaháza (Langhof), egy lakóház a Brandenburgi kapu mellett és legalul irodaház a Leipziger Strasse-n.

Hátul az első két hasáb felső képein a „Mercedes Világ” (Lamm, Weber és Donath), az első hasámban alatta a Történelmi Múzeum új tömbje (I. M. Pei), a külügyminisztérium belső és külső udvarát elválasztó üveg folyosó részlete és a két hasámban alul a Potsdamer Platz felhőkarcoló, közepén a Sony Centeren (Helmut Jahn) belüli épületrekonstrukció elé feszített üvegfal és a kerek pláza egyik oldalát képező irodaház. Az utolsó hasámban a Zsidó Múzeum (Daniel Libeskind), az épülő központi pályaudvar üvegcsamoka, spirál alaprajzú lakóház a Spree partján (Benedict tonon) és a Spree gátjának egyik átjárója a most formálódó új városközpont parkjában. *(szerző felvételei)*

